Uniwersytet Śląski
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Słowiańskiej

Sylwia Sojda

Procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
dr hab. Władysława Kryzi

Sosnowiec 2007

Wolny dostęp

Spis treści

Wstęp **6**

I. Przedmiot i zakres pracy 7
II. Cele i zadania pracy 8
III. Metody 9
IV. Materiał źródłowy 10
V. Układ pracy 13

Część teoretyczna **15**

1. Uniwerbizacja w badaniach lingwistycznych 16
1.1 Próba umiejscowienia procesów uniwerbizacyjnych. Podstawowe terminy 21
1.1.1 Pojęcie derywatu 21
1.1.1.1 Derywat prosty i złożony 22
1.1.2. Pojęcie formantu słowotwórczego 22
1.1.2.1 Funkcje formatów słowotwórczych 23
1.1.3 Typy derywacji 26
1.2. Zagadnienie motywacji w słowotwórstwie a procesy uniwerbizacyjne 29

2. Uniwerbizacja w zachodniosłowiańskich opracowaniach lingwistycznych 34
2.1. Poglądy lingwistów czeskich na zjawisko uniwerbizacji 37
2.2. Poglądy lingwistów słowackich na zjawisko uniwerbizacji 39
2.3. Poglądy lingwistów polskich na zjawisko uniwerbizacji 45
3. Pojęcie i zakres uniwerbizacji 53
3.1. Zakres uniwerbizacji 53
3.2. Definicja uniwerbizacji 55

4. Formalne zabiegi słowotwórcze prowadzące do uniwerbizacji w języku słowackim i polskim ... 58
4.1. Derywacja uniwerbizacyjna ... 63
4.2. Derywacja dezintegracyjna ... 67
4.3. Elipsa substantywizująca i deadiektywizująca ... 70
4.4. Kompozycja ... 75
4.5. Abrewiacja ... 78

5. Uniwerbizacja a multiwerbizacja ... 82

Część analityczna ... 89

Analiza materiału źródłowego ... 90

Analiza formalna materiału źródłowego ... 93

I. Analiza formalna uniwerbizmów słowackich ... 93

I.1. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji uniwerbizacyjnej ... 93
sufiks – *ka/ -ovka* ... 93
sufiks –*ina* ... 97
sufiks –*ňa* ... 98
sufiks –*ica* ... 99
sufiks –*ák/-iak* ... 100
sufiks – *ík / -ik/ -ník* ... 102
sufiks –*ár/-iar* ... 102
sufiks –*ista* ... 103
sufiks –*ač* ... 104
sufiks *-ec/-nec/-inec/* -ilec ... 105
sufiks *-né* ... 106
I.2. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji dezintegracyjnej ... 106

I.3. Uniwerbizmy powstałe w wyniku elipsy substantywizującej i deaktywizującej 108
I.3.1. Elipsa substantywizująca 108
I.3.2. Elipsa deadiektywizująca 109
I.4. Uniwerbizmy powstałe w wyniku kompozycji 110
I.5. Uniwerbizmy powstałe w wyniku abrewiacji 111

II. Analiza formalna uniwerbizmów polskich 113

II.1. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji uniwerbizującej 113
sufiks *-ka /–ówka* 114
sufiks *–ina(-yna)* 121
sufiks *–yzna* 121
sufiks *–ista(-ysta)* 122
sufiks *–owiec* 123
sufiks *–ik (-nik)/ -yk* 127
sufiks *–ak/ -iak* 129
sufiks *–arz/-iarz* 131
sufiks *–anin* 132
sufiks *–owisko* 132
II.2. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji dezintegracyjnej 133
II.3. Uniwerbizmy powstałe w wyniku elipsy substantywizyjącej i deadektywizującej 135
II.3.1. Elipsa substantywizująca 135
II.3.2. Elipsa deadiektywizująca 137
II.4. Uniwerbizmy powstałe w wyniku kompozycji 137
II.5. Uniwerbizmy powstałe w wyniku abrewiacji 139

III. Analiza semantyczna materiału źródłowego 142
sufiks *–(ov)ka/-(ów)ka* 142
sufiks *–ina* 145

sufiks *–yzna* 151
sufiks *–ica* 153
sufiks *–ňa* 153
sufiks *–ak (-ák) (- iak)* 154
sufiks *–ista/-ysta* 157
sufiks *-(owi)ec* 159
sufiks *–ár/ -arz* 162
sufiks *–an, -anin* 164
sufiks *–ík, -ník/ -ik, -yk* 164

IV. Wyniki przeprowadzonych analiz 166

IV.1. Zestawienie ilościowe 167
IV.2. Procesy uniwerbizacyjne 168
IV.3. Produktywność sufiksów 171
IV.4. Zgodność rodzajowa 174
IV.5. Uniwerbizacja grup nominalnych i konstrukcji syntaktycznych 175

V. Homonimia rzeczowników a procesy uniwerbizacyjne 176

Podsumowanie 183

Indeks uniwerbizmów 187

Spis tabel 206

Wykaz skrótów i symboli 207

Bibliografia 209

Wstęp

Porównywanie systemu leksykalnego współczesnego języka słowackiego i polskiego wymaga ustalenia intensywności i zasięgu działających w obu językach ogólnych tendencji ewolucyjnych. Jedną z takich tendencji jest dążność języka (języków) do ekonomizacji, skrótowego przedstawiania faktów otaczającej nas rzeczywistości. Przejawia się ona w obecnym w języku słowackim i polskim procesie uniwerbizacji, który stanowi dobrą podstawę dla konfrontacji pokrewnych języków słowiańskich.

Interesujące jest zatem ustalenie, w czym ujawniają się różnice między procesem uniwerbizacji w języku słowackim i polskim. Czy są to tylko różnice o charakterze ilościowym, wyrażające się intensywniejszym lub słabszym przebiegiem procesów uniwerbizacyjnych, czy też mają one charakter jakościowy odzwierciedlający dyferencjację mechanizmów uniwerbizacyjnych w obu konfrontowanych systemach językowych?

Leksykologia jako nauka, obejmuje zasób leksykalny języka. W przypadku rozważań nad obecnym stanem współczesnego języka słowackiego i polskiego, można mówić o leksykologii w rozumieniu synchronicznym. Badanie zasobu leksykalnego obu języków przy wykorzystaniu metod lingwistyki strukturalistycznej przyczyniło się do tego, że leksykologia synchroniczna jawi się jako rozwinięta dyscyplina językoznawcza z ugruntowaną podstawą teoretyczną - metodologiczną. Dokonując komparatywnego opisu języka słowackiego i polskiego z leksykologicznego punktu widzenia należy wziąć pod uwagę wszystkie elementy tworzące ich warstwę leksykalną. Wśród wielu istotnych procesów i zjawisk istniejących w języku słowackim, na uwagę zasługuje zjawisko uniwerbizacji jako jeden ze sposobów wzbogacania zasobu leksykalnego dwóch pokrewnych języków.

Zjawisko uniwerbizacji pojawia się w słowackim i polskim systemie leksykalnym w związku ze stałym, nieuchronnym i ciągłym rozwojem języka, który jako żywy twór, ulega nieustannej dyferencjacji. Procesy uniwerbizacyjne, jako wyraz tendencji do zwięzłości, skrótowości i ekonomiczności wypowiedzi są wyrazem pomnażania zasobów leksykalnych języka słowackiego i polskiego.

I. Przedmiot i zakres pracy

Przedmiotem pracy jest opis procesów uniwerbizacyjnych i zuniwerbizowanych leksemów występujących w warstwie leksykalnej współczesnego języka słowackiego i polskiego. Rozprawa zatytułowana *Procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim* ma charakter kontrastywny.

Motywację wyboru tematu stanowi fakt, iż w słowackich i polskich opracowaniach lingwistycznych brakuje monografii opisującej zjawisko uniwerbizacji jako samodzielnego procesu, w oddzieleniu od innych zabiegów wzbogacających język. Pojawiły się dotychczas w literaturze przedmiotu prace opisujące zjawisko uniwerbizacji, ale nie były przedmiotem kompleksowego ujęcia. Jedyną monografią dotyczącą uniwerbizacji jest w językoznawstwie polskim praca Elżbiety Szczepańskiej *Uniwerbizacja w języku czeskim a polskim,* której celem jest opis badanego zjawiska na gruncie konfrontatywnym czesko-polskim. W językoznawstwie słowackim nie powstała dotychczas praca poświęcona w całości procesom uniwerbizacyjnym, najobszerniejsze opracowanie zagadnienia podaje *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, której redaktorem naukowym jest Ján Horecký.

II. Cele i zadania pracy

Podstawowym celem pracy jest synchroniczny opis warstwy leksykalnej języka słowackiego i języka polskiego z punktu widzenia zjawiska uniwerbizacji. Niniejsza praca będzie ponadto próbą interdyscyplinarnego spojrzenia na współczesny język słowacki w komparacji z zasobem leksykalnym języka polskiego.

Rozprawa obejmuje elementy opracowania syntetycznego (w tym składanie w całość wielu dotychczasowych prac) i analitycznego, które skupia się na ustalaniu i precyzowaniu pojęć naukowych w celu wyprowadzania z nich twierdzeń domyślnie zawartych [Pieter 1975: 17-18]. Biorąc pod uwagę istotny charakter syntetyczny rozprawy, jest ona pracą teoretyczną, w której zmierza się do ustalenia „mechanizmu" zjawisk uniwerbizacyjnych oraz logicznego uporządkowania wniosków[1].

Konsekwencją takiego stwierdzenia jest sformułowanie problemów badawczych[2], czyli poszukiwanie odpowiedzi na pytanie główne: jakie procesy określamy mianem procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim i polskim?

Z tak sformułowanym głównym problemem badawczym wiążą się w niniejszej rozprawie dalsze problemy szczegółowe, a mianowicie:

1. Które z procesów uniwerbizacyjnych są w porównywanych językach bardziej produktywne?
2. Jakie formacje stanowią punkt wyjścia dla procesów uniwerbizacyjnych i jakie leksemy powstają w ich wyniku w języku słowackim, a jakie w polskim?
3. Za pomocą jakich sufiksów słowotwórczych powstają słowackie i polskie leksemy zuniwerbizowane?

[1] J. Pieter charakteryzuje prace teoretyczne jako te, w których „autor - opierając się na faktach już znanych, a więc na wynikach swoich lub (częściej) cudzych prac badawczych), w szerokim sensie doświadczalnych - zmierza do ustalenia „mechanizmu" pewnych zjawisk, do logicznego uporządkowania twierdzeń, rozumowań i wniosków, dzięki czemu pośrednio zazwyczaj prowadzi do sformułowania nowych problemów naukowych, do organizacji nowych prac badawczych, w ślad za nimi do nowych odkryć (wyników badań)" [Pieter 1975: 20-21].

[2] Termin „problem badawczy" - zaczerpnięty z nauk pedagogicznych - oznacza w niniejszej rozprawie radykalne uściślenie i ukierunkowanie zainteresowań autora [Pilch 1995: 24-25]. Formułowanie problemów badawczych jest zabiegiem polegającym na precyzyjnym rozbiciu tematu na pytania, problemy. Nie każde jednak pytanie jest problemem. Jest nim tylko takie pytanie, które stanowi punkt wyjścia do badań naukowych lub chociażby do działań częściowych w zakresie szeroko pojętej metody naukowej, tj. do poszukiwania literatury, gromadzenia spostrzeżeń naukowych, do czynności ich opracowywania itp. [Pieter 1975: 46]

4. Które sufiksy są najbardziej produktywne w tworzeniu rzeczowników zuniwerbizowanych?
5. Czy formacje zuniwerbizowane dziedziczą rodzaj gramatyczny formacji wielowyrazowych?

Głównym zadaniem niniejszej pracy jest próba odpowiedzi na wszystkie postawione wyżej pytania. Cel ten zostanie osiągnięty dzięki synchronicznemu opisowi leksemów powstałych w drodze uniwerbizacji, który obejmuje:
a). sposoby tworzenia uniwerbizmów poprzez słowotwórcze zabiegi formalne: derywację uniwerbizującą, dezintegrację, elipsę (uniwerbizację eliptyczną), kompozycję (uniwerbizację kompozycyjną) oraz uniwerbizację abrewiacyjną;
b). charakterystykę semantyczną i morfologiczną zuniwerbizowanych leksemów;
c). dane o produktywności poszczególnych sufiksów tworzących leksemy uniwerbizowane.

III. Metody

Metodologia i aparat pojęciowy stosowany w opracowaniu opierają się na dorobku leksykologii i słowotwórstwa synchronicznego i opisowego wypracowanego przez lingwistów czeskich, słowackich i polskich. W głównej mierze wykorzystuję opracowania lingwistów czeskich (M. Dokulil, A. Jedlička, A. Isačenko), słowackich (J. Dolník, K. Buzássyová, E. Kučerová, P. Odaloš, P. Ondrus, J. Horecký, J. Bosák, J. Mistrík, M. Pančiková) oraz polskich (R. Laskowski, M. Honowska, J. Miodek, D. Buttler, B. Nykiel- Herbert, R. Grzegorczykowa, E. Szczepańska, T. Smółkowa, H. Jadacka, A. Nagórko).

Dorobek naukowy wymienionych badaczy dostarcza aparatu pojęciowego, który zastosuję w pracy. Są tą terminy: *uniwerbizacja, derywacja, dezintegracja, substantywizacja, elipsa, abrewiacja, motywacja, formant, afiks, produktywność sufiksów, wieloznaczność.*

W niniejszej rozprawie opieram się w głównej mierze na metodologii wypracowanej przez Elżbietę Szczepańską w książce *Uniwerbizacja w języku czeskim a polskim,* gdyż zaproponowany przez autorkę sposób klasyfikacji i opisu materiału wydaje mi się najodpowiedniejszy dla tego rodzaju badań. Przejęte metody analizy uzupełniam ponadto o własny sposób interpretacji materiału, co znajdzie swoje odzwierciedlenie w układzie pracy.

Wykorzystuję ponadto metodę analizy dokumentów[3], polegającą na analizie dostępnego materiału źródłowego.

IV. Materiał źródłowy

Podstawowym problemem ogólnoteoretycznym związanym ze zjawiskiem uniwerbizacji jest, jak zauważa Danuta Buttler [1977: 436], wskazanie kategorii wyrazów, w których zachodzi ten proces. Rozpatrując zjawisko uniwerbizacji na gruncie słowiańskim, dochodzi się do wniosku, iż większość lingwistów ilustruje przebieg opisywanego procesu przykładami rzeczowników[4]. Nie jest to jednak jedyna część mowy, w której można zaobserwować zjawisko uniwerbizacji. Jan Miodek [1976] zwraca uwagę, że struktury zuniwerbizowane pojawiają się, poza rzeczownikami, również w czasownikach i przymiotnikach. D. Buttler proponuje rozszerzenie sfery działania procesów uniwerbizacyjnych również na przysłówki [Buttler 1977: 436].

[3] Niektórzy badacze [np. Łobocki 1999, Pilch 1977] analizę dokumentów zaliczają do technik, a nie metod badawczych określając ja jako „technikę badawczą służącą do gromadzenia wstępnych, opisowych, a także ilościowych informacji o badanej instytucji czy zjawisku wychowawczym" [Pilch 1977: 143]. Inna cytowana często w naukach pedagogicznych definicja brzmi następująco: „ przez analizę dokumentów, czyli wytworów działania, rozumie się tę metodę lub technikę badawczą „polegającą na opisie i interpretacji konkretnych dokonań w procesie uczenia się, pracy produkcyjnej, zabawy lub innego rodzaju działalności, zakończonych bardziej lub mniej gotowym produktem". W metodologii pedagogicznej (i szerzej - nauk humanistycznych), *metoda analizy dokumentów* nazywana jest również *metodą gromadzenia dokumentów, metodą analizy dokumentów osobistych, analizą dokumentów, metodą dokumentów, metodą analizy i krytyki źródeł, metodą, analizą i krytyką piśmiennictwa.* Dla realizacji celów zawartych w niniejszej pracy przyjmuję *metodę analizy dokumentów* opartą na definicji Łobockiego

[4] Por. np. w lingwistyce czeskiej A. Jedlička [1969], słowackiej J. Horecký a kol. [1989], polskiej H. Satkiewicz [1969].

W lingwistyce wypracowany został schemat nominatywnych części mowy objętych procesami uniwerbizacyjnymi, na który składają się rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki i przysłówki jako rezultaty oddziaływania owych procesów. Ustalając ramy teoretyczne procesów uniwerbizacyjnych, D. Buttler rozważa kolejny problem, a mianowicie swoistość mechanizmu uniwerbizacji w wyrazach przynależnych do różnych kategorii części mowy, która może mieć charakter przede wszystkim kwantytatywny. Efektem takich konstatacji jest stwierdzenie, że uniwerbizacja jest zjawiskiem najpospolitszym wśród rzeczowników, a najrzadszym - wśród przysłówków [Buttler 1977: 436].

Taka konkluzja stała się punktem wyjścia dla przedmiotu opisu zjawiska uniwerbizacji w niniejszej pracy. Ze względu na obszerny materiał leksykalny analizie i interpretacji poddane zostały tylko rzeczowniki, będące efektem procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim i polskim.

Słowacki materiał źródłowy wykorzystany w opracowaniu zaczerpnięty został w głównej mierze z *Krátkeho slovnika slovenského jazyka*, pod redakcją Jána Kačali [1997; 2003]. Słownik ten, jest, jak dotąd jedynym dostępnym na słowackim rynku opracowaniem warstwy leksykalnej języka słowackiego[5]. Uwzględnione w nim zostały leksemy z neutralnym nacechowaniem stylistycznym, jak również z kwalifikatorem *literacki, potoczny, ekspresywny*, itd.

Ponadto wykorzystano leksemy poświadczone przez *Slovník slovenského slangu*, pod redakcją Braňo Hochela [1993], który podaje obszerny opis wyrazów slangowych (w tym slangu studenckiego) występujących w języku słowackim. Dodatkowym źródłem jest słowacka prasa (*Pravda, Sme, Nový čas, Hospodárske Noviny*), teksty dostępne w sieci Internet, radiu i telewizji.

W przypadku uniwerbizmów polskich wykorzystano w głównej mierze *Słownik języka polskiego,* pod redakcją Mieczysława Szymczaka [1998] (dla tych

[5] Przed kilkoma miesiącami wydany został *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Tom I (A – G), Red. K. Buzássyová , A. Jarošová. Bratislava, Veda 2006, którego - ze względów oczywistych - nie mogłam wziąć pod uwagę podczas przygotowywania rozprawy.

uniwerbizmów stosuję jako oznaczenie źródła w nawiasie (SJP)). W słowniku zostały zawarte leksemy z kwalifikatorem *potoczny* dla określenia rzeczowników charakterystycznych dla odmiany potocznej języka polskiego. Wyrazy bez kwalifikatora traktuję jako neutralne, charakterystyczne dla odmiany ogólnej polszczyzny.

Pozostałymi, istotnymi źródłami materiału są: monografia Jana Miodka *Syntetyczne konstrukcje leksykalne w języku polskim* [1976] oraz monografia Elżbiety Szczepańskiej *Uniwerbizacja w języku czeskim a polskim* [1994] oraz polska prasy codzienna (*Gazeta Wyborcza, Rzeczpospolita, Dziennik Zachodni*), teksty dostępne w sieci Internet, radio i telewizja oraz artykuły naukowe.[6]

Przykłady zaczerpnięte z monografii J. Miodka opisuję jako (JM); z monografii E. Szczepańskiej - (ES), natomiast z pozostałych źródeł - (Zasł.).

W przypadku, gdy dany leksem poświadczony jest w kilku źródłach - podaję źródło najnowsze.

Należy wyraźnie podkreślić, że opis mechanizmu słowackich i polskich procesów uniwerbizacyjnych oparty jest na analizie materiału źródłowego obejmującego minione trzydzieści lat.

Zasadniczy podział zgromadzonego materiału źródłowego w części analitycznej pracy opiera się na kryterium wydzielenia form uniwerbizowanych w zależności od tego, jak one powstały. Chodzi tutaj o wyróżnienie poszczególnych grup leksemów sklasyfikowanych według wyrażeń motywujących. Wydzielone zostały następujące grupy uniwerbizmów nominalnych:

1. uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji uniwerbizacyjnej;
2. uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji dezintegracyjnej;
3. uniwerbizmy powstałe w wyniku elipsy substantywizującej i deadiektywizacyjnej;
4. uniwerbizmy powstałe w wyniku kompozycji;

[6] Źródłem materiału są głównie publikacje o charakterze teoretycznym, por. D. Buttler, H. Satkiewicz, R. Laskowskiego, B. Nykiel-Herbert.

5. uniwerbizmy powstałe w wyniku abrewiacji.

Dodatkowo, wydzielone grupy są wewnętrznie zróżnicowane i sklasyfikowane pod względem produktywności sufiksów tworzących uniwerbizmy.

W części analitycznej ze względów technicznych podaję tylko przykłady najbardziej reprezentatywne. Dysponuję jednakże inwentarzem całego materiału źródłowego, który wykorzystuję do sformułowania wniosków końcowych.

Opisywane jednostki języka zostały przedstawione wraz z charakterystyką semantyczno - morfologiczną.

V. Układ pracy

Praca składa się z dwóch części: teoretycznej i analitycznej.

Na część pierwszą - **teoretyczną,** składają się ogólne zagadnienia dotyczące uniwerbizacji i derywacji na tle językoznawstwa słowackiego i polskiego, zagadnienie motywacji, zgodności rodzajowej, produktywności sufiksów tworzących uniwerbizmy. Ponadto, celem opisu zjawiska uniwerbizacji w pierwszej części rozprawy jest ukazanie różnorodnych poglądów językoznawców na zjawisko uniwerbizacji. Następnie, istotna jest próba dowiedzenia, że uniwerbizacja jest zjawiskiem polegającym na zastępowaniu wyrażeniem jednowyrazowym nie tylko wyrażeń dwuwyrazowych, ale również określeń wielowyrazowych. I wreszcie, rozprawa ma na celu udowodnić, że leksemy zuniwerbizowane w języku słowackim powstają nie tylko poprzez połączenie rzeczowników z przymiotnikami (jak uważa większość lingwistów), ale również rzeczowników z rzeczownikami, liczebnikami, wyrażeniami przyimkowymi, itd. Dodatkowo, w części teoretycznej znalazł się krótki rozdział poświęcony porównaniu procesów, uznawanych przez niektórych badaczy za przeciwstawne - uniwerbizacji i multiwerbizacji.

Część druga, **analityczna,** poświęcona jest analizie formalnej i semantycznej zgromadzonego materiału źródłowego. Głównym kryterium analizy formalnej jest podział na wyżej przedstawione grupy uniwerbizmów i ich charakterystyka morfologiczno – leksykalna. Celem części analitycznej jest przedstawienie kategorii semantycznych, jakie w języku słowackim i polskim urabiają zuniwerbizowane rzeczowniki. Jej uwieńczeniem są wyniki przeprowadzonych analiz, w których wysunięto ogólne wnioski dotyczące procesów uniwerbizacyjnych.

Elementem kończącym rozprawę jest indeks uniwerbizmów obejmujący wszystkie słowackie i polskie leksemy zuniwerbizowane wykorzystane w pracy.

Część teoretyczna

W części teoretycznej rozprawy opisane są najważniejsze zagadnienia teoretyczne i aparat terminologiczny służący do opisu i analizy procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim i polskim. Celem niniejszej części jest zaprezentowanie poglądów lingwistów na zjawisko uniwerbizacji, określenie granic i zakresu procesów uniwerbizacyjnych oraz przedstawienie szeregu słowotwórczych zabiegów formalnych prowadzących do uniwerbizacji w języku słowackim i polskim. Dodatkowo, część teoretyczna określa stosunek uniwerbizacji do procesu często określanego przez lingwistów mianem procesu przeciwnego, czyli *multiwerbizacji* (słow. *multiverbizácia*). Istotnym elementem części teoretycznej jest ponadto opis zależności motywacyjnych między członami wyrażeń podlegających procesom uniwerbizacji i wykazanie związku z pojęciem wieloznaczności, które często tym procesom towarzyszy.

1. Uniwerbizacja w badaniach lingwistycznych

Język jako twór żywy i narzędzie komunikacji, podlega nieustannym zmianom. Kilkusetletnia słowacka i polska tradycja lingwistyczna przyczyniła się do wypracowania szerokiego spektrum teorii i analiz języka opisujących procesy jego „udoskonalania się" i rozwoju. Intensywny rozwój językoznawstwa dwudziestowiecznego doprowadził z kolei do stworzenia licznych sposobów opisu zmian zachodzących w charakteryzowanych językach.

Tezą powszechnie obowiązującą, zarówno w językoznawstwie polskim, jak i słowiańskim, stało się przekonanie, że podstawową tendencją działającą w języku jest dążenie do ekonomiczności [Miodek 1976: 14]. Tendencja do skrótowości wypowiedzi konkurowała jednak od dawna, jak zauważa Hanna Jadacka, z tendencją do precyzji informacji. Lingwistka podkreśla jednocześnie, że „dążenie do ekonomiczności struktur językowych przynosi jako rezultat albo formy o znaczeniach skondensowanych, ale za to nieprecyzyjnych, albo konstrukcje maksymalnie wyraziste i dokładne, nie grzeszące jednak zwięzłością" [Jadacka 2005: 98]. Potwierdzeniem tej tezy jest opinia Marii

Honowskiej, która zauważa, że „w słowotwórstwie działają dwie tendencje z gruntu ze sobą sprzeczne: tendencja do specjalizacji znaczeniowej derywatów i tendencja do pojemności znaczeniowej formacji słowotwórczych" [Honowska 1964: 200]. Współdziałanie i współoddziaływanie obu tych tendencji, a nie tylko ich konkurencja zdaje się znajdować u podstaw zagadnienia uniwerbizacji, stanowiącego przedmiot niniejszych rozważań.

Zjawisko uniwerbizacji znane jest w słowiańskiej literaturze przedmiotu od połowy XX wieku[7]. Priorytetem, a zarazem punktem wyjścia dla opisu tego zjawiska wydaje się umiejscowienie go w ramach szeroko pojętej nauki o języku. Elżbieta Szczepańska lokalizuje uniwerbizację na pograniczu słowotwórstwa i leksykologii, gdyż, z jednej strony, procesy uniwerbizacyjne przebiegają za pośrednictwem szeregu słowotwórczych zabiegów formalnych, z drugiej natomiast - wiążą się ze wzbogacaniem warstwy słownictwa [Szczepańska 1994: 7]. Takie ujęcie procesów uniwerbizacyjnych wiąże się z cytowanymi przez autorkę poglądami rosyjskiego lingwisty V.V. Lopatina, który zajmuje się określeniem granicy między uniwerbizacją a innymi procesami słowotwórczymi. Pokazanie tej granicy wydaje się skomplikowane, ponieważ większość motywowanych nazw określa jakieś pojecie, ale nazwa taka może być zastąpiona przez połączenie szeregu słów, czyli przez nazwę kilkuczłonową. Wówczas to zaciera się granica między uniwerbizacją a „zwykłym" zabiegiem słowotwórczym [Szczepańska 1994: 14 za Lopatin 1978: 72].

Inny pogląd wyraża Barbara Nykiel-Herbert, która nie traktuje uniwerbizacji jako procesu typowo słowotwórczego: „zjawisko uniwerbizacji należy traktować nie jako proces sensu stricte słowotwórczy, w wyniku którego powstają nowe derywaty, ale raczej jako zastępowanie, już na płaszczyźnie użycia języka (czyli w sferze „language performance") dwu- lub wielowyrazowych określeń pewnych istniejących w rzeczywistości pozajęzykowej desygnatów przez powstałe w niezależnie operującym procesie słowotwórczym jednowyrazowe formacje" [Nykiel-Herbert 1989: 200].

Podobne stanowisko w tym względzie prezentuje Miloš Dokulil, który z całym przekonaniem twierdzi, że „uniwerbizacja jest oczywiście pojęciem z innej

[7] Szczegółowy opis definicji uniwerbizacji oraz poglądów lingwistów został zaprezentowany w rozdziale 2.

płaszczyzny, nie z dziedziny metod słowotwórczych (jakimi są derywacja i kompozycja) i operacji (jak sufiksacja i zmiana charakterystyki fleksyjnej); genetycznie rzecz biorąc jest to kwestia właściwego onomazjologicznego punktu wyjścia (weryfikacja gotowej nazwy wykorzystuje sposoby i operacje słowotwórcze)" [Dokulil 1979: 40].

Danuta Buttler natomiast, traktuje uniwerbizację (i multiwerbizację[8]) jako zjawiska z zakresu leksyki. Podkreśla jednocześnie, że zarówno uniwerbizacja, jak i multiwerbizacja stanowią mechanizm nie tylko strukturalnej, ale i stylistycznej transpozycji nazw [Buttler 1978a: 55].

Punkt wyjścia dla opisu formacji zuniwerbizowanych stanowią leksykalne konstrukcje syntetyczne[9], kompleksowo opisane i zanalizowane w monograficznej pracy Jana Miodka [1976]. Są to zatem „takie nowe formacje słowotwórcze (utworzone za pomocą różnego rodzaju formantów), w których dochodzi do zastąpienia połączeń dwuwyrazowych lub kilkuwyrazowych jednym określeniem" [Miodek 1976: 6]. Lingwista podkreśla jednak (podobnie jak wiele lat później Jadacka [2005]), że „pod względem logicznym syntetyzmy są mniej precyzyjne niż określenia dwu- lub kilkuwyrazowe. Uniwerbizację określa Miodek najmniej skomplikowanym procesem syntetyzującym, z drugiej jednak strony, (choć nie pisze o tym wprost) definiuje uniwerbizację właśnie jako konstrukcję syntetyczną [Miodek 1976: 7]. Niejasność terminologiczna w cytowanej pracy przysparza tego rodzajów problemy, że autor stosuje zamiennie terminy *uniwerbizacja* i *konstrukcja syntetyczna*[10] utożsamiając je ze sobą, co nie jest określeniem precyzyjnym[11].

Próbując umiejscowić uniwerbizację (pojmowaną jeszcze jako konstrukcja syntetyczna) w obrębie językoznawstwa, J. Miodek za istotne uważa śledzenie faktów

[8] O wzajemnych zależnościach między procesami uniwerbizacji i multiwerbizacji będzie mowa w rozdziale 5.

[9] Podobnie jak konstrukcje analityczne stanowią źródło opisu zjawisk multiwerbizacyjnych.

[10] Rozróżniając niejako konstrukcje syntetyczne od procesu uniwerbizacji, Ewa Siatkowska [1964: 220] stwierdza, że obecność w języku dużej liczby nazw syntetycznych świadczy o niechęci tego języka do nazewnictwa analitycznego, jest więc przejawem tej samej tendencji, która prowadzi do uniwerbizacji. Omówienie i ustosunkowanie się do tej kwestii zostanie przedstawione w podrozdziale 2.3.

[11] Analiza zgromadzonego słownikowego materiału źródłowego i opracowań teoretycznych potwierdza tę tezę.

stylistycznych, związanych z posługiwaniem się konstrukcjami syntetycznymi, ich uwarunkowań - najogólniej mówiąc - socjologicznych [Miodek 1976: 11]. Tym samym wkracza na obszar socjolingwistyki, badającej warianty języka, uwarunkowane odpowiednim statusem socjalnym. Teza ta wywodzi się z pewnością z wcześniejszego sformułowania autora, głoszącego, iż w procesie komunikacji użytkownik ma do wyboru bądź analityczny, bądź syntetyczny sposób określania elementów otaczającej go rzeczywistości. Konstrukcje syntetyczne powstają przede wszystkim w takich sytuacjach, kiedy związek między desygnatem a wyrazem jest znany nadawcy i odbiorcy danego tekstu. Można wtedy usunąć podpory treści znaczeniowej. Terenem najbardziej sprzyjającym powstawaniu tworów syntetycznych są zamknięte grupy środowiskowe, gdyż właśnie tam usunięcie podpór treści znaczeniowej nie grozi zaburzeniami w procesie komunikacji językowej. Każda wspólnota komunikatywna dąży z natury rzeczy do wytworzenia jednolitego (uproszczonego) językowego środka komunikatywnego [Miodek 1975: 38-46]. Następstwem tego stwierdzenia jest to, że konstrukcje syntetyczne znajdują się również na pograniczu stylistyki jako nauki zajmującej się rozwarstwieniem stylistycznym języka narodowego.

Dostrzegam zatem związek procesów uniwerbizacyjnych z socjolingwistyką i stylistyką, który można ujmować kompleksowo. Opisując porównawczo zjawisko uniwerbizacji w językoznawstwie słowackim i polskim , należy wziąć pod uwagę, iż zachodzi ono jednocześnie w kilku odmianach stylistycznych tych języków. Struktury powstałe w wyniku kondensacji właściwe są w głównej mierze mówionemu typowi języka, jednak występują także w obrębie słownictwa bytowo - kolokwialnego, czy w gwarach środowiskowych. Wielu badaczy zajmowało się badaniem cech charakterystycznych dla różnych odmian języka po to, aby stworzyć kompletny ich opis i klasyfikację. Jak słusznie zauważył w swojej monografii Aleksander Wilkoń „długa jest lista prac językoznawczych, które dotyczyły konkretnych odmian społecznych i funkcjonalnych polszczyzny" [Wilkoń 2000: 7]. To stwierdzenie można w analogiczny sposób odnieść do języka słowackiego.

D. Buttler i A. Markowski w pracy *Słownictwo wspólnoodmianowe książkowe i potoczne współczesnej polszczyzny* stawiają tezę, że istnieje zasób jednostek słownikowych o zasięgu uniwersalnym, właściwych każdemu wariantowi polszczyzny, ale nie charakterystycznych dla żadnego z nich: jest to słownictwo wspólnoodmianowe

(wspólne) [Buttler, Markowski 1991: 108]. W konsekwencji tego stwierdzenia należy rozpatrywać analizę i mechanizm procesów uniwerbizacyjnych we wszystkich odmianach stylistycznych i środowiskowych współczesnego słowackiego i polskiego języka narodowego. Kompleksowe ujęcie socjolingwistyki i stylistyki ma sens wówczas, gdy uniwerbizacja analizowana jest, w szerszym ujęciu w funkcjonalnych odmianach języka: w stylu potocznym, publicystycznym, artystycznym, naukowym, w węższym natomiast - w jego zróżnicowaniu socjologicznym (środowiskowym): w gwarach (uczniowskich, studenckich, więziennych, itp.), czy profesjonalizmach (terminy techniczne, medyczne, itp.)

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, że zjawisko uniwerbizacji leży z pewnością na pograniczu słowotwórstwa i leksykologii, jednakże niektóre aspekty wykorzystywania efektów procesów uniwerbizacyjnych pozwalają sformułować tezę, że można ją rozpatrywać również na gruncie socjolingwistyki i stylistyki. Takie właśnie założenie będzie przyświecać autorce niniejszej pracy.

Jak już o tym była mowa, celem niniejszego rozdziału jest próba umiejscowienia uniwerbizacji w obrębie wymienionych nauk poprzez wprowadzenie zagadnień teoretycznych, głównie terminologii, którą będę stosować w pracy. Aparat pojęciowy zastosowany w tym i w kolejnych rozdziałach pochodzi z licznej słowackiej i polskiej literatury przedmiotu głównie z zakresu słowotwórstwa i leksykologii.

Procesowi uniwerbizacji językoznawcy poświęcili dotychczas dużo uwagi, brakuje natomiast (zarówno w językoznawstwie słowackim, jak i polskim) całościowego i kompleksowego opisu zjawiska, który w wyczerpujący sposób przedstawiłby wszystkie jego aspekty.

Punktem wyjścia dla rozważań o procesach uniwerbizacyjnych zachodzących na gruncie języka słowackiego i polskiego będzie określenie ich miejsca w szerszym kontekście lingwistycznym, a mianowicie w obrębie słowotwórstwa i leksykologii.

1.1. Próba umiejscowienia procesów uniwerbizacyjnych. Podstawowe terminy

Słowotwórstwo synchroniczne[12] (słow. *synchronická slovotvorba*) zajmuje się opisem relacji formalno-semantycznych, w jakie wchodzą derywaty względem innych wyrazów, współistniejących z nimi w określonym momencie czasowym.

1.1.1. Pojęcie derywatu

W centrum analizy słowotwórczej znajduje się **derywat** (słow. *derivát*) - jednostka złożona o dwudzielnej budowie formalnej. Część zwana tematem słowotwórczym pokrywa się z wyrazem bazowym; pozostała część, czyli formant (formatyw), decyduje o różnicy między bazą a derywatem i sprawia, że derywat staje się strukturą [Nagórko 2000: 167].

Derywatem (nazywanym również *wyrazem pochodnym synchronicznie*, *wyrazem motywowanym*) w sensie synchronicznym określa się taki wyraz, który znaczeniowo (lub składniowo) oraz formalnie wywodzi się od innego wyrazu, tzn. ściślej: wyraz, w którego znaczeniu i formie (temacie fleksyjnym lub jego części) zawarte jest znaczenie, a także forma innego wyrazu, zwanego podstawą słowotwórczą (bazą) [*Gramatyka współczesnego języka polskiego* (dalej *Gramatyka*) 1999: 361].

[12] Procesy uniwerbizacyjne analizowane są w odniesieniu do obecnego stanu języka słowackiego i polskiego, dlatego diachroniczne (historyczne) podejście do derywatów będących rezultatami uniwerbizacji nie jest przedmiotem zainteresowania w niniejszej rozprawie.
Roman Laskowski zauważa jednak, że „opis synchronicznego systemu słowotwórczego rozumianego dynamicznie, jako zespół reguł tworzenia nowych wyrazów w oparciu o struktury słowotwórcze istniejące w danym języku, jest, jak pisze Horecký „opisom abstraktného mechanizmu, pomocou ktorého sa utvárajú slová". To ujęcie jest bardziej produktywne, pozwala ono oddzielić to, co jest w języku rezydualne, odziedziczone z dawniejszych faz funkcjonowania systemu, od zjawisk żywych, aktywnych, aktualnie decydujących o sposobach wzbogacania zasobu leksykalnego języka. Co więcej - jedynie przy analizie produktywnych środków tworzenia wyrazów motywowanych, można określić, mniej lub bardziej precyzyjnie repertycję poszczególnych aktywnych typów słowotwórczych" [Laskowski 1966: 39].

R. Grzegorczykowa i J. Puzynina definiują derywat synchroniczny jako wyraz, który zgodnie z intuicją językową użytkowników, opartą o synchroniczne relacje znaczeniowe i formalne, można uznać za utworzony od innego wyrazu, przy czym kwestia rzeczywistej, genetycznie pojętej pochodności[13] i następstwa czasowego nie jest tu istotna [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 9].

1.1.1.1. Derywat prosty i złożony

W odniesieniu do uniwerbizacji istotne jest wyjaśnienie terminów derywat prosty i złożony, aby wątpliwości terminologiczne nie wprowadzały chaosu w niniejsze rozważania. Za *Gramatyką* [1999: 361] przyjmuje się termin *derywat prosty* na określenie derywatu motywowanego przez jeden wyraz (mającego jedną podstawę słowotwórczą). Derywat pochodny od dwóch lub więcej podstaw zwany jest *wyrazem złożonym* (złożenia i skrótowce). Alicja Nagórko podkreśla jednocześnie, że derywaty proste są produktami derywacji, wyrazy złożone, natomiast - produktami kompozycji [Nagórko 2000: 192].

Przy tak ustalonych ramach terminologicznych definiowanie i klasyfikacja efektów procesów uniwerbizacyjnych - tzw. *uniwerbizmów* wydaje się kontrowersyjna. Istotne jest tym samym podkreślenie, że uniwerbizmy, pomimo iż motywowane znaczeniowo przez połączenie dwóch wyrazów, mają w swej formie odniesienie do jednej podstawy słowotwórczej, dlatego traktowane są jako derywaty proste[14]. W takim też ujęciu będą w niniejszej pracy analizowane.

1.1.2. Pojęcie formantu słowotwórczego

Ze słowotwórczego punktu widzenia z procesami uniwerbizacji łączy się pojęcie podstawy słowotwórczej, formantu słowotwórczego oraz podział derywacji ze względu na typy formantów.

[13] Pochodność genetyczna wyrazu, wg R. Grzegorczykowej i J. Puzyniny rozumiana jest jako pochodność w sensie diachronicznym. Wyraz pochodny diachronicznie (a zatem: genetycznie) to wyraz utworzony w jakimś momencie czasowym od innego wyrazu (lub innych wyrazów), już wcześniej istniejącego (istniejących). Od momentu czasowego możemy abstrahować, natomiast zawsze istotny pozostaje tu element rzeczywistego następstwa czasowego [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 9].

[14] podkreślenie moje

R. Grzegorczykowa i J. Puzynina definiują synchroniczną podstawę słowotwórczą derywatu jako wyraz motywujący, czyli taki, od którego dany derywat wywodzi się w sensie synchronicznym. Owymi podstawami słowotwórczymi derywatów mogą być różne części mowy: rzeczowniki *dom* > *dom-ow(y),* przymiotniki *stary* > *starz-ec,* czasowniki *łamać* > *prze-łamać,* liczebniki *trzy* > *trój-k(a)*, czy zaimki, przysłówki wykrzykniki i wyrazy dźwiękonaśladowcze [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 10-12].

Formant słowotwórczy jest w *Gramatyce* definiowany jako formalny wykładnik derywacji [*Gramatyka* 1999: 365]. Formantem jest zatem ta część struktury, która różni go od podstawy i stanowi element formujący wyraz pochodny [Nagórko 2000: 177]. Podstawowym składnikiem formantów słowotwórczych w ogromnej większości derywatów polskich są segmentalne morfemy słowotwórcze, którym mogą, ale nie zawsze muszą towarzyszyć morfemy fleksyjne oraz alternacje tematowe. Ponadto, formanty traktowane są jako jednostki wieloznaczne, a nawet szerzej - wielofunkcyjne [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 13].

Tym, co różni derywat od podstawy, mogą być najrozmaitsze elementy. Przyjmując to kryterium, wyróżnia się następujące rodzaje słowotwórstwa:

- słowotwórstwo morfologiczne - elementem różniącym derywat od podstawy słowotwórczej jest afiks;
- słowotwórstwo morfonologiczne - elementami różniącymi derywat od podstawy słowotwórczej są alternacje jakościowe bądź ilościowe;
- słowotwórstwo fonologiczne - elementami różniącymi derywat od podstawy słowotwórczej są środki prozodyczne: akcent i rytm;
- słowotwórstwo syntaktyczne - elementami różniącymi derywat od podstawy słowotwórczej są sposoby składniowe.

1.1.2.1. Funkcje formatów słowotwórczych

Formanty słowotwórcze mogą pełnić w języku różnorakie funkcje. Terminu *funkcja formantu* używa się w szerokim znaczeniu obejmującym:

a. funkcję składniową;

b. funkcję semantyczno - składniową (znaczenie stosunkowe);

c. znaczenie pozaskładniowe;

d. funkcję strukturalną rozumianą jako funkcja sygnalizowania faktu, że wyraz jest w ogóle derywatem [Puzynina 1976: 92].

Znaczenie strukturalne (słowotwórcze) derywatu to znaczenie, jakie wynika ze znaczeń tematu i formantu.

Krystyna Waszakowa podkreśla, że podstawowym składnikiem charakterystyki badanych derywatów jest ustalenie funkcji ich formantów [Waszakowa 1994: 29-30]. Zgodnie z ogólnie przyjętymi w słowotwórstwie synchronicznym ujęciami[15], wyróżnia się następujące funkcje formantów:

- funkcja strukturalna - pełni ją każdy formant. Jest to funkcja przekształcania wyrazu podstawowego w derywat. W większości derywatów formanty mają oprócz niej, co najmniej jeszcze jedną (inną) funkcję, polegającą na przekształcaniu podstawy pod względem składniowym lub/i semantycznym;
- funkcja transpozycyjna - gdy następuje przekształcenie podstawy w derywat pod względem składniowym, bez zmiany znaczenia, np. *defilować* > *defilada*. Formanty pełnią tu funkcję syntaktyczną.
- funkcja semantyczna - bywa dwojakiego typu:
  1. formant może wnosić jedynie informację, która uszczegóławia znaczenie podstawy w ten sposób, że dotyczy pewnych cech obiektywnych lub subiektywnych, np. ustosunkowania nadawcy względem desygnatu. Funkcję tę określa się jako kodyfikacyjną. Funkcja kodyfikacyjna formantu zawsze współwystępuje z funkcją strukturalną (derywatotwórczą);
  2. formant może zawierać informację o tym, że derywat wskazuje na zupełnie różny desygnat niż jego podstawa słowotwórcza: *ambasada - ambasador, chemia - chemik, studiować - student.* Funkcja ta, zwana mutacyjną, również współwystępuje z funkcją strukturalną.

Węższe ujęcie funkcji formantu proponuje Roman Laskowski, który wyróżnia dwa podstawowe typy tych funkcji, a mianowicie funkcję gramatyczną i semantyczną.

[15] Dokulil 1962, Honowska 1967, Laskowski 1966, Grzegorczykowa 1972, 1979, *Gramatyka* 1984

- gramatyczna funkcja formantu słowotwórczego polega na tym, że w wyniku aktu derywacji powstaje nowy wyraz o tej samej treści (co wyraz podstawowy), ale o różnej funkcji składniowej. W tym typie derywacji formant słowotwórczy nadaje więc podstawie słowotwórczej jedynie nową funkcję składniową, nie jest on natomiast prymarnie nosicielem żadnego znaczenia leksykalnego. Tym samym, w tego typu derywatach nie można mówić o członie utożsamiającym i odróżniającym (określającym i określanym), podobnie jak nie jest to możliwe w stosunku do tematu wyrazu i jego końcówek fleksyjnych. Z gramatyczną funkcją formantu słowotwórczego mamy do czynienia w abstraktach odczasownikowych i odprzymiotnikowych;
- funkcja semantyczna formantu słowotwórczego polega na tym, że formant jest nosicielem określonego, mniej, lub bardziej ogólnie pojętego znaczenia leksykalnego. Derywaty utworzone za pomocą formantów tego typu są nazwami konkretnych przedmiotów (substancji). Ich znaczenie różni się od znaczenia wyrazu podstawowego. Między obu członami tego typu struktur słowotwórczych (między podstawą słowotwórczą a formantem) istnieje stosunek determinacji: jeden z członów jest członem określającym, drugi określanym [Laskowski 1966: 28].

R. Grzegorczykowa w *Gramatyce* wskazuje ponadto na funkcję strukturalną derywatu. Według cytowanej autorki, formanty mogą pełnić wyłącznie funkcję strukturalną wówczas, gdy przekształcają podstawy w derywaty bez zmiany znaczenia i funkcji składniowej: *strona - stronica*. Najczęściej jednak, obok funkcji strukturalnej formant pełni także inne: składniową lub semantyczną. W wielu formantach polifunkcyjnych, funkcja strukturalna jest jedyną funkcją inwariantną (-ak, -ica, -ec, -ny, -ski). Derywaty, w których formant pełni wyłącznie funkcję strukturalną można nazwać tautologicznymi [*Gramatyka* 1999: 375-376].

Funkcja formantu słowotwórczego może mieć dwojaki charakter. Z jednej strony formant jest członem określającym, jest on nosicielem funkcji jakościowej, stanowi odpowiednik przydawki w grupie nominalnej. Podstawa słowotwórcza pełni tu

funkcję członu określanego. Formant słowotwórczy modyfikuje tu jedynie znaczenie wyrazu podstawowego, wyodrębnia wewnątrz klasy przedmiotów nazwanych przez wyraz podstawowy podklasę desygnatów odznaczających się określoną cechą specjalną. Z drugiej strony, formant słowotwórczy jest członem określanym, jest on nosicielem funkcji przedmiotowej w derywacie i włącza nazywany przedmiot do określonej kategorii pojęciowej, dającej się wyrazić formalnie za pomocą środków słowotwórczych. W tego typu derywatach podstawa słowotwórcza spełnia funkcje przydawki w grupie nominalnej. Nie mamy tu do czynienia jedynie z modyfikacją znaczenia wyrazu podstawowego: w tym typie derywacji dodanie formantu słowotwórczego do danej podstawy powoduje powstanie nazwy nowego pojęcia, różnego od pojęcia stanowiącego treść wyrazu podstawowego.

1.1.3. Typy derywacji

Typy formantów słowotwórczych determinują podział derywacji na derywację afiksalną (obejmującą również ucięcia[16]) i paradygmatyczną. Taki podział przedstawiany jest w większości polskich opracowań lingwistycznych[17]. Ponadto, R. Laskowski opierając się na wprowadzonym przez Jerzego Kuryłowicza rozróżnieniu derywacji syntaktycznej i semantycznej przyjmuje wyodrębnienie kolejnych trzech typów derywacji: transformacji, mutacji i modyfikacji [Laskowski 1973: 251-274].

- Uniwerbizacja zachodzi dzięki derywacji afiksalnej (ściślej: sufiksalnej) poprzez tworzenie nowych derywatów za pośrednictwem szeregu sufiksów (np. polskie *–ka, -ak, -owiec, -ik/-nik, -yzna, -ina,* słowackie: *-ka, -ina, -ík/-nik, -ec,*). Należy zwrócić uwagę na kontrowersje i wątpliwości towarzyszące „zwykłej" derywacji afiksalnej w stosunku do derywacji uniwerbizującej. Derywat powstający w wyniku derywacji uniwerbizującej istnieje w języku obok wielowyrazowej nazwy motywującej i jest do niej synonimiczny. „Zwykły" derywat natomiast, istnieje jako samodzielny twór językowy. Jak podkreśla E. Szczepańska, uniwerbizacja jest procesem słowotwórczym, ale innego rodzaju. Nie jest tu ważne tylko określenie, które powstało w wyniku

[16] Ucięcia i ich stosunek do derywacji dezintegracyjnej stanowią przedmiot odrębnych rozważań.
[17] Por. np.: A. Nagórko 2000, *Gramatyka* 1999, R. Laskowski 1973, R. Grzegorczykowa i J. Puzynina 1979.

uniwerbizacji i istnieje jako samodzielna nazwa, ale bardzo ważna jest też nazwa, od której ono pochodzi [Szczepańska 1987: 170].

- Derywacja paradygmatyczna występuje wówczas, gdy różnica między derywatem a podstawą polega jedynie na odrębności paradygmatu fleksyjnego, brak jest natomiast jakichkolwiek afiksalnych wykładników derywacji. Dlatego formantem paradygmatycznym może być zmiana paradygmatu przenosząca wyraz z jednej części mowy do innej, zmiana paradygmatu w obrębie tej samej części mowy, czy przeniesienie do klasy rzeczowników bądź przymiotników wyrażeń syntaktycznych, którym nadawany jest ten sam paradygmat, który posiadał rzeczownik wchodzący w skład wyrażenia. Przy derywacji od wyrażeń syntaktycznych, podobnie jak przy uniwerbizacji, niektórych złożeniach i zrostach, podstawą słowotwórczą nie jest pojedynczy leksem, ale cała grupa składniowa. Zmiana paradygmatu polega tu na nadaniu całej grupie składniowej cech fleksyjnych [*Gramatyka*: 367-368]. Związek procesów uniwerbizacyjnych z derywacją paradygmatyczną polega zatem na tym, że jednowyrazowe określenie zuniwerbizowane może należeć do odmiennego paradygmatu niż motywujące je wyrażenie wielowyrazowe.
- Formanty pełnią funkcję syntaktyczną i strukturalną zarazem, gdy przekształcają podstawę w derywat bez zmiany znaczenia: *biały - biel*, *chory - chorować*. Derywaty tego typu nazywa się transpozycyjnymi, a taki rodzaj derywacji polega na zmianie funkcji syntaktycznej leksemu (przeniesienie do innej części mowy). Transformacje, na skutek których zamiast struktury głębokiej powyższego typu pojawia się w strukturze powierzchniowej rzeczownik motywowany, R. Laskowski nazywa transformacjami uniwerbizacyjnymi[18] [Laskowski 1975: 265].
- Mutacja polega na zmianie konotacji wyrazu motywowanego w stosunku do wyrazu motywującego. R. Laskowski podkreśla, że u podstaw wszystkich rzeczowników motywowanych w drodze mutacji leżą struktury głębokie dające się zinterpretować jako wyrażenia złożone z nazwy niejednostkowej i zdania – określnika [Laskowski 1975: 265].

[18] Transformacje uniwerbizacyjne wg Laskowskiego opisane zostaną w części poświęconej poglądom polskich językoznawców na zjawisko uniwerbizacji.

- Modyfikacja polega na zwężeniu zakresu wyrazu motywowanego w stosunku do wyrazu motywującego. Mutacja i modyfikacja polegają na uniwerbizacji struktury złożonej ze znaku językowego, wskazującego na jakąś klasę przedmiotów (istota żywa, człowiek, przedmiot martwy).

Z punktu widzenia przebiegu procesów uniwerbizacyjnych, istotne jest zwrócenie uwagi na istniejącą niewątpliwie w słowotwórstwie „rywalizację" grupy nominalnej i konstrukcji syntaktycznej. Jak pisze Krystyna Kleszczowa, „derywat traktowany jest jako „zwinięcie" konstrukcji składniowej, skondensowanie jej w jeden leksem", a reguły składniowe traktuje nie jako instrument interpretujący słowotwórstwo i jako wzorzec dostarczający ram klasyfikacyjnych, ale jako poziom oferujący konstrukcje, które w tekstach funkcjonują jako odpowiadające, równoległe derywatom środki językowe, por. *jedwabna sukienka* wobec *sukienka z jedwabiu*, *wilczy apetyt* wobec *apetyt jak u wilka*, *bardzo miła dziewczyna* wobec *przemiła dziewczyna* [Kleszczowa 2006: w druku]. Uniwerbizowanie struktur syntaktycznych wydaje się być (jak pokazuje literatura przedmiotu) traktowane marginesowo, lub całkowicie pomijane - w przeciwieństwie do wielu opracowań, w których głównym wyrażeniem podlegającym procesom uniwerbizacyjnym jest właśnie grupa nominalna[19].

Ostatni opisywany związek uniwerbizacji ze słowotwórstwem obejmuje zabiegi formalne, dzięki którym zachodzą procesy uniwerbizacyjne. Zasadniczy ich podział został na polskim gruncie językoznawczym dokonany przez Danutę Buttler, która wyróżniła redukcję i scalanie jako dwa zasadnicze mechanizmy prowadzące do uniwerbizacji [Buttler 1981: 187-220]. Elżbieta Szczepańska definiuje, za D. Buttler redukcję, jako proces eliminacji, usuwania członów nazwy jednowyrazowej do momentu, kiedy przybiera ona formę jednowyrazowego określenia. Scalanie natomiast, to połączenie dawniej samodzielnych składników nazwy złożonej w jeden leksem [Szczepańska 1994: 17]. Biorąc pod uwagę szereg zabiegów słowotwórczych, prowadzących do uniwerbizacji, zakwalifikowanie ich do wspomnianych dwóch zasadniczych grup wydaje się jak najbardziej trafne. Zabiegi prowadzące do uniwerbizacji, opisane w słowackiej literaturze przedmiotu również potwierdzają tę

[19] Zagadnieniu temu poświęcono osobny fragment pracy przedstawiający ramy terminologiczne uniwerbizacji, przy czym autorka podjęła próbę ustosunkowania się do tej kwestii.

klasyfikację. Dalej cytując D. Buttler, E. Szczepańska przytacza pięć podstawowych zabiegów słowotwórczych prowadzących do uniwerbizacji, którymi są: derywacja sufiksalna, derywacja dezintegralna, kompozycja, elipsa i abrewiacja [Szczepańska 1994: 17].

Wielość zabiegów słowotwórczych zdaje się potwierdzać pogląd wyrażony przez Barbarę Nykiel-Herbert, która pisze, że „traktowanie zjawiska uniwerbizacji jako procesu słowotwórczego przysparza wielu poważnych problemów natury teoretycznej. Niemożliwe jest bowiem sprowadzenie podstaw wszystkich derywatów, które teoretycznie powinny pochodzić z procesu uniwerbizacji, do jednolitej struktury składniowej" [Nykiel-Herbert 1989: 196]. Pogląd ten potwierdza również Hanna Jadacka, twierdząc, że uniwerbizacja obejmuje zjawiska niejednorodne strukturalnie, analizowane w obrębie operacji derywacyjnych wyodrębnionych ze względu na typ formantu. Dlatego podkreśla, że struktury zuniwerbizowane znajdują się odpowiednio wśród derywatów sufiksalnych, paradygmatycznych i ujemnych [Jadacka 2001: 31]. Takie założenie przyświeca jednocześnie autorce niniejszej rozprawy, co zostanie szczegółowo przedstawione w kolejnych rozdziałach.

1.2. Zagadnienie motywacji w słowotwórstwie a procesy uniwerbizacyjne

Wielokrotnie przy wyznaczaniu zakresu uniwerbizacji, była dotychczas mowa o zagadnieniu motywacji między wyrażeniem wielowyrazowym a jednowyrazowym. Motywacja jest zagadnieniem istotnym z punktu widzenia słowotwórstwa.

Słowacka *Encyklopédia jazykovedy* [1993: 286] definiuje motywację jako „jeden zo základných systémotvorných princípov v slovnej zásobe, synchrónne uvedomovaný formálno-obsahový vzťah medzi slovom A, chápaným ako východiskové, motivujúce slovo, a slovom B, opierajúcim sa o formu a význam slova A".

Jak podkreślają autorzy *Gramatyki,* istnieje wiele wypadków, w których kierunek motywacji słowotwórczej jest trudny do ustalenia. Pojawia się to zwłaszcza wówczas, gdy zachodzi rozbieżność między złożonością formalną a złożonością semantyczną wyrazu [*Gramatyka* 1999: 386].

Poprawne ustalenie kierunku motywacji jest istotne przy klasyfikowaniu derywatów jako uniwerbizmów. Jako wyraz motywowany (derywat, formację) traktuje się ten z pary (szeregu) wyrazów będących w związku formalnym oraz znaczeniowym, który odznacza się większą złożonością: formalną i semantyczną, ewentualnie tylko formalną albo tylko semantyczną. O wyrazie prostszym formalnie lub/i semantycznie mówi się jako o podstawie słowotwórczej (wyrazie motywującym, bazie słowotwórczej). [Waszakowa 1994: 21]. Ze względu na różny charakter motywacji, w cytowanej literaturze dokonano podziału derywatów na:

1. derywaty o pełnej motywacji semantycznej i formalnej, określane w literaturze przedmiotu jako derywaty semantyczne lub właściwe. Ich związek z podstawami słowotwórczymi ma rangę cechy definicyjnej i nie jest zakłócony ani względami stylistycznymi ani formalnymi;
2. derywaty asocjacyjne, czyli takie, które wchodzą z ich podstawami tylko w skojarzeniowy (asocjacyjny) związek semantyczny. Zawierają one informacje o cechach niedefinicyjnych (nieistotnych) dla ustalenia znaczenia leksykalnego derywatu, jednak powszechnie kojarzonych z jego desygnatem, np. na zasadzie metafory, porównania, czy metonimii. Związek ten jest więc społecznie ustabilizowany;
3. derywaty o motywacji zakłóconej stylistycznie, czyli formacje wykazujące związek formalno-znaczeniowy z wyrazami stylistycznie nacechowanymi, przy czym owo nacechowanie stylistyczne nie jest właściwością samych derywatów;
4. derywaty o motywacji zakłóconej formalnie - struktury, w których z wyraźnym związkiem semantycznym, zachodzącym między derywatem a podstawą słowotwórczą, nie idzie w parze pełna odpowiedniość formalna.

W opisie struktur zuniwerbizowanych zasadnicze znaczenie ma pojęcie derywatu o pełnej motywacji semantycznej i formalnej. Z opisywanym zagadnieniem łączy się ściśle zjawisko *wielomotywacyjności* derywatów, które polega na wykryciu podstawy słowotwórczej w sensie synchronicznym i opiera się na budowaniu parafraz lub peryfraz. Jak wiadomo, derywaty można parafrazować wielorako i tym samym stwierdzać wielomotywacyjność, tj. ustalać wiele podstaw słowotwórczych dla danego derywatu, np. *klasówka* < 'praca klasowa' i 'praca pisana w klasie', *pracownia* <

'miejsce, gdzie się pracuje' i 'miejsce pracy'. W ślad za tym idzie wielorakość podziału formalnego: wydzielanie formantu *-ka/-ówka, -ownia/-nia, -ka/-anka*. Wymienione derywaty mogą być motywowane bezpośrednio najbliższym im formalnie wyrazem lub pośrednio rzeczownikami będącymi podstawami tych przymiotników lub czasowników. W tym wypadku mamy do czynienia z wieloznacznością, bowiem derywat *klasówka* uznany jest za uniwerbizm wtedy, gdy przyjęta zostanie motywacja *praca klasowa,* ponieważ jest to nazwa synonimiczna, równolegle istniejąca w języku.

Różne ujęcia motywacji słowotwórczej w polskiej literaturze przedmiotu[20] pozwoliły na wypracowanie podziału motywacji. Mamy zatem [za *Gramatyką*: 366-387]:

1. motywację podstawową i towarzyszącą;
2. motywację pośrednią i bezpośrednią;
3. motywacje równorzędne.

Ad 1. Motywacja podstawowa i towarzysząca. Jeżeli obie parafrazy dobrze oddają znaczenie derywatu, za główną, podstawową motywację możemy uznać motywację przez wyraz najbliższy formalnie (motywacja bezpośrednia): *klasówka* > *klasowy, słomianka* > *słomiany*. Jednakże bardzo często lepiej oddaje znaczenie derywatu motywacja przez wyraz pośrednio związany z derywatem (motywacja pośrednia) i wówczas tę motywację należy uznać za podstawową: *filmowiec* > *pracownik filmu, zajmujący się filmem*. Te inne motywacje oparte na możliwych parafrazach można nazwać motywacjami towarzyszącymi.

Ad 2. Motywacja pośrednia i bezpośrednia. Przyjęcie motywacji pośredniej za podstawową jest warunkowane przede wszystkim względami semantycznymi. Wybór ten może także być podyktowany względami stylistycznymi. Nadrzędność związku semantycznego powoduje także, że za podstawę uznać trzeba wyrazy występujące w parafrazie niewłaściwej i najprościej sformułowanej, niezależnie od komplikacji formalnych, jakie to powoduje przy wydzielaniu tematu i formantu, np. *nerwus* -

[20] Mam tu na myśli takie opracowania, jak: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* [1999], *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce* [1994], *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi* [1993], *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime* [1979].

nerwowy z ucięciem *–ow,* ponieważ lepsza jest parafraza *„nerwowy człowiek" niż „człowiek o słabych nerwach"* (podobnie: *piegowaty - piegus*, *piętrowy - piętrus*, *partyzancki – partyzantka*). Przedstawione przykłady są, moim zdaniem, przykładami leksemów, w których nastąpił proces uniwerbizacji, ponieważ spełnione zostały następujące warunki: istnieje nazwa synonimiczna i ustalony związek motywacyjny.

Ad 3. Motywacje równorzędne. Często nie da się ustalić jednej lepszej motywacji i trzeba przyjąć kilka równorzędnych związków motywacyjnych. Różne motywacje występują oczywiście przy homonimach słowotwórczych, ale wówczas mamy do czynienia z kilkoma rodzajami derywatów, z których każdy ma inną motywację i inną strukturę: *damka - damski* 'rower damski' i *dama* - 'figura w kartach'. Wiele motywacji równorzędnych można ustalać także przy jednym derywacie wieloznacznym: *górniczy* – 'związany z górnictwem', 'składający się z górników'.
Istnieją także wypadki wielomotywacyjności równorzędnej przy derywatach jednoznacznych, kiedy różne parafrazy są równie dobre, np. *kreślarnia* – 'pomieszczenie, w którym pracują kreślarze' i 'pracownia kreślarska'. W tym wypadku trzeba przyjąć równorzędność związków motywacyjnych.

Przytoczony podział motywacji oraz przykłady polskie ukazują, jak istotne znaczenie ma motywacja przy określaniu właściwej dla leksemu parafrazy, czego następstwem jest zaliczenie danego derywatu w poczet uniwerbizmów, bądź nie.

W językoznawstwie słowackim zagadnieniem motywacji słowotwórczej zajmował się głównie wybitny leksykolog i derywatolog Juraj Furdík. W monografii *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie* [1993] już we wstępie podkreśla, że termin ten „pokladáme za jeden z centrálnych z hľadiska systémovej organizácie slovnej zásoby a jej fungovania v jazykovej komunikácii". Następnie dzieli motywację słowotwórczą na [Furdík 2004: 28]:
1. bezprostrednú / sprostredkovanú;
2. východiskovú / nevýchodiskovú;
3. jedinú / viacnásobnú;
4. pravidelnú / nepravidelnú.

Oprócz motywacji słowotwórczej, Fudrík wyróżnia motywację paradygmatyczną (paradigmatická), dźwiękową (zvuková, imitatívna), semantyczną (sémantická), syntaktyczną (syntaktická) i frazeologiczną (frazeologická), jednak, jak już wspomniano, w przypadku powstawania struktur zuniwerbizowanych, najistotniejsza jest właśnie motywacja słowotwórcza [Furdík 2004: 28].

2. Uniwerbizacja w zachodniosłowiańskich opracowaniach lingwistycznych

Termin *uniwerbizacja* pochodzi z języka łacińskiego, gdzie *unus* oznacza 'jeden', a *verbum* – 1.'czasownik', 2. 'słowo'. Dla określenia zjawisk uniwerbizacyjnych w językoznawstwie przyjęło się drugie znaczenie rzeczownika *verbum* – 'słowo' i stąd ogólna (na tym etapie pracy) definicja uniwerbizacji określająca opisywane zjawisko jako tendencję do tworzenia z nazw wielowyrazowych - skondensowanych, synonimicznych jednowyrazowych odpowiedników.

Badania nad zasobem leksykalnym języka słowackiego i polskiego, prowadzone przez badaczy od dziesięcioleci, pomagają sformułować odpowiedź na szereg pytań dotyczących stanu owych języków i ich etapów rozwojowych. Jednym z licznych przedmiotów badań jest leksykologia i jej węższa dziedzina, jaką jest słowotwórstwo.

Słowotwórstwo jest jedynym działem gramatyki, którego nazwa zawiera pojęcie procesualności (procesu *tworzenia* słów). To zaś zakłada pewien przebieg czasowy; implikuje istnienie dwu nierównoczesnych stanów, z których jeden warunkuje drugi. Każdy nowo utworzony wyraz ma swoją dającą się ustalić „metrykę", powstał ze słów już istniejących. Widać zatem, że w słowotwórstwie zderzają się ze sobą dwa podejścia: genetyczne, które ustala pochodzenie jednych wyrazów od innych i posługuje się przy tym metodami diachronicznymi, oraz funkcjonalne, synchroniczne, które interesuje się strukturą słownictwa, organizacją słownika, a także tym, w jaki sposób użytkownicy języka słownik ten zapamiętują i pomnażają [Nagórko 2000: 165]. W opisie i analizie procesów uniwerbizacyjnych zachodzących w języku słowackim i polskim istotne jest postrzeganie słowotwórstwa właśnie z tego drugiego punktu widzenia.

Należy zaznaczyć, że tradycyjne słowotwórstwo pojmowane jest jako nauka o powstawaniu wyrazów nowych, na bazie innych, istniejących już w języku.

Stawia ono przed językoznawstwem kilka zasadniczych zadań do zrealizowania, a mianowicie wykrywanie ogólnych sposobów i operacji, za pomocą których tworzy się w języku nowe wyrazy, wykrywanie zasobu środków słowotwórczych danego języka oraz wykrywanie praw słowotwórczych (norm i reguł), które na danym etapie rozwoju języka rządzą sposobami, operacjami i środkami tworzenia nowych wyrazów. Badania słowotwórcze mają zatem podwójny aspekt: genetyczny, dotyczący tworzenia wyrazów oraz funkcjonalny, dotyczący rezultatu tych procesów, struktury wyrazów i jej konsekwencji dla systemu językowego [Dokulil 1979: 10-12].

Stały, nieustanny rozwój cywilizacji i społeczeństw prowadzi do powstawania potrzeby ciągłych modyfikacji, wzbogacania języka, którym społeczeństwa się posługują. Pojawia się zatem potrzeba nazywania tego, co dotychczas nie było nazwane, a co jest nowym wytworem myśli, techniki, czy - generalnie - ludzkiej cywilizacji. Język znajduje wiele sposobów na to, aby tę potrzebę nieustannych przeobrażeń w świecie dostosować do własnych potrzeb. Wykorzystuje przy tym wiele różnorakich środków i sposobów.

Dla właściwego nazywania ważne jest to, czy utworzenie nowego określenia realizuje się w granicach jednego, istniejącego już leksemu, czy wymaga stworzenia nowego wyrazu, który wzbogaca system leksykalny języka, czy też nowa nazwa powstaje na zasadzie połączenia istniejących w języku leksemów tak, aby powstał nowy leksem. Ostatnie rozwiązanie wydaje się być efektywne, jeżeli weźmiemy pod uwagę aspekt ekonomiczności języka. Z jednej strony tworzymy nowe wyrazy, z drugiej natomiast staramy się nie dopuścić do powstawania zbędnych określeń, które powodowałyby zakłócanie przejrzystości systemu językowego.

Mówiąc o dążeniu do ekonomiczności, czy też ekonomizacji języka, należy brać pod uwagę takie sposoby tworzenia nowych wyrazów, które wzbogacają język, a jednocześnie nie prowadzą do powstawania „zbędnych" leksemów. Istnieje w językach fleksyjnych proces onomazjologiczny (lub szereg takich procesów) pozwalający (pozwalających) na tworzenie nazw jednowyrazowych poprzez transformację istniejących już nazw wielowyrazowych. Jest to tzw. proces uniwerbizacji (procesy uniwerbizacyjne).

W konsekwencji tak sformułowanych założeń zasadne wydaje się przytoczenie za H. Jadacką stwierdzenia, że formacje uniwerbizowane mające dwie podstawy lub więcej, a same będące jednocześnie derywatami prostymi, stanowią podstawę pracy nad mechanizmami nazwotwórczymi [Jadacka 2005: 31].

Uniwerbizacja jako proces, pozostaje w obrębie zainteresowań lingwistów od ponad sześćdziesięciu lat. Najbardziej rozwinięte badania nad zjawiskiem uniwerbizacji obserwuje się na terytorium zachodniej i wschodniej Słowiańszczyzny, gdzie tradycje lingwistyczne są o wiele bardziej zakorzenione i o wiele dłuższe niż na terenach np. południowej Słowiańszczyzny. Warto tu chociażby wspomnieć o rosyjskim terminie *derywacja kompresyjna* (termin zaczerpnięty z pracy H. Jadackiej [2005: 31], przez A. Nagórko [2000: 211] opisywany jako *derywacja kompresywna*), który definicyjnie odpowiada używanemu w językoznawstwie polskim terminowi *uniwerbizacja.*

Z terminem *uniwerbizacja* możemy się spotkać również w niesłowiańskiej (tu: angielskiej) literaturze przedmiotu. Mam tu na myśli głównie lingwistów amerykańskich i brytyjskich zajmujących się słowotwórstwem. Interesujący wydaje się sposób postrzegania tego zjawiska przez wspomnianych badaczy. Traktują oni termin *uniwerbizacja* jako proces związany z leksykalizacją i/lub gramatykalizacją jednostek leksykalnych, nie są jednak zgodni, co do wytyczenia ostrej granicy pomiędzy tymi zjawiskami: „linguists do not seem to be able to agree on where the line should be drawn between grammaticalisation and lexicalization (...). On the one hand, lexicalization is sometimes considered as the final stage of grammaticalization. On the other, in linguistic literature the same phenomena are sometimes cited as exemplary cases of either linguistic process" [Giacalome Ramat 1998: 120].

Przedstawienie kilku niesłowiańskich definicji uniwerbizacji, które mogłyby zaznaczyć stan badań nad tym zjawiskiem w - być może mniej slawistom znanej - literaturze przedmiotu jest zabiegiem celowym. Generalnie, definicje te nie odbiegają od definicji polskich, czeskich, czy słowackich: "Univerbation is definied as a process of transforming multi-word names into one-word names by means of various formal devices. Univerbized names exist alongside their synonymous motivating compound names and are used interchangeably. There are two main conditions, which univerbized

words must fulfill. The first is, that lexemes being results of univerbation must exist in a language simultaneously to their multi-word equivalents. The second is motivation - univerbized names are motivated by multi-word expressions [por. Gicalome Ramat 1998; Kiparsky 2005; Hopper, Traugutt 1993].

Przedstawione poniżej poglądy językoznawców na procesy uniwerbizacyjne mają na celu przybliżenie badanego zjawiska w konfrontowanych systemach językowych języka słowackiego i polskiego. Rozpoczęcie prezentacji poglądów lingwistów i definicji procesów uniwerbizacyjnych i samej uniwerbizacji od językoznawstwa czeskiego jest o tyle znaczące, że to właśnie za pośrednictwem badacza czeskiego termin *uniwerbizacja* znalazł swoje miejsce w lingwistyce i stał się przedmiotem zainteresowania badaczy w słowackiej i polskiej literaturze przedmiotu.

2.1.Poglądy lingwistów czeskich na zjawisko uniwerbizacji

Termin *uniwerbizacja* w językoznawstwie zachodniosłowiańskim po raz pierwszy pojawił się w pracach rosyjskiego lingwisty czeskiego pochodzenia Aleksandra Isačenki. Jego artykuły: *Obecné zákonitosti a národní specifičnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků* [1958], *K voprosu o strukturnoj tipologii slovarnogo sostava slavjanskich literaturnych jazykov* [1958], *O některých zákonitostech v oblasti pojmenování* [1956] przedstawiają ogólną tezę, że uniwerbizacja jest zjawiskiem polegającym na usuwaniu struktur złożonych głównie w języku potocznym i w kontaktach prywatnych: „sdružená pojmenování se v našich jazycích odstraňují, tj. univerbisují (...) Procesy odstraňování sousloví se odehrávají v hovorové řeči, v intimním ústním styku příslušníků stejného povolání, takže někdy nabývají přímo žargonového nebo argotického rázu" [Isačenko 1956: 19]. Autor za bezpośrednią przyczynę uniwerbizacji uważa panującą w języku tendencję do usunięcia napięcia między kilkuczłonową nazwą a jednostkowym znaczeniem, czego efektem jest zjawisko kondensacji, które dowodzi dążenia języka do ekonomiczności. „slova (nebo pojmenování) v převážné většině případů vznikají jako formálně dvoučlenné útvary a označují při tom jednotný, nerozčleněný předmět myšlenky. Vzniká rozpor mezi

(dvoučlennou) formou a (jednotným) obsahem - významem. Tento rozpor se nevyhnutelně dříve nebo později řeší ve prospěch obsahu: jednotný obsah žádá nerozčleněné pojmenování" [Isačenko 1956: 19-23].

Zainspirowany pracami Isačenki, kolejny czeski językoznawca Miloš Helcl w artykule *Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby* zwrócił uwagę na różnice stylistyczne między wyrażeniem uniwerbizowanym i motywującym je określeniem kilkuwyrazowym. W celu usunięcia sprzeczności między jednostkowym znaczeniem a nazwą wieloczłonową, uniwerbizacja wykorzystuje różnorakie zabiegi słowotwórcze, sama nie będąc jednak ani procesem, ani środkiem słowotwórczym. Helcl podkreślił również, iż tendencja do uniwerbizacji najbardziej jaskrawo przejawia się w odmianie potocznej języka, slangach i gwarach zawodowych [Helcl 1963: 29-37].

Inny wybitny czeski lingwista, Alois Jedlička w pracy *Spisovný jazyk v současné komunikaci* definiuje uniwerbizację jako zjawisko występujące wtedy, gdy istnieją w języku dwa synonimiczne określenia, będące w związku motywacyjnym, w którym jedno określenie (kilkuwyrazowe) motywuje drugie (jednowyrazowe): „za určující rys univerbizace v aspektu vznikovém považujeme existenci synonymního pojmenování víceslovného, z něhož jednoslovné univerbizované pojmenování různými způsoby vzniklo. V aspektu funkčně strukturním je určujícím rysem univerbizace koexistence synonymního víceslovného pojmenování, které je v motivačním vztahu k příslušnému pojmenování univerbizovanému". Przyczynę tego zjawiska upatruje również w istotnej tendencji występującej w języku, a mianowicie w tendencji do ekonomiczności [Jedlička 1978: 170].

Przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego stulecia był istotnym okresem w rozwoju leksykologii europejskiej, zwłaszcza w zakresie słowotwórstwa. Pojawienie się wielu nowych koncepcji leksykologicznych przyczyniło się do ukształtowania dość wyraźnej strukturalistycznej teorii słowotwórstwa. Najbardziej wyraziście rysuje się ona w znanej pracy czeskiego badacza Miloša Dokulila [1979].

W swojej obszernej pracy, M. Dokulil kilkakrotnie wspomina zjawisko uniwerbizacji, jednocześnie je definiując. Po pierwsze, uważa uniwerbizację za jedno z dwóch źródeł tworzenia w języku nowych wyrazów, obok syntetycznego procesu

słowotwórczego, który realizuje syntagmatyczną strukturę pojęcia przez syntagmatyczną strukturę morfemów słowotwórczych. Uniwerbizacja jest zatem, według niego, transformacją istniejących w języku nazw wielowyrazowych w nazwy jednowyrazowe, czyli formą kondensacji, która weryfikuje nazwę już w języku istniejącą. Dopełnia tę definicję twierdząc, że „pojęcie uniwerbizacji, analizowane dotychczas wyłącznie w planie genetycznym, wywołuje konsekwencje także w planie funkcjonalno-strukturalnym". Podstawowe dla M. Dokulila jest jednakże stwierdzenie, że „z uniwerbizacją mamy do czynienia wtedy i tylko wtedy, gdy w języku występuje równolegle nazwa dwuwyrazowa, lecz nie tylko jako okazjonalne wyodrębnienie specjalnego gatunku w obrębie nazwy, ale jako stała nazwa syntetyczna" [Dokulil 1979: 163-165]. Niestety, stwierdzenie z całą pewnością, czy dana nazwa ma charakter stały, ustabilizowany w języku, czy też jest formacją okazjonalną, powstałą przypadkowo nie należy do zadań łatwych i, według mnie, nie ma w języku określeń „stuprocentowo" pewnych, takich, które nie nasuwałyby żadnych wątpliwości.

Interesujące wydaje się być definiowanie zjawiska uniwerbizacji przez Josefa Hubka, który twierdzi, że uniwerbizacja (w odróżnieniu od derywacji) jest zawsze tylko zmianą formy bez zmiany, a nawet modyfikacji znaczenia, a afiksy w procesach uniwerbizacyjnych nie różnicują znaczeń, tylko sygnalizują rodzaj leksemu motywującego [Hrbaček 1986: 34-43], np. podstawowy sufiks czeskich uniwerbizmów (jak podkreśla E. Szczepańska [1994: 19]) *–ák* może oznaczać określenia osób (*kadrovák, pošťak*), czy rzeczy (*baloňák, osobák*).

2.2. Poglądy lingwistów słowackich na zjawisko uniwerbizacji

Opisując zjawisko uniwerbizacji w języku słowackim, należy rozpocząć od przytoczenia definicji najbardziej rozpowszechnionych. Jedną z nich jest definicja zawarta w *Encyklopédii Jazykovedy* [1993: 464], która określa uniwerbizację jako „proces, v ktorom na pozadí viacslovných (najmä dvojslovných) analytických pomenovaní nazývaných v slovenčine tradične združenými pomenovaniami vznikajú pomenovania jednoslovné, syntetické. Procesu univerbizácie podliehajú len lexikálne ustálené čiže lexikalizované slovné spojenia (...). Vzťah medzi fungujúcim analytickým

pomenovaním a jednoslovným univerbizovaným pomenovaním je synonymný. Podľa univerbizovaných pomenovaní môžu vznikať ďalšie jednoslovné pomenovania bez toho, že by museli mať primárne dvojslovné pomenovanie. Univerbizované pomenovania vznikajú predovšetkým v bežnom hovorenom jazyku, ako úsilie o ekonomickosť komunikácie; neskôr podliehajú štýlovej neutralizácii". Jak wynika z przytoczonej definicji, proces uniwerbizacji jest charakterystyczny zwłaszcza dla codziennej, mówionej odmiany języka i wynika z jego dążności do skrótowości przekazywanej treści. Ponadto, uniwerbizacja postrzegana jest jako proces powstawania z wielowyrazowych określeń analitycznych ich syntetycznych odpowiedników i obserwuje się go wtedy, gdy między fundującym członem analitycznym a określeniem zuniwerbizowanym występuje związek synonimiczny.

Lingvistický slovník autorstwa Jozefa Mistríka definiuje uniwerbizację jako proces, w którym na tle analitycznych określeń wielowyrazowych (głównie dwuwyrazowych), zwanych zestawieniami, powstają określenia syntetyczne, jednowyrazowe: „proces, v ktorom na pozadí viacslovných (najmä dvojslovných) analytických pomenovaní, nazývaných v slovenčine združené pomenovania, vznikajú pomenovania jednoslovné, syntetické" [2002: 231].

W innej swojej pracy Józef Mistrík zwraca uwagę na to, że jednostki uniwerbizowane powstają w codziennej komunikacji i są wyrazem tendencji do ekonomii języka. Co więcej, twierdzi, że jest to najpopularniejszy sposób skracania określeń w codziennym użyciu języka. Proces uniwerbizacji jest realizowany przez substantywizację atrybutów, które w wyrażeniu wielowyrazowym charakteryzują jego podstawę [Mistrík 1985: 96].

Obszerna praca poświęcona warstwie leksykalnej języka słowackiego - *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* upatruje tendencję do uniwerbizacji „v dôsledku stále intenzívnejšieho pôsobenia jazykovo - spoločenských faktorom (rozšírenie počtu aktívnych používateľov spisovného jazyka, zvýšený podiel hovorených prejavov v spisovnej komunikácii, výrazný vplyv jazyka prostriedkov masovej informácie a propagandy a i.)", i jako „stále sa rozširujúci a stále produktívnejší jav v komunikácii" [*Dynamika* 1989: 298-299].

Poza tym, uniwerbizacja, zdaniem autorów może być rozpatrywana w szerszym i węższym ujęciu. Szersze ujęcie problemu zakłada wychodzenie uniwerbizacji z zasady ekonomizacji komunikacji językowej: „univerbizácia v širšom zmysle je všeobecná tendencia vychádzajúca z princípu ekonómie komunikačného procesu - je to komunikatívna funkčnosť, ktorá sa uplatňuje v jednotlivých jazykových rovinách a má systémový charakter" [*Dynamika* 1989: 299]. W węższym znaczeniu, autorzy utożsamiają uniwerbizację z kondensacją i upatrują jej na poziomie leksykalnym języka twierdząc, że proces ten polega na upraszczaniu określeń wielowyrazowych w określenia jednowyrazowe: „univerbizácia v užšom zmysle (často sa hovorí aj o kondenzácii) sa uplatňuje v lexikálnej rovine a zahŕňa: tvorenie jednoslovných pomenovaní na pozadí viacslovných spojení (...), simplifikáciou viacslovných pomenovaní" [*Dynamika* 1989: 299].

Ponadto, w cytowanej pracy, zjawisko uniwerbizacji rozpatrywane jest głównie z punktu widzenia motywacji słowotwórczej: „je to jav, ktorý nepochybne patrí do oblasti slovotvornej motivácie", ponieważ, jak twierdzą autorzy, występuje „(...) synchrónna motivácia medzi viacslovným (ustáleným) pomenovaním a jednoslovným (univerbizovaným) pomenovaním na onomaziologickej rovine" [*Dynamika* 1989: 299].

Podobny pogląd i ujęcie procesu uniwerbizacji przedstawia Ján Bosák, który w pracy *O vymedzení univerbizácie* wspomina o różnorodności definicji terminu uniwerbizacja, jak również o głównie socjolingwistycznym aspekcie tego procesu. Zjawisko to jest efektem coraz silniejszej demokratyzacji języka, podkreśla jednocześnie istnienie określeń synonimicznych, z których określenie kilkuwyrazowe motywuje jednowyrazowe. Takie jednak rozumienie procesu uniwerbizacji „(ako štylistickej charakteristiky) je zúžené, lebo sa pri ňom neberie do úvahy platnosť univerbizácie ako univerzálneho jazykového javu" [Bosák 1987: 231-237].

Juraj Furdík definiuje uniwerbizację jako zastępowanie wielowyrazowego określenia, określeniem jednowyrazowym. Jest to także zjawisko, które niewątpliwie należy do kręgu motywacji słowotwórczej: „univerbizácia („zjednoslovňovanie") je náhrada viacslovného pomenovania jednoslovným pomenovaním. Je to teda jav

organicky spätý s existenciou združených pomenovaní, ktorý nepochybne patrí do oblasti slovotvornej motivácie" [Furdík 2004: 66].

Uniwerbizacja stała się przedmiotem zainteresowań słowackiej lingwistki Eleonóry Kučerovej [1973, 1974, 1975], która zajmowała się badaniem owego zjawiska na podstawie analizy słowackiego i rosyjskiego materiału językowego. Przedmiotem badań stały się zasadniczo procesy słowotwórcze prowadzące do uniwerbizacji - derywacja i substantywizacja. Interesującym wydaje się fakt, na który zwraca uwagę E. Kučerová w analizie rosyjskiej literatury przedmiotu, że lingwiści rosyjscy nie używają terminu „uniwerbizacja". Tłumaczy to tym, że autorzy zajmowali się przede wszystkim poszczególnymi sposobami uniwerbizacji, nie opisując zjawiska kompleksowo: „v ruskej a sovietskej jazykovej literatúre sa termín univerbizácia ako všeobecný (spoločný) termín pre jednotlivé spôsoby prechodu dvojslovných pomenovaní v jednoslovné nepoužíva, čoho príčinu vidíme v tom, že autori sa zaoberali zväčša jednotlivými spôsobmi univerbizácie a neriešili ju dosiaľ kompletne" [1973a: 3, 1973b: 110]. Pogląd ten uściśla w artykule *Univerbizácia substantivizáciou dvojslovných pomenovaní mužských osôb*, w którym stwierdza, iż uniwerbizacja jest w terminologii rosyjskiej przez niektórych badaczy nazywana *kondensacją syntetyczną* (ros. *sintetičeskaja kondensacija*) lub *semantyczną* (ros. *semantičeskaja kondensacija*) oraz *inkluzją słowotwórczą* (ros. *vključenije*), którą można utożsamić ze „stroną treściową" procesu uniwerbizacyjnego. Reasumując, Kučerová definiuje uniwerbizację jako przejście wielowyrazowej (głównie dwuwyrazowej) nazwy w nazwę jednowyrazową. Jest to przemiana określenia analitycznego (rozbudowanego) w określenie syntetyczne: „univerbizáciou rozumieme prechod viacslovného (najmä dvojslovného) pomenovania v jednoslovné pomenovanie. Univerbizácia je premena analytického (rozčleneného) pomenovania na pomenovanie syntetické"[Kučerová 1973a: 3].

Marta Pančíková definiując uniwerbizację, określa ją jako „vytváranie jednoslovných pomenovaní z viacslovných pomenovaní", a w swoich pracach zwraca uwagę również na tożsamość znaczeniową między strukturami uniwerbizowanymi a wielowyrazowymi określeniami powiązanymi stosunkami motywacyjnymi: „medzi univerbizovanými jednotkami a motivačne koexistujúcimi viacslovnými jednotkami je vzťah významovej totožnosti" [Pančíková1993: 149]. Autorka, podobnie jak inni

językoznawcy zauważa, iż uniwerbizacja jest procesem charakterystycznym dla codziennej odmiany języka mówionego, dla sfery profesjonalnej, czy komunikacji rodzinnej: „univerbizované štruktúry vznikajú predovšetkým v bežnom hovorenom jazyku (...) a v profesijnej, záujmovej a rodinnej sfére", która wyraźnie dąży do ekonomizacji komunikacji interpersonalnej. Odmiana mówiona charakteryzuje się ponadto dużą spontanicznością, co jest dodatkową przesłanką tego, że uniwerbizmy są w niej tworzone „lekko" i naturalnie. Rozdziela uniwerbizację w węższym i szerszym znaczeniu. W znaczeniu węższym określa ją jako kondensację zachodzącą na płaszczyźnie leksykalnej, kiedy to na podstawie wielowyrazowych określeń powstają określenia jednowyrazowe. W uniwerbizmach, stara treść jest określona nową formą: „(...) univerbizácia v užšom zmysle, čiže kondenzácia sa uplatňuje v lexikálnej rovine, keď sa na pozadí viacslovných spojení vytvárajú jednoslovné pomenovania. Pri univerbizmoch je starý obsah vyjadrený novom formou" [Pančíková 1993: 149].

W znanym akademickim podręczniku - *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* [Ondrus P., Horecký J., Furdík J., 1980], słowaccy lingwiści opisują uniwerbizację jako zjawisko typowe dla języka mówionego. Typowość przejawia się w tym, że neutralne, literackie określenia dwu- lub więcej wyrazowe są w odmianie mówionej języka zastępowane nazwami jednowyrazowymi o zabarwieniu emocjonalnym: „(...) namiesto neutrálnych dvojslovných a viacslovných spisovných pomenovaní sa v hovorovom jazyku používajú príznakové, jednoslovné názvy" [por. Ondrus 1972].

Zagadnienia rozwijania warstwy leksykalnej języka słowackiego porusza w swojej najnowszej pracy znany słowacki leksykolog Juraj Dolník [2003]. Wyróżnia trzy zasadnicze sposoby rozszerzania słownictwa, a mianowicie: odvodzovanie (derivácia), skladanie (kompozícia) oraz kombinácia derivácie s kompozíciou. W obrębie tych zabiegów, autor rozróżnia bardziej szczegółowe procesy mające na celu opisanie powstawania nowych leksemów[21]. Zajmuje ponadto stanowisko w kwestii

[21] Derivačné postupy spojené s tvorením alebo pretváraním nových slov: afixácia (zahŕňa prefixáciu, sufixáciu a prefixáciu a sufixáciu súčasne), deafixácia, transafixácia, transkategorizačná sufixácia, transkategorizačná desufixácia, prefixácia s transkategorizačnou sufixáciou, transsubkategorizačná sufixácia, prefixácia s transsubkategorizačnou sufixáciou, reflektivizácia, transkategorizácia. Są to zdaniem autora zabiegi derywacyjne, a nie uniwerbizacyjne sensu stricto, dlatego ich szczegółowy opis nie jest w niniejszej pracy istotny.

uniwerbizacji, nazywając ją, obok abrewiacji, jednym z przejawów redukcji w języku i zalicza je do przejawów metonimii, ściślej synekdochy, gdzie część zastępuje całość: „redukcia má dva prejavy, ktoré sa tradične označujú ako univerbizácia a abreviácia. Obidva procesy spadajú do poľa pôsobnosti metonymického (presnejšie synekdochického) princípu: časť zastupuje celok" [Dolník 2003: 164]. Jeżeli chodzi o samą definicję uniwerbizacji, Dolník określa ten proces jako przetwarzanie wielowyrazowego leksemu na jednowyrazowy, motywowane implikacjami związanymi z nadawaniem pierwszeństwa wyrazowi krótszemu, syntetycznemu: „univerbizácia je pretváranie viacslovného lexikálneho výrazu na jednoslovný, čo je motivované implikáciami viažucimi sa na uprednostňovanie syntetického, resp. menej explicitného a kratšieho výrazu" [Dolník 2003: 164]. Podkreśla jednocześnie, że uniwerbizacja nie jest związana tylko z potocznymi jednostkami leksykalnymi, ale jest wyraźnym zjawiskiem obecnym przy wzbogacaniu leksyki stylu potocznego.

W ostatnich latach pojawiła się na Słowacji praca opisująca język wybranych grup środowiskowych, w której znalazło się również odniesienie do problemu uniwerbizacji. Pavol Odaloš w swojej monografii bada uniwerbizmy głównie z punktu widzenia socjolingwistyki, ze szczególnym uwzględnieniem slangu młodzieżowego, żargonu pracowniczego i argotu, jakim posługują się więźniowie. Za uniwerbizmy uważa określenia, które powstają w wyniku ujednolicenia określeń wielowyrazowych, które przekształcane są w określenia jednowyrazowe: „univerbizmy vznikajú zjednoslovňovaním viacslovných pomenovaní, však pôsobí štylistická hodnota hovorových, profesionálnych alebo slangových pomenovaní, ktoré sa zväčša viažu na vymedzenú oblasť, a preto sú menej známe a menej sa používajú. Rozvoj slovnej zásoby a jej používanie v spoločnosti prináša postupné modifikovanie tézy o tom, že každé skrátené pomenovanie je príznakové. Vplyv na modifikovanie uvedenej tézy má frekventované používanie univerbizmov v bežnej komunikácii a následne aj v celospoločenskej komunikácii, pretože modálny postoj hovoriaceho sa stráca a skrátená podoba výlučne pomenúva" [Odaloš 2002: 28-30], np.: *kriminálka, priemyslovka* (z kwalifikatorem potoczny), *zasadačka* (należy do języka ogólnego, nie posiada stylistycznego kwalifikatora).

Przeanalizowanie poglądów badaczy słowackich na zjawisko uniwerbizacji nasuwa wniosek, iż w odróżnieniu od lingwistów czeskich - umiejscawiają oni procesy uniwerbizacyjne znacznie głębiej w systemie słowotwórczym języka. Ponadto, częściej w definicjach słowackich pojawiają się formalne wykładniki procesów uniwerbizacyjnych.

2.3. Poglądy lingwistów polskich na zjawisko uniwerbizacji

Dopełnieniem przeglądu poglądów na zjawisko uniwerbizacji i - szerzej pojęte - procesy uniwerbizacyjne jest prezentacja polskiego stanu badań nad omawianym zjawiskiem. Szczególnym zainteresowaniem badaczy uniwerbizacja cieszyła się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia.

Podobnie, jak w przypadku przedstawiania poglądów lingwistów słowackich, prezentację polskiego dorobku naukowego związanego z pojęciem uniwerbizacji należy rozpocząć od przedstawienia definicji zawartej w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* [1993: 620]. *Uniwerbizacja* jest tam definiowana jako mechanizm słowotwórczy, który polega na tym, że zastępuje się wyrażenia złożone z rzeczownika i określającego go przymiotnika wyrazami pojedynczymi. U podstawy pojęcia tkwi założenie, że uniwerbizacja stanowi jeden z przejawów tendencji do skrótu w słowotwórstwie, który tutaj ma charakter podwójny: formalny i semantyczny. Strona formalna tego skrótu polega na tym, że z dwóch jednostek wyrażenia, jedno, przymiotnikowe, staje się tematem nowego wyrazu, drugą zaś, rzeczownikową, reprezentuje sufiks. Natomiast jego strona semantyczna polega na tym, że ta sama treść jest teraz wyrażana nie za pomocą dwóch słów, lecz jednego.

Termin *uniwerbizacja* został wprowadzony do polskiego językoznawstwa przez Ewę Siatkowską, która w artykule *Syntetyczne i analityczne nazwy w języku czeskim i polskim* używa terminu „uniwerbalizacja" (termin ten nie przyjął się jednak w językoznawstwie), na określenie procesu wymiany nazw kilkuwyrazowych w jednowyrazowe. Poza tym, poprzez pojęcie *uniwerbizacja,* autorka rozumie

upraszczanie nazw wielowyrazowych i zwraca uwagę, iż derywowane nazwy jednowyrazowe są ekonomiczne w częstym użyciu, barwne i wyraziste stylistycznie, dlatego język potoczny, a zwłaszcza jego „najczystsze postaci", jak żargony i języki środowiskowe chętnie się nimi posługują [Siatkowska 1964: 219-237].

Istotne dla językoznawstwa polskiego badania nad uniwerbizacją prowadziła Danuta Buttler, która w wielu artykułach poświęconych temu zagadnieniu [por. 1977, 1978a, 1978b, 1981, 1986] próbowała wyjaśnić i opisać szereg zabiegów leksykalnych prowadzących do wzbogacenia warstwy słownictwa. W pierwszym artykule poświęconym temu zagadnieniu - *Niektóre problemy opisu zjawisk uniwerbizacji*, autorka zwraca uwagę na niedostatecznie uściślony zakres uniwerbizacji. Za uniwerbizację uważa przekształcenie nazw wielowyrazowych w jednowyrazowe za pomocą różnorodnych zabiegów formalnych. Zabiegi te mogą prowadzić do scalania członów nazwy złożonej w jeden leksem, bądź do redukcji tych członów aż do przybrania przez określenie postaci jednego wyrazu [Buttler 1977: 435-448].

Uniwerbizowanie struktur jest przez D. Buttler postrzegane również jako zastępowanie wyrażeń złożonych z rzeczownika i określającego go przymiotnika nazwami jednowyrazowymi. Następuje wówczas swoistego rodzaju podwójna kondensacja - formalna (z dwu jednostek składających się na wyrażenie, jedna przymiotnikowa, staje się tematem nowego wyrazu, druga zaś, rzeczownikowa - odpowiednikiem sufiksu) oraz semantyczna (treść, oznaczaną dotychczas za pomocą dwóch wyrazów, sygnalizuje jeden wyraz) [Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1986]. W kolejnym artykule pt. *Procesy multiwerbizacji we współczesnej polszczyźnie*, autorka opisuje zależności zachodzące między multiwerbizacją i uniwerbizacją w języku polskim, skupiając się w zasadniczej mierze nad cechami wspólnymi determinującymi zachodzenie owych procesów leksykalnych. Uniwerbizację, ze względu na przynależność do stylów funkcjonalnych języka opisuje jako zjawisko transpozycji nazw ze sfery środków neutralnych do warstwy leksyki mówionej (potocznej, środowiskowej, profesjonalnej) [Buttler 1978a: 55]. Łatwość tworzenia formacji uniwerbizowanych sprawia, że ta sama struktura powstaje niekiedy w różnych środowiskach i w odmiennych funkcjach znaczeniowych [Buttler 1978b: 403]. Wynikiem takiej transpozycji jest powstawanie nazw zuniwerbizowanych skrótowych, które w efekcie okazują się nieprecyzyjne i wieloznaczne. Wieloznaczność struktur

zuniwerbizowanych, możliwość zastosowania ich w sytuacjach doraźnych, okolicznościowych wynika z dużej pojemności znaczeniowej derywatów o nie wyspecjalizowanych formantach. Poza tym uniwerbizmy są często homonimiczne, co wynika z ogólnikowości i abstrakcyjnego charakteru znaczeń morfemów, które w ich strukturze stanowią wykładnik treści wyrażanej dawniej leksemem. Zasadniczo, autorka wyraża pogląd, iż uniwerbizacja sygnalizuje zależność diachroniczną, genetyczną między nazwą pierwotną (dwuczłonową), a wtórną, będącą formacją słowotwórczą. Uniwerbizmy są zatem semantycznie motywowane przez swe wielowyrazowe odpowiedniki.

Wydaje się, że pewien odmienny sposób postrzegania procesu uniwerbizacji prezentuje Mariola Szymczak, która zauważa, że „konstrukcje uniwerbizowane są strukturami przejrzystymi znaczeniowo, dzięki wyspecjalizowanym sufiksom" [Szymczak 1996: 111]. Definiując uniwerbizację podziela poglądy innych lingwistów, twierdząc, iż jest to zjawisko syntetyczne, w którym dokonuje się transformacja nazwy wielowyrazowej w jednowyrazową. Uniwerbizacja jest typowa dla odmiany potocznej języka oraz zmierza do kondensacji danej formy, a nie do jej rozkładu - dlatego też uniwerbizmy są tworami, które dokonują weryfikacji gotowych już, funkcjonujących w języku nazw, przy czym nierzadko modyfikują znaczenie wyrazów, nie zmieniając go jednocześnie. Biorąc pod uwagę dążenie do skrótu w języku, uniwerbizacja stanowi jeden z przejawów tej tendencji. Opisuje zjawiska i rzeczy obecne w żywym języku, znajdując się jednocześnie w centrum komunikatu mówionego, służącego przekazywaniu informacji doraźnie użytecznych.

Stanowisko w kwestii definiowania uniwerbizacji zajmuje również Roman Laskowski, który za uniwerbizację uważa „morfologiczną kondensację terminu wielowyrazowego (derywowanego syntaktycznie) w pojedynczy leksem derywowany. W sposób w pełni regularny derywat „dziedziczy" kategorialną charakterystykę gramatyczną wyelidowanego w drodze transformacji uniwerbizującej członu głównego grupy syntaktycznej, stanowiącej uniwerbizowanie wielowyrazowy termin. Tak więc derywat zachowuje rodzaj gramatyczny zuniwerbizowanej grupy imiennej (determinowany przez rodzaj gramatyczny członu głównego tej grupy), w wypadku zaś, gdy człon główny grupy imiennej jest rzeczownikiem plurale tantum, również ta cecha

gramatyczna jest „dziedziczona" przez leksem będący produktem uniwerbizacji grupy" [Laskowski 1981: 113].

Jako pierwszy polski lingwista, odwołuje się do reguły typu transformacyjnego, która opisuje relacje między syntaktycznie derywowaną grupą imienną i morfologicznie derywowanym zuniwerbizowanym leksemem. Ponieważ poglądy Romana Laskowskiego wyrażają interesujący i innowacyjny, według mnie, sposób postrzegania procesów uniwerbizacyjnych, poświęcone im będzie w tym momencie nieco więcej uwagi. Reguła uniwerbizacji wg R. Laskowskiego przedstawia się następująco:

$$\left[\left[\begin{array}{c} Y \\ \alpha Genus \\ (\beta Numerus) \end{array}\right]_N [X]_A \right]_{NP} \rightarrow \left[\begin{array}{c} [X]_A + [+SUF] \\ \alpha Genus \\ (\beta Numerus) \end{array}\right]_N$$

W powyższym schemacie zamiast konkretnego sufiksu słowotwórczego zastosowano abstrakcyjny symbol [+SUF], ponieważ ten sam mechanizm językowy leży u podstaw uniwerbizacji niezależnie od fonologicznej postaci sufiksu występującego w derywowanym (zuniwerbizowanym) leksemie: por. słow.: *diplomová práca* > *diplomovka, osobný vlak* > *osobák, konzultačné hodiny* > *konzultačky,* pol.: *statek kontenerowy* > *kontenerowiec, szkoła podstawowa* > *podstawówka, spodenki kąpielowe* > *kąpielówki.* Fakt uniwerbizacji i wybór konkretnego sufiksu uniwerbizującego są zdeterminowane przez różne, wzajemnie od siebie niezależne czynniki językowe. Podczas gdy transformacja uniwerbizacyjna zależy od struktury syntaktycznej grupy imiennej, to wybór konkretnego sufiksu warunkuje syntaktyczna cecha rodzaju gramatycznego członu głównego grupy oraz morfologiczna struktura członu zależnego grupy uniwerbizowanej [Laskowski 1981: 114].

Nawiązując do definicji transformacji z rozdziału 1, należy przedstawić transformacje uniwerbizacyjne w obrębie struktury głębokiej. Najprościej przedstawia się problem transformacji uniwerbizacyjnych struktur głębokich z jednoargumentowym zdaniem - określnikiem. Funkcję podstawy słowotwórczej w derywacie, będącym

efektem uniwerbizacji tego typu struktury głębokiej, spełnia tu morfem reprezentujący predykat. Taka transformacja ma następującą postać:

$$Nom'PNom_x \rightarrow P + \begin{bmatrix} +Der \\ +X \end{bmatrix}$$

W przypadku uniwerbizacji struktur głębokich z dwu- i więcej argumentowym zdaniem - określnikiem wyłania się kilka możliwości transformacji: uniwerbizacji ulega część struktury głębokiej lub przy strukturach dwuargumentowych - uniwerbizacji może podlegać cała struktura głęboka [Laskowski 1973: 266-267].

Transformacyjną regułę uniwerbizacji za R. Laskowskim przejmuje Barbara Nykiel-Herbert. Lingwistka w swoim artykule przytacza wiele argumentów przeczących analizie procesów uniwerbizacyjnych dokonanej przez R. Laskowskiego. Po pierwsze, podważa tezę, jakoby derywat utworzony w wyniku uniwerbizacji zawsze dziedziczył rodzaj rzeczownika z podstawy, np. słow.: *nákladné auto (n) > nákladiak (m), občiansky preukaz (m) > občianka (ż),* pol.: *bilet peronowy (m) > peronówka (ż), liceum ogólnokształcące (n) > ogólniak (m).* Po drugie, kwestionuje założenie transformacyjnej reguły uniwerbizacji mówiące, że uniwerbizm przejmuje obok rodzaju, liczbę motywującego rzeczownika, głównie w rzeczownikach z klasy plurale tantum. Sądzi bowiem, że brak jest wystarczającej liczby form, która potwierdziłaby lub odrzuciła tę tezę [Nykiel-Herbert 1989: 193-201].

Generalnie lingwistka określa uniwerbizację jako operację strukturalną na wyrażeniu syntaktycznym N-A, w której przymiotnik przyjmuje formant nominalizujący, a rzeczownik ulega wyzerowaniu, oraz towarzyszącą temu zabiegowi formalnemu operację semantyczną, która włącza znaczenie całej frazy N-A w nowo powstały derywat. W najogólniejszym sensie, uniwerbizacja jest niczym innym, jak szczególnym przypadkiem synonimiczności i wybór danej formy (pełnej wieloczłonowej frazy lub jej jednowyrazowego synonimu) zależy od czynników leżących w sferze użycia języka (stylistycznych, socjolingwistycznych, itd. - patrz rozdział 1), a nie w systemie reguł tworzących gramatykę języka (czyli w tzw. language competence) [Nykiel-Herbert 1989: 201].

Halina Satkiewicz w pracy *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego* terminem uniwerbizacja określa tylko zjawiska derywowania - za pomocą określonego sufiksu - rzeczownika od wyrażenia o charakterze mniej lub bardziej stałym, tzn. od stałego lub łączliwego związku frazeologicznego, który funkcjonuje w języku jako całość będąca dwuwyrazową nazwą. W wyrażeniach stanowiących podstawę uniwerbizacji przymiotnik występuje w funkcji przydawki gatunkującej, określany rzeczownik zaś jest nieusuwalnym składnikiem całości, nie da się go również wymienić na inny rzeczownik [Satkiewicz 1969: 47].

Najbardziej dotychczas kompleksowy opis procesu uniwerbizacji pojawił się w pracy bohemistki Elżbiety Szczepańskiej [1994]. Monografia zatytułowana *Uniwerbizacja w języku czeskim a polskim,* stanowi jedyną jak dotychczas próbę całościowego ujęcia interesującego mnie tutaj zagadnienia i uwzględnia występowanie uniwerbizmów w stylach funkcjonalnych współczesnego języka polskiego i czeskiego. Szczepańska określa uniwerbizację jako proces, czy też zjawisko powstania z nazwy kilkuwyrazowej nazwy jednowyrazowej, w wyniku czego obydwie te nazwy współistnieją synonimicznie i równolegle w języku, będąc zarazem w związku motywacyjnym [Szczepańska 1994: 16].

Jak już niejednokrotnie wspomniano, procesy uniwerbizacyjne są charakterystyczne przede wszystkim dla potocznej odmiany języka. Dotyczy to w takim samym stopniu potocznej warstwy języka słowackiego jak i polskiego.

Potoczność, jako kategoria kulturowa ujawnia się przede wszystkim w kontaktach osób sobie bliskich, a podstawową cechą wyrazów potocznych jest ich nacechowanie ekspresywne, zwłaszcza emocjonalne. Oddaje ono stosunek mówiącego do rzeczywistości, o której mówi [Markowski 1992: 27].

Andrzej Markowski [1992: 35] charakteryzuje uniwerbizację jako proces przekształcania oficjalnych nazw dwuwyrazowych w określenia jednowyrazowe (*izba porodowa* > *porodówka, kiosk warzywny* > *warzywniak*).

Uniwerbizacja, poza tym, że jest najbardziej charakterystyczna dla stylu potocznego, jest też procesem o „szerokim zakresie użycia" - tzn. występuje w niemalże

każdej warstwie stylistycznej języka. Dotyczy to również nazewnictwa specjalistycznego i terminologii fachowej. W artykule Tekli Gondeckiej *Tendencja do uniwerbizacji w nazewnictwie geograficznym na przykładzie nazw typu: Błotna Wola, Wola Boguszowa, Wola Bartoszewska,* autorka analizuje nazwy geograficzne w formie zestawienia przymiotników z rzeczownikami. Uniwerbizację definiuje jako zjawisko będące wyrazem działania w słowotwórstwie ogólnej tendencji do skrótu, która jest przejawem dążności języka do najbardziej „ekonomicznej" komunikacji. Jest to jednocześnie zjawisko polegające na usuwaniu drogą kondensacji semantycznej nazw analitycznych (luźnych połączeń syntaktycznych) dwu- i kilkuwyrazowych poprzez przekształcanie ich w nazwy syntetyczne, jednowyrazowe [Gondecka 1976: 119]. Uniwerbizacja może się realizować przy pomocy różnych środków słowotwórczych[22], które przekształcają pierwotne nazwy dwuwyrazowe (opisowe) w nazwy jednowyrazowe (konstrukcje syntetyczne). Jednocześnie wartość semantyczna nazw jednowyrazowych jako znaków językowych zasadniczo nie ulega zmianie, następuje tylko skondensowanie treści nazwy w jednym wyrazie, podczas gdy pierwotnie do wyrażenia tej samej treści używano dwu lub więcej wyrazów. Zmianie ulega natomiast struktura formalno - semantyczna nazwy: luźne zestawienie syntaktyczne, którego składniki zachowują pełną samodzielność formalną i semantyczną, przekształca się w derywat sufiksalny, compositum, substantywizowany przymiotnik lub skrót [Gondecka 1976: 113].

Wybór środków uzależniony jest od rodzaju wypowiedzi i odmiany stylistycznej języka. Konstrukcje syntetyczne jako bardziej ekonomiczne w użyciu, a przy tym barwne i wyraziste stylistycznie, tworzą się i są używane przede wszystkim w języku mówionym, często w żargonie i językach środowiskowych, czyli w tych odmianach, które przywiązują ogromną wagę do ekonomii środków wyrazu.

Jak wynika z przedstawionych powyżej poglądów lingwistów, polskie, słowackie i czeskie prace na temat uniwerbizacji przedstawiają niejednokrotnie odmienne poglądy na temat badanego zjawiska językowego. Niejednorodne definiowanie procesów uniwerbizacyjnych w literaturze przedmiotu wypływa zapewne

[22] W artykule autorka przejmuje metodologię zaproponowaną przez Danutę Buttler i przedstawia sposoby tworzenia uniwerbizmów z wykorzystaniem derywacji słowotwórczej, kompozycji, elipsy - substantywizacji przymiotnika i abrewiacji.

z faktu, iż lingwiści opisujący te zjawiska analizowali je ze „swojego punktu widzenia", czyli umieszczali na tle własnych zainteresowań badawczych.

Owa niejednorodność, a czasem wręcz wykluczające się poglądy są zupełnie naturalnym stanem rzeczy, gdyż rozwój nauki - w znaczeniu ogólnym, czy uściślając – języka - oparty jest na dyskusjach, wymianie poglądów i sposobów postrzegania niektórych faktów językowych.

Celem kolejnego rozdziału będzie zatem ustosunkowanie się do przedstawionych wcześniej licznych opinii badaczy i wypracowanie własnej definicji, a co za tym idzie, własnego aparatu pojęciowego do badań nad zakresem procesów uniwerbizacyjnych we współczesnym języku słowackim i polskim.

3. Pojęcie i zakres uniwerbizacji

Wydaje się, że definiowanie procesów uniwerbizacyjnych i wyznaczanie ich granic terminologicznych jest łatwym zadaniem. Jednak, jak zauważyła H. Jadacka „uniwerbizacja obejmuje zjawiska niejednorodne strukturalnie" [Jadacka 2001: 31], co powoduje szereg komplikacji związanych z określaniem jej ram definicyjnych. Poza rozbieżnościami, o których była mowa pod koniec poprzedniego rozdziału, w definicjach i uwagach na temat zjawiska uniwerbizacji rysują się także elementy wspólne, łączące wszystkie dotychczas zaprezentowane teorie. Głównym celem tego rozdziału (jak już o tym była mowa) jest podsumowanie przedstawionych poglądów, ustosunkowanie się do nich i - na tej podstawie - wypracowanie własnej definicji procesu uniwerbizacji.

3.1. Zakres uniwerbizacji

Analizując zagadnienia związane z procesem uniwerbizacji w językoznawstwie czeskim, słowackim i polskim, nasuwa się wniosek, że zachodniosłowiańscy lingwiści zgodni są co do generalnego definiowania tego procesu jako przekształcania form wielowyrazowych w skondensowane formy jednowyrazowe. Owym przekształceniom towarzyszy zjawisko motywacji między członem fundującym leksem zuniwerbizowany i derywatem fundowanym. Ponadto istnieje między nimi związek synonimiczny.

Do cech wspólnych wszystkich definicji zalicza się zatem następujące stwierdzenia:

1. Pod pojęciem uniwerbizacji rozumie się proces przekształcania nazw wielowyrazowych w nazwy jednowyrazowe. Niektórzy lingwiści (por. Miodek, Markowski, Gondecka i in.) precyzują tę tezę twierdząc, iż przekształceniom w procesie uniwerbizacji ulegają tylko nazwy dwuwyrazowe. Analizując jednak materiał źródłowy, dochodzi się do wniosku, iż przekształceniom ulegają również nazwy wielowyrazowe,

niekoniecznie tylko dwuwyrazowe. Co ciekawe, przykłady zawarte w *Slovníku slovenského slangu* pokazują, iż tendencja do skracania wypowiedzi w różnorodnych odmianach środowiskowych języka słowackiego prowadzi do wniosku, że procesom upraszczania (głównie za pośrednictwem derywacji dezintegracyjnej) mogą podlegać również określenia jednowyrazowe, np.: gwara uczniowska i studencka dopuszcza istnienie derywatów: *matematika - matika, slovenský jazyk – slovenčina - slovina, televízia - telka, občiansky preukaz - občianka - občina, kriminálny film - kriminálka - krimina.*

2. Drugą cechą łączącą przytoczone definicje jest stwierdzenie, że proces uniwerbizacji jest najbardziej charakterystyczny dla potocznej odmiany języka narodowego, który dąży do skrótowości i ekonomiczności wypowiedzi. Żywotność języka mówionego powoduje, że często uniwerbizmy przenikają z warstwy potocznej języka do ogólnej, szeroko rozumianej jako język ogólnonarodowy.

3. Po trzecie, opisując uniwerbizację, językoznawcy zgodnie przyznają, że charakterystyczne jest dla niej zjawisko motywacji słowotwórczej. Uniwerbizacja jest zjawiskiem, które opiera się na zależności motywacyjnej między określeniem wielowyrazowym (motywującym) i jego motywowanym jednowyrazowym ekwiwalentem.

4. Większość lingwistów popiera pogląd, iż nazwa wielowyrazowa stanowiąca podstawę dla stworzenia uniwerbizmu musi być nazwą stałą istniejącą w języku, nie zaś powstałą okazjonalnie przypadkowo. Eleonóra Kučerová uzasadnia takie stwierdzenie tym, że tylko stała nazwa ma wspólne znaczenie (*spoločný význam*) i wspólną wartość określającą (*spoločnú pomenovaciu hodnotu*), i dlatego tylko takie zestawienie może podlegać procesom uniwerbizacyjnym [Kučerová 1974: 24].

5. Kolejna cecha definicji lingwistycznych procesów uniwerbizacyjnych wskazuje na synonimiczne i jednoczesne, paralelne występowanie w języku zuniwerbizowanych wyrażeń jednowyrazowych i ich wielowyrazowych fundatorów.

6. Ponadto, uniwerbizacja jako zjawisko słowotwórcze jest realizowana przy pomocy różnorodnych zabiegów formalnych, ogólnie sklasyfikowanych jako redukcja i scalanie [por. D. Buttler 1981], do których (w większości definicji) językoznawcy zaliczają derywację (nazwaną tutaj derywacją uniwerbizacyjną), kompozycję, elipsę, abrewiację, czy dezintegrację.

Wielu lingwistów ogranicza procesy uniwerbizacyjne tylko do połączeń rzeczownika z przymiotnikiem [por. B. Nykiel-Herbert, R. Laskowski, K. Polański]. Jednym z celów niniejszej rozprawy jest udowodnienie, że tymże procesom nie ulegają tylko połączenia tego typu, ale również połączenia rzeczownika z innym rzeczownikiem w dopełniaczu, rzeczownika z liczebnikiem, czy wyrażeniem przyimkowym.

Ogólnie rzecz ujmując przyjmuje się w tej rozprawie tezę, że **uniwerbizacja nie zachodzi tylko w obrębie grupy nominalnej** (obejmującej połączenia typu N + A)**, ale również w obrębie szerzej pojętych konstrukcji syntaktycznych.**

3.2. Definicja uniwerbizacji

Reasumując przedstawione dotychczas stwierdzenia, pod pojęciem uniwerbizacji rozumiem zespół procesów słowotwórczych polegający na zastępowaniu określeń wielowyrazowych (nie tylko dwuwyrazowych) określeniami jednowyrazowymi. Procesy te nazwiemy *uniwerbizacyjnymi*, gdy w języku będą jednocześnie, paralelnie występować określenia jednowyrazowe z ich wielowyrazowymi odpowiednikami, gdy będą one względem siebie synonimiczne, oraz gdy między tymi nazwami będzie zachodził związek motywacyjny.

Dodatkowym warunkiem koniecznym do wystąpienia procesów uniwerbizacyjnych jest upraszczanie wielowyrazowych nazw stałych istniejących w języku. Fakt, że procesy uniwerbizacyjne są charakterystyczne zwłaszcza dla odmiany potocznej języka narodowego nie jest czynnikiem determinującym, czy

koniecznym, aby powstałe leksemy uznać za uniwerbizmy. Jest to jedynie podkreślenie odmiany języka, w której najczęściej zachodzą takie procesy.

Należy ponadto zaznaczyć - zgodnie z poglądami M. Helcla [1963] - że uniwerbizacja sama w sobie nie jest procesem, lecz **wykorzystuje** różnorodne procesy i zabiegi słowotwórcze. Dla potrzeb niniejszej pracy stosowana będzie terminologia opierająca się na przekonaniu, iż mowa jest o ogóle procesów uniwerbizacyjnych (wykorzystujących różnorodne zabiegi formalne - o czym już była mowa powyżej), dlatego przyjmuję termin **zjawisko uniwerbizacji, procesy uniwerbizacyjne** czy też **uniwerbizacje** dla określenia wszystkich przemian leksykalnych prowadzących do powstania nazw zwanych **uniwerbizmami.** Należy stanowczo podkreślić, że **uniwerbizacja nie oznacza** jednorodnego zjawiska zachodzącego w języku.

Sporną i dyskusyjną kwestią wydaje się „żywotność" uniwerbizmów w systemie leksykalnym języka słowackiego i polskiego. Język, jako żywy i stale się rozwijający twór ma skłonności do tworzeniu pewnych struktur, by następnie dokonać „samooczyszczania". Możliwym jest, że niektóre terminy, uważane dziś za efekt zjawisk uniwerbizacyjnych nie były tak postrzegane w przeszłości, bądź nie będą za takie uważane w przyszłości. Jak już wspomniano, głównym powodem, dla którego zachodzą zjawiska uniwerbizacyjne w języku, jest dążność do ekonomiczności wypowiedzi. Z socjolingwistycznego punktu widzenia, powszechne obecnie używanie uproszczonych form zuniwerbizowanych niekoniecznie oznacza, że w przyszłości znane będą ich wielowyrazowe formacje fundujące. Za przykład niech posłuży polski leksem *komórka* powstały drogą dezintegracji i derywacji uniwerbizującej z wyrażenia *telefon komórkowy.* Szerokie i powszechne użycie tego leksemu w języku (coraz częściej w prasie, czy telewizji) wskazuje na to, że być może w niedalekiej przyszłości, język potoczny całkowicie „pozbędzie się" nazwy dwuwyrazowej na korzyść jednowyrazowej. Poparciem tej tezy niech będą [za B. Ostrołęcką- Frączak 2001: 67-75] nazwy wyekscerpowane z prasy, typu: *moczowiec - zwolennik Leszka Moczulskiego, słomowiec - zwolennik Słomki, żyrinowiec - zwolennik poglądów Żyrinowskiego, peeselowiec - członek PSL, gryfowiec - klient towarzystwa ubezpieczeniowego Gryf, afganiec - żołnierz walczący w Afganistanie, enerdowiec -*

mieszkaniec NRD, które zostały odnotowane w wydaniach Gazety Wyborczej w latach 1994-1996. W owym czasie posługiwano się nimi z pewnością w pewnych kręgach, co mogłoby oznaczać, zgodnie z przytoczoną przeze mnie definicją uniwerbizacji - że w (niedalekiej) przeszłości spełniały wszystkie warunki (uproszczenie nazwy wielowyrazowej, motywacja, paralelne istnienie w języku, synonimia), aby uznać je za efekt procesów uniwerbizacyjnych. Dziś jednak, zaledwie po dziesięciu latach, wyszły z użycia, zapewne w związku ze zmianą sytuacji społeczno - politycznej. Kwestię tę jedynie sygnalizuję i pozostawiam w sferze wątpliwości, gdyż nie ośmielę się prognozować kierunku i intensywności zmian, jakie (być może) będą zachodzić w języku.

4. Formalne zabiegi słowotwórcze prowadzące do uniwerbizacji w języku słowackim i polskim

Przyjęcie założenia, że uniwerbizacja słowackich i polskich określeń wielowyrazowych nie jest jednorodnym procesem słowotwórczym, lecz zespołem technik słowotwórczych należy wyraźnie podkreślić, że procesy uniwerbizacyjne przebiegają w następstwie różnorodnych zabiegów formalnych.

Podobnie, jak w przypadku określania granic uniwerbizacji i definiowania zjawiska, językoznawcy nie są zgodni co do tego, jakie zabiegi słowotwórcze powodują uniwerbizacje leksemów. W ogólnym ujmowaniu badanego problemu, większość koncepcji lingwistycznych pokrywa się ze sobą. Problematyczne staje się jednak ich uściślenie i doprecyzowanie.

Przy opracowywaniu własnej klasyfikacji i hierarchizacji zabiegów słowotwórczych, które prowadzą do uniwerbizacji, opierać się będę o podziały wypracowane przez lingwistów słowackich i polskich. Taki sposób segregacji stanie się punktem wyjścia do analizy formalnej zgromadzonego słowackiego i polskiego materiału źródłowego.

Jak już o tym była mowa (patrz: rozdział 1), zasadniczy podział zabiegów słowotwórczych został na polskim gruncie językoznawczym dokonany przez Danutę Buttler. Według jej klasyfikacji, zabiegi słowotwórcze, których efektem są procesy uniwerbizacyjne, dzielą się zasadniczo na redukcję i scalanie [Buttler 1981: 187-220]. E. Szczepańska definiuje, za D. Buttler redukcję, jako proces eliminacji, usuwania członów nazwy jednowyrazowej do momentu, kiedy przybiera ona formę jednowyrazowego określenia. Scalanie natomiast, to połączenie dawniej samodzielnych składników nazwy złożonej w jeden leksem [Szczepańska 1994: 17]. Zabiegi prowadzące do uniwerbizacji, opisane w słowackiej literaturze przedmiotu również tę klasyfikację potwierdzają. Biorąc pod uwagę szereg zabiegów słowotwórczych

prowadzących do uniwerbizacji, zakwalifikowanie ich do dwóch powyższych grup wydaje się jak najbardziej trafne.

Dalej cytując D. Buttler, E. Szczepańska przytacza pięć podstawowych zabiegów słowotwórczych prowadzących do uniwerbizacji, którymi są [Szczepańska 1994: 17]:

- derywacja sufiksalna: słow.: *asfaltová cesta* > *asfaltka, nakladné auto* > *nakladiak, diplomová práca* > *diplomovka,* pol.: *szkoła podstawowa* > *podstawówka, taksówka bagażowa* > *bagażówka;*
- derywacja dezintegralna (dezintegracja): słow.: *tatársky biftek* > *tatár*, pol.: *pociąg ekspresowy* > *ekspres;*
- elipsa (substantywizująca i deadiektywizująca): słow.: *trvalá ondulácia* > *trvalá, triedny učiteľ* > *triedny, povolená rýchlosť* > *povolená, Slovenská republika* > *Slovensko;* pol.: *pociąg osobowy* > *osobowy, rozmowa międzymiastowa* > *międzymiastowa, dowód osobisty* > *dowód, pogotowie ratunkowe* > *pogotowie;*
- abrewiacja: słow.: *s.r.o* > *eseročka, CD-platňa* > *cédečko;* pol.: *Zakład Ubezpieczeń Społecznych* > *ZUS, Polska Akademia Nauk* > *PAN;*
- kompozycja: słow.: *hráč stredu poľa* > *stredopoliar*, pol.: *statek parowy* > *parostatek.*

Część spośród wymienionych sposobów tworzenia uniwerbizmów polega min. na redukcji: np. derywacja, dezintegracja, elipsa. Kompozycja, w wyniku której powstają najczęściej uniwerbizowane przymiotniki, jest wyraźnie procesem scalania, zespalania składników nazwy złożonej. Zjawisko abrewiacji można zakwalifikować jako następstwo połączenia procesu redukcji i scalania, bowiem skróty zachowują wszystkie człony nazwy motywującej, połączone, tyle, że zredukowane [Szczepańska 1994: 18].

Wśród badaczy słowackich zarysowuje się podobne stanowisko. Wyróżniają oni następujące zabiegi, za pomocą których dochodzi do procesów uniwerbizacyjnych:

Juraj Furdík wyróżnia dwa zasadnicze zabiegi słowotwórcze prowadzące do uniwerbizacji: elipsę i derywację. Poprzez elipsę rozumie usunięcie z połączenia rzeczownik + przymiotnik (N+ Adj) rzeczownika, w efekcie czego nosicielem całej

treści staje się przymiotnik, który się substantywizuje: „z adjetktívno - substantívneho spojenia sa vynecháva substantívum, nositeľom celého obsahu sa stáva adjektívum, ktoré sa substantivizuje", np. *hlavný čašník > hlavný, študijné oddelenie > študijné.* Według słowackiego lingwisty, stosunkowo rzadko elipsie ulega przymiotnik (np. *Slovenská republika > Slovensko, Matica slovenská > Matica* [Furdík 2004: 66]. Potwierdzenie tej tezy może nastąpić dopiero w drodze weryfikacji materiału dokonanej po analizie formalnej.

Uniwerbizacja przy pomocy derywacji, natomiast według J. Furdíka polega na tym, że „z viacslovného substantívneho alebo slovesného pomenovania sa vypúšťa určovaná časť, ktorá je vo výslednom slove (univerbáte) nahradená slovotvornou príponou (nositeľom onomaziologickej bázy): *osobný vlak > osob+ák, diplomová práca > diplomov+ka* [Furdík 2004: 66].

Podobny pogląd prezentuje Eleonóra Kučerová [1971, 1973a, 1973b, 1974, 1975], która porównując język słowacki i rosyjski, właśnie w derywacji i substantywizacji upatruje główne zabiegi słowotwórcze przyczyniające się do procesów uniwerbizacyjnych, np. ros. *podatnoj inspektor > podatnoj, zemskij načaľnik > zemskij, kupiteľnaja komnata > kupilka, anisovaja vodka > anisovka.* Jej rozumienie substantywizacji (jako części elipsy) różni się jednak od ujęcia zaprezentowanego w pracy Furdíka (patrz niżej).

Wybitny współczesny słowacki leksykolog, Juraj Dolník wyróżnia następujące typy uniwerbizujących zabiegów słowotwórczych: uniwerbizację eliptyczną (metonimiczną) (*eliptická univerbizácia*), np. *kolinská voda > kolínska, plynová maska > plynová,* uniwerbizację derywacyjną (*derivačná univerbizácia*), np. *šalatová uhorka > šalatovka, plátená topánka > plátenka,* uniwerbizację kompozycyjno-derywacyjną (*kompozično-derivačná univerbizácia*), np. *motor so 4 valcami > štvorvalec, hráč prvej ligy > prvoligista* oraz uniwerbizację abrewiacyjną (*abreviačná univerbizácia*), np. *Strana demokratickej ľavice > SDĽ > esdéeľka, identifikačné číslo > IČ > ičo* [Dolník 2003: 188].

Formalnymi zabiegami prowadzącymi do uniwerbizacji w języku słowackim, które zdaniem Pavla Odaloša wydają się być produktywne również w przyszłości, są:

tradycyjna uniwerbizacja derywacyjna (*derivačná univerbizácia tradičná*), np. *kriminálka,* neologiczna uniwerbizacja derywacyjna (*derivačná univerbizácia neologická*), np. *bankomat,* derywacja substantywizacyjna (*substantivizačná derivácia*), np. *zdravotná* oraz uniwerbizacja akronimiczna (*akronimická univerbizácia*), np. *cédečko* 'CD-platňa', *eseročka* 's.r.o' [Odaloš 2002: 29].

Autorzy *Dynamiky* wyróżniają pięć zasadniczych zabiegów prowadzących do uniwerbizacji w języku słowackim. Są to: uniwerbizacja derywacyjna (*univerbizácia deriváciou*), np. *otepľovacia súprava > otepľovačky, hotelová škola > hotelka,* substantywizacja (*substantivizácia*), np. *trvalá ondulácia > trvalá, generálny riaditeľ > generálny,* kompozycja (*kompozícia*), np. *zápasník vo voľnom štýle > voľnoštýliar,* synekdocha (*synekdocha*), np. *vrh guľou > guľa, skok o žrdi > žrď* i abrewiacja (*skracovanie*), np. *Bratislavské automobilové závody > BAZ > bazkár.* Za najczęstszy sposób tworzenia uniwerbizmów uważają jednak uniwerbizację derywacyjną [*Dynamika* 1989: 300-305].

Według Marty Pančíkovej, procesy uniwerbizacyjne realizowane są za pomocą: derywacji (*derivácia*), np. *priemyslová škola > priemyslovka, očný lekár > očiar,* kompozycji (*kompozícia*), np. *bežkyňa na stredné trate > strednotratiarka,* abrewiacji (*skratkové a značkové slová*), np. *Slovenská Akadémia Bied > SAV > Savka* i elipsy (*eliptické pomenovania*), np. *fúkaná ondulácia > fúkaná.* Wspomina również synekdochę (*synekdocha*), np. *tokajské víno > tokaj, bronzová medaila > bronzová > bronz,* jako coraz częstszy sposób tworzenia leksemów zuniwerbizowanych we współczesnym języku słowackim [Pančíková 1993: 150].

Podsumowując, w lingwistyce polskiej i słowackiej następujące grupy zabiegów formalnych prowadzą do procesów uniwerbizacyjnych:

- zabiegi powstałe w wyniku redukcji (te zdecydowanie przeważają): derywacja uniwerbizacyjna, derywacja wsteczna (dezintegracja), elipsa (substantywizująca i deadiektywizująca), metonimia (szczególnie synekdocha jako jeden z rodzajów metonimii);
- zabiegi powstałe w wyniku scalania: kompozycja;
- zabiegi łączące redukcję i scalanie: abrewiacja.

Jak podkreśla E. Szczepańska, wymienione zabiegi słowotwórcze mogą występować równocześnie lub następować po sobie [Szczepańska 1994: 18].

Należy zwrócić uwagę, że językoznawcy słowaccy wydzielają synekdochę jako odrębny sposób tworzenia leksemów zuniwerbizowanych. Ze względu jednak na to, że istota synekdochy zbliżona jest do elipsy, w analizie procesów uniwerbizacyjnych w niniejszej rozprawie pomijam synekdochę, ujmując ją właśnie jako część elipsy.

Istotę formalnych zabiegów słowotwórczych prowadzących do uniwerbizacji w języku słowackim i polskim przedstawia poniższy schemat:

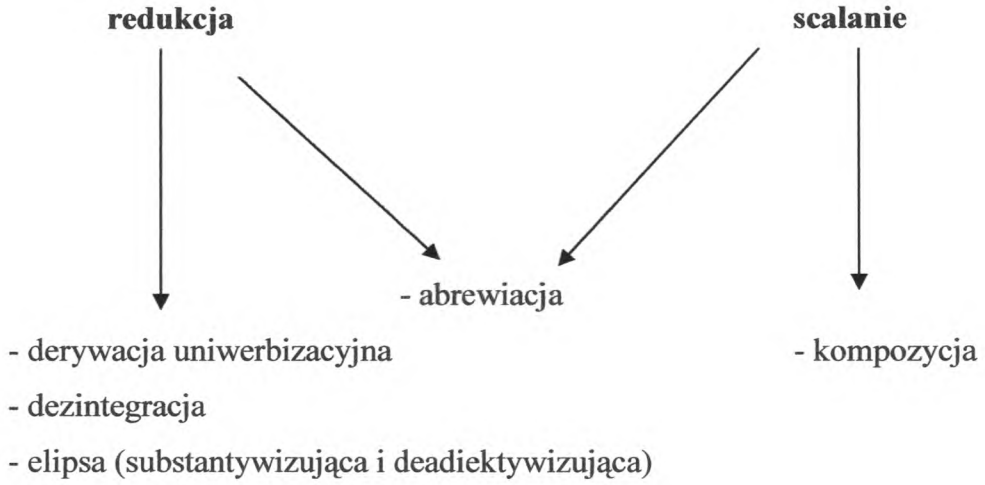

Przegląd poglądów językoznawców na szereg technik słowotwórczych, za pomocą których przebiegają procesy uniwerbizacyjne pozwolił na określenie kryterium analizy zgromadzonego materiału źródłowego, którym będzie podział zabiegów słowotwórczych na pięć grup.

Zespół formalnych zabiegów słowotwórczych prowadzących do procesów uniwerbizacyjnych w niniejszej rozprawie obejmuje zatem:

1. **derywację uniwerbizacyjną (uniwerbizującą);**
2. **derywację dezintegracyjną uniwerbizującą;**
3. **elipsę (substantywizującą i deadiektywizującą);**
4. **abrewiację;**
5. **kompozycję.**

Przyjęte kryterium stanie się podstawą dla pierwszej analizy materiału źródłowego - analizy formalnej. Celem takiej analizy będzie:

1. przedstawienie stosunków ilościowych uniwerbizmów słowackich i polskich, powstałych dzięki wykorzystaniu zabiegów słowotwórczych;
2. klasyfikacja najbardziej produktywnych sufiksów w obrębie każdej grupy uniwerbizmów.

4.1. Derywacja uniwerbizacyjna

Analiza literatury przedmiotu wykazała, że najwięcej wątpliwości budzi stosunek derywacji prowadzącej do uniwerbizacji (wielokrotnie użyłam już określenia *derywacja uniwerbizacyjna* lub *uniwerbizująca*) do „zwykłej" derywacji, której efekty nie są uniwerbizmami [Szczepańska 1994: 18]. Jak słusznie zauważyła cytowana autorka, podstawowa różnica między „zwykłą" derywacją a derywacją uniwerbizacyjną wynika z samej definicji uniwerbizacji. Dlatego też warto po raz kolejny podkreślić, że derywaty jednowyrazowe, powstałe w następstwie derywacji uniwerbizacyjnej istnieją w języku synonimicznie obok ich wielowyrazowych ekwiwalentów, których nie

usuwają. Natomiast derywaty, które powstały w następstwie „zwykłej" derywacji istnieją samodzielnie.

Jak twierdzi Maria Biolik „derywacja odgrywa dużą rolę w procesie przekształcania komponowanych struktur dwuskładnikowych w struktury jednowyrazowe. W tym procesie, formant zastępuje eliminowany człon nazwy złożonej, a końcówka fleksyjna sygnalizuje jednocześnie rodzaj obiektu, taki sam jak odrzuconego rzeczownika (...) lub zmieniony". Podkreśla również, że czysta uniwerbizacja poprzez derywację bez dezintegracji członu określającego jest zjawiskiem rzadkim [Biolik 2000: 15-24].

Ponadto, derywacja uniwerbizacyjna prowadzi do powstania jednostek leksykalnych, które są wynikiem modyfikacji istniejących już derywatów tworzących nazwy wielowyrazowe (uniwerbizacja jest przecież wyrażeniem tendencji do ekonomii w języku). Derywacja „zwykła", natomiast polega na tworzeniu nowych nazw, które dotychczas nie funkcjonowały.

Kolejnym elementem odróżniającym opisywane dwa typy derywacji jest charakter afiksów. E. Szczepańska, cytując Josefa Hrbáčka [1986] twierdzi, że inny charakter mają afiksy w procesie derywacji uniwerbizującej, a inny w nowo tworzonych wyrazach nie będących uniwerbizmami. W derywatach uniwerbizowanych rola sufiksów polega na tym, że sygnalizują one rodzaj słowa motywującego, ale nie różnicują znaczeń [Szczepańska 1994: 19]. Przykładem może być wspólny dla języka polskiego i słowackiego sufiks *–ak/ ák*, który tworzy formy zuniwerbizowane rodzaju męskiego oznaczające nazwy osób, czy przedmiotów. Przykładami takiej roli sufiksu są wyrażenia słowackie:

insitný umelec > insiťák;
pracovník kádrového oddelenia > kádrovák;
kožený kabát > kožák;

i polskie:

budynek drewniany > drewniak;
kiosk jarzynowy > jarzyniak;

czy sufiks *–ka* tworzący określenia rodzaju żeńskiego:

słow.:

mzdová sústava > mzdovka;

obojsmerná cesta > obojsmerka;

operatívna porada > operatívka;

pol.:

gospodarka jednopolowa > jednopolówka;

tokarka karuzelowa > karuzelówka;

radiostacja krótkofalowa > krótkofalówka.

Jak jednak wykazuje analizowany materiał źródłowy, nie jest to reguła, która bezwarunkowo obowiązuje w języku. Sufiksy nie zawsze w uniwerbizmach sygnalizują rodzaj gramatyczny członu motywującego (por. poglądy Barbary Nykiel-Herbert, podrozdział 2.3.). Za przykłady niech posłużą wspomniane już formanty słowotwórcze tworzące następujące uniwerbizmy:

- sufiks *–ak/ák* może tworzyć uniwerbizmy rodzaju męskiego, powstałe z członów motywujących rodzaju żeńskiego:

  słow.:

  drastická situácia > drasťak;

  opravná skúška > opravák;

  pol.:

  szkoła powszechna > powszechniak;

  lub rodzaju nijakiego:

  słow.:

  sťahovacie auto > sťahovák;

  závodné auto > závoďák;

  pol.:

  liceum ogólnokształcące > ogólniak.

- sufiks *–ka* tworzy uniwerbizmy rodzaju żeńskiego powstałe z członu motywującego rodzaju męskiego:

słow.:

ročný lístok > ročenka;

mandátny lístok > mandátka;

pol.:

bilet wizytowy > wizytówka;

samochód bagażowy > bagażówka.

Tak utworzonych uniwerbizmów nie jest w języku wiele i pojawiają się głównie w odmianach środowiskowych. Z drugiej strony jednak, jest ich na tyle dużo, że trudno mówić o wyjątkach od reguły, co sugerowałoby potwierdzenie tezy, że nie zawsze rola afiksu w uniwerbizmie polega na wskazywaniu rodzaju gramatycznego członu motywującego i zgodność rodzajowa nie jest wyznacznikiem uznania leksemu za zuniwerbizowany.

Mariola Szymczak wskazuje na jeszcze jedną cechę odróżniającą derywaty uniwerbizowane od „zwykłych": „(...) Funkcjonując w języku ogólnym obok tradycyjnych połączeń, dają (derywaty uniwerbizowane[23]) możliwość wyboru określonej formy językowej, tym samym wkraczają w dziedzinę faktów stylistycznych. Tym właśnie różnią się od zwykłych derywatów" [Szymczak 1996: 108].

Podsumowując, za pomocą derywacji uniwerbizacyjnej w języku słowackim i polskim z określenia dwuwyrazowego powstaje jeden leksem, w którym podstawą derywacji staje się atrybut określenia wielowyrazowego, otrzymujący odpowiedni formant: *výpadová cesta > výpadov+ ka.*

Wielu lingwistów zgodnie twierdzi, że za pomocą derywacji uniwerbizacyjnej powstaje w języku potocznym i gwarach środowiskowych największa liczba uniwerbizmów, które wykazują zdolność przenikania do komunikatów odmiany ogólnej języka.

[23] dopisek mój

4.2. Derywacja dezintegracyjna

Uniwerbizmy w języku słowackim i polskim mogą powstawać również w następstwie *derywacji dezintegracyjnej* (*dezintegračná derivácia*) zwanej również *dezintegracją* (*dezintegrácia*) czy *derywacją wsteczną,* która polega na tworzeniu derywatów przez obcinanie podstawy słowotwórczej o pewien element niefleksyjny. Jak dotąd, derywacja, w której funkcję formantu słowotwórczego pełni skrócenie podstawy derywatu nie była przedmiotem systematycznego i wyczerpującego ujęcia, choć lingwistyczne opisy derywacji dezintegracyjnej mają w językoznawstwie długą tradycję [I. Kaproń-Charzyńska 2005: 7].

W polskiej literaturze przedmiotu funkcjonuje kilka terminów na oznaczenie zabiegu słowotwórczego, polegającego na skróceniu podstawy słowotwórczej derywatu: *derywacja dezintegracyjna (dezintegracja), derywacja wsteczna, ucięcie, skrócenie, redukcja, derywacja ujemna, derywacja wsteczna* [I. Kaproń-Charzyńska 2005: 7]. Terminy te używane są przez niektórych badaczy wymiennie[24]. Z punktu widzenia procesów uniwerbizacyjnych zachodzących we współczesnym języku słowackim i polskim, istotne jest jednak sprecyzowanie pojęcia *derywacji dezintegracyjnej*[25] jako samodzielnego zabiegu słowotwórczego, dzięki któremu powstają formacje zuniwerbizowane.

Punktem wyjścia jest określenie granic „czystej" derywacji dezintegracyjnej. I. Kaproń-Charzyńska proponuje następujące rozumienie derywacji ujemnej: „derywacja ujemna jest to relacja słowotwórcza, w której formalnym wykładnikiem zależności między wyrazem motywującym a motywowanym jest ucięcie niefleksyjnej części wyrazu motywującego, w związku z czym temat wyrazu motywowanego jest uboższy od tematu wyrazu motywującego o ten właśnie element niefleksyjny. Innymi słowy, derywacja ujemna polega na ucięciu (skróceniu) tematu podstawy słowotwórczej derywatu i ujęcie to występuje w roli formantu słowotwórczego" [Kaproń-Charzyńska 2005: 30].

[24] Obszernego opisu derywatów ujemnych we współczesnym języku polskim dokonała I. Kaproń-Charzyńska [2005], której monografia zawiera kompleksową analizę literatury przedmiotu na temat derywatów ujemnych. Ponieważ, z punktu widzenia procesów uniwerbizacyjnych, nie jest interesujący szczegółowy opis derywatów ujemnych, istniejący stan rzeczy jest jedynie sygnalizowany.

[25] W niniejszej pracy jako synonimiczne traktowane będą określenia *derywacja dezintegracyjna* i *derywacja ujemna.*

Dlatego też cytowana autorka termin *derywacja ujemna* odnosi do trzech typów zjawisk:

a. „czystej" derywacji ujemnej, czyli takiej, w której nie pojawiają się elementy towarzyszące derywacji, np. *szpila < szpilka, dyr < dyrektor;*
b. derywacji ujemnej z elementami towarzyszącymi, hierarchicznie niższymi w stosunku do formantów słowotwórczych: zmianą paradygmatu i alternacjami jakościowymi, np. *ekonomik < (liceum) ekonomiczne;*
c. derywacji ujemnej w funkcji współformantu słowotwórczego, np. *kamyk < kamień* [I. Kaproń-Charzyńska 2005: 31 i nast.].

W obrębie zabiegów słowotwórczych prowadzących do uniwerbizacji, pod uwagę brane będzie pierwsze i drugie opisane wyżej zjawisko. E. Szczepańska słusznie zauważyła, że „czysta" dezintegracja jako samodzielny proces dający wyrażenia uniwerbizowane występuje w języku stosunkowo rzadko [Szczepańska 1992: 131]. Dlatego należy podkreślić, że poprzez derywację dezintegracyjną, jako o zabiegu uniwerbizującym rozumiem zjawisko, w którym tylko i wyłącznie dochodzi do obcięcia wyrazu motywującego o element niefleksyjny, czego efektem jest nowy derywat zuniwerbizowany. Za tak powstałe uniwerbizmy uważane będą zatem formacje typu słow.: *eidamský syr > eidam*, pol.: *egzamin komisyjny > komis,* natomiast derywaty słowackie *detektívna próza > detektívka, asfaltová cesta > asfaltka* traktowane będą jako wynik działania derywacji uniwerbizującej, którym jedynie **towarzyszą** ucięcia w podstawach. W tego typu leksemach zuniwerbizowanych prymarne znaczenie ma proces derywacji uniwerbizującej, która stoi hierarchicznie (w zaprezentowanych przykładach) wyżej niż derywacja dezintegracyjna (ucięcie).

Wychodząc z tego założenia, należy podkreślić, że ucięcie jest procesem, które towarzyszy innym zabiegom słowotwórczym, a hierarchia owych zabiegów jest kryterium dominującym. Ten typ derywacji w procesie powstawania uniwerbizmów, występuje często razem z derywacją afiksalną, czy kompozycją.

Powyższe rozważania skłoniły mnie do sformułowania następujących wniosków:

1. Samodzielna *derywacja dezintegracyjna* (*dezintegracja*) jako jeden z zabiegów powstawania struktur zuniwerbizowanych nie jest bardzo produktywna. Często słowackie i polskie uniwerbizmy powstają przy wykorzystaniu dezintegracji równocześnie z innymi zabiegami (derywacją uniwerbizacyjną, kompozycją, czy abrewiacją). Autorzy *Gramatyki* podkreślają, że ucięcia są najczęściej cechą towarzyszącą derywacji afiksalnej, np. słow.: *učiteľ matematiky* > *matikár,* pol. *damski rower* > *damka,* lub paradygmatycznej: słow.: *tatársky biftek* > *tatár,* pol. *befsztyk tatarski* > *Tatar.* Ten zabieg słowotwórczy jest charakterystyczny przede wszystkim dla tworzenia złożeń dezintegralnych (stojących na pograniczu skrótów), tzw. wyrazowców: *sanepid, Eldom, Torwar* [*Gramatyka* 1999: 369], którymi jednak nie zajmuję się w niniejszej pracy.

E. Szczepańska pisząc o dezintegracji w procesach uniwerbizacyjnych, wspomina o jeszcze jednym zabiegu, będącym szczególnym jej rodzajem. Chodzi mianowicie o *adideację,* czyli o zabieg polegający na tym, że wyrażenie uniwerbizowane, powstające w wyniku dezintegracji, pokrywa się formalnie z istniejącym już w języku wyrazem, tj. upodabnia się do niego. Jednak, mimo, że ich forma jest identyczna, różnią się one w sposób zasadniczy znaczeniem, por. pol.: 'szkoła pedagogiczna' > *pedagog* (I *pedagog* „nauczyciel, wychowawca", II *pedagog* „szkoła pedagogiczna") [Szczepańska 1994: 20].

W słowackim materiale źródłowym trudno jest odnaleźć uniwerbizmy powstałe tylko w wyniku dezintegracji, innymi słowy takie, które byłyby wynikiem samej derywacji dezintegracyjnej. M. Pančíková pisząc o synekdosze, jako o jednym ze sposobów powstawania struktur zuniwerbizowanych przedstawia przykład, który ulega uproszczeniu w kilku etapach: *bronzová medaila* > *bronzová* (substantywizacja przymiotnika) > *bronz* (synekdocha) [Pančíková 1993: 151]. Analogicznie do przykładów polskich, np. *złoty medal* > złoto, można by uznać przytaczany przez M. Pančikovą leksem jako wynik dezintegracji. Ponieważ jednak w językoznawstwie słowackim lingwiści nie interpretują takich przypadków jako wyników dezintegracji, przyjmuje się, że jest to zjawisko rzadkie.

4.3. Elipsa substantywizująca i deadiektywizująca

Formacje zuniwerbizowane powstają również w wyniku elipsy. W językoznawstwie termin *elipsa* oznacza opuszczenie elementu zdania oczywistego - ze względu na kontekst (*elipsa kontekstowa*) lub ze względu na sytuację wypowiedzi (*elipsa sytuacyjna*). „Eliptyczność, polegająca na niedopowiadaniu wyrazu, którego treść jest w danej sytuacji w pełni wiadoma, ma swoje źródło w życiowej tendencji do ekonomii czasu i wysiłku; ma ona zastosowanie zwłaszcza w mowie potocznej" [Jodłowski 1964a: 9]. Zapewne z tego powodu elipsę wykorzystuje się w leksykologii jako jeden z zabiegów tworzenia struktur zuniwerbizowanych. W słowotwórstwie elipsa jest zabiegiem, najogólniej mówiąc, polegającym na redukcji jednego z członów określenia wielowyrazowego (przymiotnikowego, rzadziej rzeczownikowego). Jak twierdzi słowacki lingwista Jozef Ružička: „elipsa je fenomén parole číže textu, lebo je tu vpustenie (vynechanie) niektorého prvku (segmentu) výpovede, ktorý sa dá jednoznačne doplniť podľa súvislosti čiže alebo podľa kontextu (obyčajne z toho, čo už v texte bolo, zriedkavejšie z toho, čo ešte len v texte bude), alebo podľa situácie. Preto rozlišujeme úplnú čiže explicitnú alebo neúplnú, ale ukončenú realizáciu vety, na rozdiel od apoziopézy, ktorá sa dá stručne charakterizovať ako neúplná a neukončená realizácia vety. Je tu teda variácia v realizácii vety" [Ružička 1983: 25-29].

Z punktu widzenia procesów uniwerbizacyjnych, istotniejsza jest elipsa kontekstowa, gdyż w oderwaniu od kontekstu użytkownik języka może mieć niejednokrotnie problemy ze zdekodowaniem, a następnie prawidłowym zrozumieniem komunikatu. Uniwerbizacja poprzez elipsę kontekstową występuje, jak pisze E. Szczepańska najczęściej w gwarach zawodowych lub środowiskowych [Szczepańska 1994: 21].

Uniwerbizowane słowackie i polskie rzeczowniki mogą powstawać w wyniku elipsy substantywizującej oraz deadiektywizującej, przy czym pierwsza z wymienionych (elipsa substantywizująca) jest bardziej produktywna.

Pojęcie *elipsa substantywizująca* oznacza substantywizację przymiotnika w określeniu wielowyrazowym, polegającą na redukcji z tego wyrażenia rzeczownika a zachowaniu określającego go atrybutu, który przejmuje charakter rzeczownika. Stanisław Jodłowski określa substantywizację przymiotników (oraz imiesłowów i zaimków przymiotnikowych) jako „masowe" zjawisko w zakresie *przekategoryzowania wyrazów.* Tym mianem określa nadanie wyrazom charakteru nowej części mowy [Jodłowski 1964a: 8]. Do tego rodzaju „neokategoryzmów" (neologizmów kategorialnych), będących rezultatem procesu substantywizacji należą np. rzeczowniki:

słow.:

hlavný čašník > hlavný;
generálny riaditeľ > generálny;
vedúci oddelenia > vedúci;

pol.:

pracownik mundurowy > mundurowy;
tłumacz przysięgły > przysięgły;
pierwsze danie > pierwsze.

Różny jest w literaturze przedmiotu wzajemny stosunek substantywizacji i elipsy. Owe rozbieżności teoretyczne przedstawiają się następująco:

W słowackiej literaturze przedmiotu, zagadnieniem substantywizacji zajmowali się głównie Juraj Furdík [2004] i Eleonora Kučerová [1973a, 1973b, 1974, 1975], którzy w derywacji i substantywizacji widzą główne zabiegi słowotwórcze powodujące uniwerbizację określeń wielowyrazowych.

Eleonora Kučerová uważa, że substantywizacja nie jest rodzajem elipsy, ale osobnym zabiegiem słowotwórczym. Twierdzi, że elipsa jest odrzuceniem części wyrazu bez naruszenia sensu, takim odrzuceniem słowa, które wypływa z danego kontekstu i jest zbyteczne w danej sytuacji komunikacyjnej. Elipsa powstaje okazjonalnie w mowie, z czego wynika, że obowiązuje w języku tylko ad hoc. Dlatego

przy takiej elipsie nie powstaje nowa jednostka określająca, czyli nie powstaje taka leksykalna jednostka, która, po pierwsze - zastępuje początkowe określenie wielowyrazowe, a po drugie - jest synonimem takiej wielowyrazowej nazwy: „elipsa je vypustenie časti výrazu bez narušenia zmyslu, je to vypustenie takého slova (slov), ktoré vyplýva zo zmyslu daného kontextu a v danej situácii je nadbytočné. Elipsa vzniká príležitostne v prehovore, z čoho vychodí, že má platnosť len ad hoc. Takto pri výpustke nevzniká nová pomenovacia, a teda ani lexikálna jednotka, ktorá by bola 1. náhradou za pôvodné dvojslovné pomenovanie alebo 2. synonymom tohto pomenovania" [Kučerová 1975: 284].

Podobną definicję elipsy proponuje cytowany niejednokrotnie w tej pracy *Lingvistický slovník* [2004: 44]: „elipsa je neúplná výpoveď, úspora v bežnej komunikácii, keď sa komunikant opiera o kontext, o situáciu a keď využíva možnosť vynechávať sémanticky nevýrazné slová. Elipsami vznikajú vo výpovediach prázdne miesta, ktoré prijímateľ textu môže bez ťažkosti doplniť"

E. Kučerová stoi na stanowisku, że w odróżnieniu od elipsy, za pomocą substantywizacji, mogą się uniwerbizować tylko ustalone leksykalnie określenia, mianowicie określenia zleksykalizowane. Nie mogą ulegać procesowi uniwerbizacji wolne związki wyrazowe, ponieważ nie mają wspólnego znaczenia ani wspólnej wartości określającej (*pomenovaciej hodnoty*). Definiuje zatem uniwerbizację przy pomocy substantywizacji jako zanik członu identyfikującego w zestawieniu nominalnym oraz zmianę właściwości członu różniącego (przymiotnik staje się rzeczownikiem), czyli powstanie nowej jednostki leksykalnej, która ma taką samą wartość określającą jak zestawienie fundujące: „univerbizácia substantivizáciou značí zánik identifikujúceho člena v mennom slovnom spojení a zmenu slovnodruhových vlastností diferencujúceho člena, čiže vznik novej lexikálnej jednotky, ktorá má tú istú hodnotu ako fundujúce slovné spojenie". W kilku obszernych artykułach [1973a, 1973b, 1974, 1975] poświęconym procesowi uniwerbizacji za pomocą substantywizacji, autorka w wyczerpujący sposób wyjaśnia istotne, według niej różnice między elipsą a substantywizacją.

Ponadto zwraca ona uwagę, że różnica pomiędzy użytym eliptycznie zestawieniem, a określeniem wielowyrazowym, które uległo procesowi uniwerbizacji poprzez substantywizację sprowadza się do dwóch zasadniczych punktów:

1. jeśli określona sytuacja komunikacyjna pozwala na użycie eliptycznego zestawienia zleksykalizowanego, użycie to wiąże się tylko z danym kontekstem. Znaczenie odrzuconego rzeczownika jest zastąpione przez kontekst. Wartość semantyczna odrzuconego przymiotnika i jego właściwości kategorialne pozostają niezmienione;
2. przy uniwerbizacji za pomocą substantywizacji substantywizowany przymiotnik zyskuje, po pierwsze - znaczenie całego określenia wielowyrazowego, a po drugie - cechy kategorialne rzeczownika (staje się formalnie rzeczownikiem).

Odmienny od Eleonory Kučerovej pogląd na elipsę i substantywizację prezentuje polski lingwista Stanisław Jodłowski [1964a, 1964b], który twierdzi, że proces substantywizacji składa się z trzech etapów, gdzie jednym z nich jest właśnie elipsa. Twierdzi, że „w procesie substantywizacji bardzo ważną rolę odgrywa elipsa określanego rzeczownika, która stanowi punkt wyjścia całego procesu" [Jodłowski 1964b: 23].

Pierwszy etap substantywizacji stanowi elipsa. Następstwem ustalenia się członu eliptycznego jest leksykalizacja członu przymiotnego, tzn. przyjęcie charakteru samodzielnej jednostki znaczeniowej [Jodłowski 1964a: 9, patrz niżej]. Wyraz przymiotny nabiera nowego znaczenia, rzeczownego, odbiegającego od podstawowej wartości tego wyrazu. Zachodzi zmiana desygnatu: wyraz przymiotny zamiast cechy zaczyna oznaczać przedmiot: *pospieszny* staje się równoznaczny z pociągiem, a *hlavný* z głównym kelnerem na sali w słowackiej restauracji. Ostatnim etapem procesu substantywizacji jest usamodzielnienie formantu słowotwórczego. W przypadku substantywizacji zachodzi usamodzielnienie przyrostka przymiotnikowego w roli formantu rzeczownikowego.

Jednakże, jak podkreśla lingwista, nie każdy powstały w wyniku substantywizacji przymiotnik może być uznany za uniwerbizm. Wyrazy ulegające substantywizacji dzieli na dwie grupy. Do pierwszej zalicza te, które ulegają substantywizacji bezpośredniej (semantycznej), tzn. uczestniczą bezpośrednio

w procesie substantywizacji jako pierwotne przymiotniki, które następnie stają się rzeczownikami: *referent personalny - personalny, dyrektor naczelny - naczelny*. Proces substantywizacji bezpośredniej jest procesem stopniowym i bardzo powolnym. Zaczyna się od przyjmowania przez dany przymiotnik sporadycznych zastosowań składniowych. Natomiast czasem, ze zwielokrotnieniem tych zastosowań przymiotnika w rzeczownikowych funkcjach składniowych (np. podmiotu czy dopełnienia) zaczyna się w świadomości społecznej wytwarzać nawykowe poczucie nowej wartości.

Do drugiej grupy zalicza te wyrazy, których substantywizację określa jako pośrednią (słowotwórczą). Polega ona na tworzeniu nowych rzeczowników przy pomocy usamodzielnionego (jak gdyby substantywizowanego) przyrostka przymiotnikowego, czyli włączaniu nowych wyrazów jedynie w efekt tego procesu (leksemy te nie były w ogóle przymiotnikami, lecz powstały od razu jako gotowe rzeczowniki, przybierając tylko właściwy przymiotnikom formant: *młotowy - pracownik obsługujący młoty.* Substantywizacja pośrednia odbywa się momentalnie, jako doraźny akt twórczy.

Wynikiem procesu uniwerbizacji będą zatem substantywizowane przymiotniki z grupy pierwszej, np. słow.: *hlavný (čašník), trvalá (ondulácia), povolená (rýchlosť),* pol.: *pośpieszny (pociąg), generalny (dyrektor), karny (rzut).*

Biorąc pod uwagę wszystkie sfery życia, można stwierdzić, że uniwerbizmy tworzone przy pomocy elipsy substantywizującej najczęściej występują w leksyce sportowej (*bronzová medaila* > *bronzová*).

Przegląd literatury przedmiotu z zakresu elipsy substantywizującej, jej zależności i związków z substantywizacją przymiotników pozwolił na sformułowanie wniosku, iż w niniejszej rozprawie elipsa substantywizująca traktowana jest z punktu widzenia Jodłowskiego, jako pierwszy etap substantywizacji. Dlatego też prawdziwe okazuje się wyodrębnienie zabiegów formalnych prowadzących do uniwerbizacji (patrz początek rozdziału 3), wśród których znalazła się elipsa substantywizująca, a nie sama substantywizacja.

Należy jeszcze wspomnieć o zabiegu, z punktu widzenia uniwerbizacji mało produktywnym w języku słowackim i polskim, a mianowicie o *elipsie*

deadiektywizującej. Chodzi tu o zabieg słowotwórczy, w którym z wyrażenia motywującego, złożonego z rzeczownika i przymiotnika, usuwany jest przymiotnik, np.

słow.: *filologická fakulta > fakulta;*
železničná stanica > stanica;
pokladničný účet > účet;

pol.:

straż pożarna > straż;
pogotowie ratunkowe > pogotowie;
milicja obywatelska > milicja;

Uniwerbizmem staje się rzeczownik, który zastępuje całe wyrażenie. Jest to zabieg charakterystyczny zwłaszcza dla nazw instytucji, organizacji, stowarzyszeń, itp. [Szczepańska 1994]. W przypadku elipsy deadiektywizującej, według mnie, kontekst odgrywa jeszcze większe znaczenie, gdyż bez jego dobrej znajomości, rozmówca nie jest w stanie poprawnie zdekodować i zrozumieć nadawanego komunikatu.

4.4. Kompozycja

Kolejnym zabiegiem formalnym, tutaj zaliczanym do zabiegów słowotwórczych, który prowadzi do tworzenia leksemów zuniwerbizowanych jest kompozycja. Jest to w ostatnich latach produktywna metoda tworzenia uniwerbizmów (najczęściej uniwerbizowanych przymiotników), zwłaszcza w języku słowackim. Jak zauważyła E. Szczepańska, wśród rzeczowników mniej jest złożeń będących uniwerbizmami [Szczepańska 1994: 22].

Złożenie jest scaleniem dwóch wyrazów w jedno słowo - najczęściej za pomocą konektywu. Powstały w ten sposób leksem ma taką samą wartość semantyczną, jak i wielowyrazowe wyrażenie motywujące. Należy jednak zwrócić uwagę, że nie każdy powstały w ten sposób leksem jest uniwerbizmem. Zasadniczą kwestią jest sprawdzenie, czy taki wyraz złożony spełnia wszystkie formalne wymogi uniwerbizacji, a przede wszystkim czy posiada określenie synonimiczne.

Autorzy *Dynamiky* definiują kompozycję jako proces polegający na zastępowaniu wielowyrazowych określeń o bardziej skomplikowanej formie gramatycznej, wyrażeniami mniej gramatycznie rozbudowanymi, które z kolei są podstawą do dalszej derywacji. Widać zatem, że kompozycja często nie występuje samodzielnie jako zabieg uniwerbizujący, ale jest zabiegiem „towarzyszącym", najczęściej derywacji. Jest to pewien sposób upraszczania (*hráč stredu poľa* > *stredopoliar*, *zápasník vo voľnom štýle* > *voľnoštýliar*) [*Dynamika* 1989: 305].

Porównując system leksykalny polszczyzny i języka czeskiego, E. Szczepańska zwraca uwagę na liczne złożenia obce lub częściowo obce (hybrydy) [Szczepańska 1994: 22]. Termin *hybryda* wywodzi się od łacińskiego słowa *hybryda* 'mieszaniec' i jest jednym z najbardziej nieprecyzyjnie definiowanych terminów gramatycznych [Obara 1986: 59]. Poszukując precyzyjnej definicji hybrydy, Jerzy Obara zwraca uwagę na potrzebę uwzględniania pojmowania różnojęzyczności morfemów w strukturach hybrydalnych, jak również na ustalenie, które spośród jednostek językowych o charakterze hybrydalnym będzie można uznawać za hybrydy ze względu na określony sposób ich tworzenia, występowania w języku [Obara 1986: 63].

Poszukiwania ram teoretycznych *hybrydy* zaowocowały sformułowaniem przez lingwistę następującej definicji: „niezależnie od tego jak powstają, *hybrydy* są wyrazami tworzonymi wewnątrz systemu leksykalnego danego języka, pojmowanego jako zbiór rodzimych i przejętych z innych języków oraz zasymilowanych już wyrazów obcych, a także obcych morfemów nie będących w badanym języku autosemantycznymi jednostkami typu *pro-, super-, mini- (auto-, neo- mono-, makro-, euro-, foto-, elektro-, eks-, astro-, inter-*[26]), itp., ale łączących się w tym języku z innymi wyrazami zarówno rodzimego, jak i obcego pochodzenia. Można zatem stwierdzić, że tworzenie hybryd polega na wzbogacaniu zasobu leksykalnego danego języka drogą zespalania w jedną całość strukturalno-semantyczną rodzimych lub obcych zasymilowanych już wyrazów z silnie odczuwanymi jako obce morfemami, które albo nie występują w żadnym wyrazie w badanym języku, albo też występują nawet w jakichś wyrazach w tym języku, ale nie stanowią w nich całych tematów fleksyjnych tych wyrazów" [Obara 1986: 66].

[26] przykłady moje

W *Dynamike* odnajdujemy definicję hybrydy, która mówi, że „hybridné kompozita sa tvoria jednoduchým spôsobom: cudzí základ sa v ustálenej (upravenej, zdomácnenej) podobe pripája k domácemu slovu, a to častejšie v pozícii pred koreňovou morfémou. Toto tvorenie rozširuje slovotvorné možnosti jazyka a je v súlade so živou univerbizáčnou tendenciou" [*Dynamika* 1989: 230].

Zaznaczenie problemów z definiowaniem *hybrydy* jako struktury językowej wydaje mi się istotne z punktu widzenia późniejszej analizy formalnej uniwerbizmów słowackich i polskich.

Analizując kompozita i hybrydy wśród wyrażeń zuniwerbizowanych należy pamiętać, podkreślam to ponownie, aby zweryfikować, czy dana struktura posiada swój wielowyrazowy synonimiczny odpowiednik. W innym przypadku, takie struktury nie mogą być uznane za wynik procesu uniwerbizującego i potraktowane jako uniwerbizmy, por.

pol.: *nosorożec* > 'zwierzę mające róg na nosie' - kompozitum to nie może być w żadnym wypadku uznane za uniwerbizm, gdyż nazwa wielowyrazowa nie ma charakteru nazwy stałej występującej w języku; podobnie jak za uniwerbizmy nie można uznać złożenia *paliwomierz,* gdyż użytkownicy języka nie posługują się na co dzień określeniem *przyrząd wskazujący ilość paliwa.*

Jako uniwerbizmy zostały natomiast potraktowane leksemy

kąpiel kwasowęglowa > *kwasowęglówka;*

lakier nitrocelulozowy > *nitrolakier;*

ponieważ posiadają dwuwyrazowe synonimiczne odpowiedniki.

słow.:

Kompozitum *pätolízač* nie może być uznane za uniwerbizm, gdyż nie posiada synonimu wielowyrazowego, a jedynie wyjaśnienie znaczenia w postaci określenia 'niekto, kto líže päty'.

Do uniwerbizmów - hybryd można natomiast zaliczyć leksemy:

fotografický aparát > *fotoaparát;*

stenografický záznam > *stenogram;*

ponieważ określenia dwuwyrazowe mają swoje odpowiedniki synonimiczne.

Z przedstawionych powyżej rozważań wypływa wniosek, że nie wszystkie złożenia i hybrydy w języku słowackim i polskim mogą być traktowane jako uniwerbizmy, a kompetencja językowa użytkownika powinna pozwalać na wyodrębnianie struktur zuniwerbizowanych z uwzględnieniem kryterium formalnego.

4.5. Abrewiacja

Kolejnym zabiegiem formalnym prowadzącym do uniwerbizacji jest proces abrewiacji polegający tworzeniu skrótów językowych poprzez skracanie leksemów określających pewne osoby, czy zjawiska. Słowaccy lingwiści interpretują abrewiację nie tyle jako typowy sposób tworzenia uniwerbizmów, ale jako proces mechaniczny uwarunkowany przede wszystkim kontekstem, w jakim ona występuje. Co więcej, uważają abrewiację za upraszczanie (symplifikację), która w języku słowackim występuje jedynie w formie graficznej (*BAZ - Bratislavské automobilové závody*).

Opisem i klasyfikacją skrótów i skrótowców w języku polskim zajmowały się min. Danuta Wesołowska [1958] i Alicja Orzechowska [1975]. Skrótowiec definiowany w *Słowniku terminologii językoznawczej* [1968: 520] oznacza „twór utworzony albo z liter, albo z sylab najczęściej początkowych (z pochodzenia są to najczęściej skróty graficzne) danej grupy wyrazów. Powstały w ten sposób wyraz zastępuje całą nieraz wielowyrazową grupę i może podlegać normalnej fleksji".

Alicja Orzechowska definiuje *skróty właściwe* jako skróty jedynie graficzne nazw wag, miar, jednostek fizycznych, stosowane okazjonalnie w piśmie, będące tylko graficznym wariantem zapisu tego samego wyrażenia. *Skrótowce* natomiast to nazwy fundowane z reguły przez odpowiadające im nazwy własne będące zestawieniami [Orzechowska 1975: 201].

Specyficzna derywacja, którą by można nazwać derywacją abrewiacyjną, a będąca szczególnym przypadkiem uniwerbizacji, przebiega kolejno, nie równolegle na dwóch różnych płaszczyznach - graficznej i fonicznej[27]. Na płaszczyźnie graficznej

[27] Przykładem jest nazwa tworzona przez zestawienie *Polski Czerwony Krzyż* - graficznie skrótowiec *PCK*, na poziomie fonicznym wymawiany *peceka*.

powstają w wyniku tego procesu twory składające się z samych tylko wielkich liter (literowce i głoskowce), lub w typie mieszanym z liter wielkich i małych (CPLiA). Na płaszczyźnie fonicznej natomiast - wyrazy wymawiane jako ciąg nazw liter (*PZPR - pezetpeer*), sylaba zamknięta, tworzona już nie z nazw liter, ale przez głoski odpowiadające tym literom (*PAP - pap*) lub nazw liter + sylaba (*CPLia - cepelia*). Niektóre skrótowce charakteryzują się dość znaczną różnicą między pisownią a wymową. Wynika ona z niezgodności, nieadekwatności dwóch kodów - graficznego i fonicznego.

Autorka dokonuje podziału skrótowców na:

1. literowce - twory składające się z samych tylko wielkich liter (ZUS);
2. głoskowce - twory składające się z głosek odpowiadającym literom (PAP);
3. grupowce (sylabowce) - to skrótowce tworzone od nazw własnych lub pospolitych - (Pafawag). Ze względu na ich pisownię i kształt można je zaliczyć do wyrazowców, ponieważ jednak zasadę podziału stanowi kryterium derywacyjne, a derywacja grupowców ma znamiona regularności (zachowują elementy każdego członu nazwy podstawowej), należą w większym stopniu do skrótowców. Stanowią jednakowoż warstwę pograniczną - przez swój obraz graficzny i kształt dźwiękowy są bliskie wyrazowcom, zaś z punktu widzenia mechanizmów językowych, które je wytworzyły - skrótowcom;
4. typ mieszany - wyrazowce - nazwy instytucji i przedsiębiorstw będące swoistym skrótem, w stopniu znacznie mniejszym niż skrótowce fundowanym przez nazwę pełną. Derywację wyrazowców można określić jako minimalną i nieregularną. Minimalną, ponieważ w skromnym zwykle zakresie uwzględnia wszystkie elementy składowe nazwy (Biprowod - Biuro Badawczo-Projektowe Gospodarki Wodnej i Ściekowej Przemysłu Chemicznego); nieregularną, bo uwzględnia różne elementy nazwy pełnej, nie zawsze elementy główne (Befama - Bielska Fabryka Maszyn Włókienniczych) i niekiedy nawet nie istniejące w nazwie pełnej (Biprostal - Biuro Studiów i Projektów Hutnictwa). Od każdej nazwy pełnej możliwy jest do utworzenia skrótowiec. Wyrazowiec jako produkt procesu derywacyjnego (fundacji minimalnej, nieregularnej) funkcjonuje samodzielnie jako nazwa, nie pełniąc roli jej zastępnika w takim stopniu, jak skrótowiec.

Opisując abrewiację jako jeden ze sposobów tworzenia uniwerbizmów należy pamiętać, że nie każdy skrótowiec może być traktowany jako efekt procesu uniwerbizacji, jest to uzależnione od jego leksykalizacji (scalania się morfologicznego i znaczeniowego). Proces leksykalizacji polega na tym, że skrótowiec, będący z pochodzenia kompozycją złożoną z kilku skrótów, reprezentujących wyrażenie złożone z kilku wyrazów, scala się w jeden wyraz, o jednolitym, globalnym znaczeniu, nie związanym z żadnym z elementów składowych skrótowca, lecz z jego całością. Temu scaleniu skrótowca pod względem znaczeniowym towarzyszy zatarcie się poczucia jego złożoności morfologicznej; poszczególne elementy skrótowca przestajemy odnosić do oznaczanych nimi składników wielowyrazowej nazwy instytucji, pozbawiając je w ten sposób ich indywidualnego sensu. Składniki skrótowca, sprowadzone pojedynczo do roli nic nie znaczących liter, głosek, czy grup głoskowych, nabierają wartości jako zespół, jako nowa całość, stająca się nowym wyrazem, zwykle rzeczownikiem. Stawszy się rzeczownikiem, skrótowiec zaczyna przybierać cechy gramatyczne rzeczownika: rodzaj gramatyczny, liczbę, odmienność i niekiedy akcent; ponadto zachodzi w skrótowcach zanik fonetyki międzywyrazowej oraz zmiana pisowni [Wesołowska 1958: 342-343]. Za skróty zleksykalizowane uznaje się zatem te, które mają formę i odmianę rzeczowników i funkcjonują niezależnie od nazwy złożonej. Jak podkreśla cytowana autorka, proces leksykalizacji zachodzi w języku stopniowo, czasem trudno jest określić dokładnie, na jakim jego etapie znajduje się dany skrót [Wesołowska 1958: 342-343]. Przyjmuje się, że ostatecznie decyduje o tym fakt odmiany skrótu przez przypadki [Szczepańska 1994: 21].

Rozpatrując abrewiację jako jeden ze słowotwórczych zabiegów formalnych, za pomocą którego mogą w języku zachodzić procesy uniwerbizacyjne, należy zwrócić uwagę na dodatkową kwestię. Jest nią wewnętrzny podział w obrębie abrewiacji uwzględniający kryterium efektu tego procesu. Chodzi o to, że z jednej strony abrewiacja jako utworzenie skrótu w jego formie graficznej prowadzi do jego leksykalizacji (o czy była mowa wyżej) i w efekcie do powstania uniwerbizmu. Z drugiej strony natomiast, fakt abrewiacji istniejącej w języku nazwy staje się podstawą do stworzenia formy zuniwerbizowanej.

Można zatem wydzielić dwie podgrupy leksemów zuniwerbizowanych:

1. graficzne odzwierciedlenie skrótu i jego leksykalizacja, np.

   słow.:

   Slovenská akadémia vied > SAV;

   Mestská Hromadná Doprava > MHD;

   pol.:

   Zakład Ubezpieczeń Społecznych > ZUS (potocznie używa się sformułowań: *Idę do ZUSu, jestem ubezpieczony w ZUSie, pracuję dla ZUSu, oddajemy część zarobków ZUSowi*);

   Polska Akademia Nauk > PAN (potocznie używa się sformułowań: *Badania prowadzone w PANie, pracownik PANu).*

2. skrót staje się podstawą do dalszej derywacji i dopiero po przyjęciu odpowiednich sufiksów słowotwórczych, leksem uznaje się za efekt procesów uniwerbizacyjnych- dla tworzenia takich leksemów przyjęłam termin *derywacja abrewiacyjno - sufiksalna,* np.:

   słow.: *CD-platňa > CD > cedečko;*

   spoločnosť s ručením obmedzeným > s.r.o. > eséročka;

   pol.: *Akademia Wychowania Fizycznego > AWF > student AWF > awuefiak;*

   Bezpieczeństwo i higiena pracy > BHP > pracownik odpowiedzialny za BHP > behapowiec.

Tak sformułowane kryterium analizowania skrótowców we współczesnym języku słowackim i polskim wydaje się w pełni pokazywać złożoność zjawiska uniwerbizacji (jako tendencji) i procesów uniwerbizacyjnych (jako efektów dążenia do skrótowości i ekonomiczności w języku). Dlatego też, analiza leksemów zuniwerbizowanych powstałych na bazie skrótowców będzie opierała się na tak skonstruowanych zasadach.

5. Uniwerbizacja a multiwerbizacja

Słownictwo jest czymś w rodzaju sejsmografu, reagującego błyskawicznie na sygnały z rzeczywistości pozajęzykowej [Jadacka 2001: 12]. Aby „podążać" za stałym rozwojem cywilizacyjnym, technologicznym, gospodarczym, czy wreszcie społecznym, język musi szybko reagować na te zmiany. Na początku niniejszej rozprawy (patrz: rozdział 1) była mowa o głównych tendencjach językowych, które z jednej strony działają paralelnie, z drugiej natomiast współzawodniczą ze sobą. Chodzi o tendencję do ekonomiczności, skrótowości wypowiedzi oraz o tendencję do precyzyjnego przekazywania wypowiadanych stwierdzeń.

Przejawem tendencji do precyzji wypowiedzi jest zjawisko *multiwerbizacji,* które wielu lingwistów uznaje za przeciwieństwo opisywanych tu procesów uniwerbizacyjnych.

Termin *multiwerbizacja* stosunkowo niedawno pojawił się w językoznawstwie słowiańskim. Wcześniej pisano o konstrukcjach analitycznych, analityzmach lub też o strukturach opisowych [Mietła 1998: 9]. Podobnie, jak w przypadku uniwerbizacji, definiowanie i określenie zakresu multiwerbizacji w języku nie jest oczywiste.

Twórcą terminu *multiwerbizacja* jest O. Man, który użył go po raz pierwszy w swej pracy habilitacyjnej nie wydanej drukiem pt. *Lexikální prostředky rusko odborného stylu* w 1968 roku. Bliżej i precyzyjniej zagadnieniami związanymi z multiwerbizacją, przeciwstawiając je procesom uniwerbizacyjnym, zajmował się Alois Jedlička: „existují nesporně taková víceslovná pojmenování, která koexistují se synonymními pojmenováními jednoslovnými, která vnímáme na jejich pozadí, jejich motivace je nimi podmíněna. Tento jev můžeme nazvat - příklonem k univerbizace - multiverbizací" [Jedlička 1969: 93-101].

Inna czeska badaczka, Věra Vlková, definiowała jednostki multiwerbizacyjne jako „taková víceslovná pojmenování, která existují vedle synonymních pojmenování a mají s nimi společný významové formální komponent. Zařazujeme však mezi multiverbizační jednotky i taková spojení, která jednoslovný - slovotvorně souvztažný -

protějšek sice nemají, ale byla utvořena na základě jednotlivých multiverbizačních modelů. Snažíme se přitom multiverbizační spojení odlišit jak od spojení volných, tak od spojení frazeologických, i když jsme si vědomi, že hranice mezi těmito typy spojení nelze vždy přesně určit, protože se v mnoha případech překrývají". Lingwistka nie rozpatrywała jednak multiwerbizacji z punktu widzenia procesu przeciwnego do procesów uniwerbizacyjnych: „nechceme zde probírat multiverbizaci jako protějšek univerbizace"[Vlková 1978: 106 - 115].

Słowackie badania nad multiwerbizacją w dużej mierze pokrywają się z poglądami badaczy czeskich [*Dynamika* 1989: 251]. Definicja w *Lingvistickom slovníku* [2002: 111] określa multiwerbizację jako „relatívne uzavretú skupinu viacslovných pomenovaní, motivovaných starším jednoslovným pomenovaním. Identifikujúci člen v týchto slovných spojeniach je nositeľom všeobecného lexikálneho významu a gramatických kategórií. Jeho individuálny lexikálny význam je oslabený. Takéto spojenia vznikajú v snahe výraznejšie zdôrazniť nejakú činnosť. Viacslovné pomenovania môžu existovať popri jednoslovných pomenovaniach ako synonymné. Ich voľba pri štylizácii sa uskutoční podľa toho, či sa potrebujeme vyjadriť ekonomicky, alebo s väčším dôrazom na činnosť".

Encyklopédia jazykovedy [1993: 287] podaje definicję *multiwerbizacji* przeciwstawiając ten proces z jednej strony procesom uniwerbizacyjnym, z drugiej natomiast, tworzeniu określeń jednowyrazowych: „1. v protiklade s univerbizáciou, multiverbizácia je existencia relatívne uzavretej skupiny viacslovných pomenovaní, motivovaných starším jednoslovným pomenovaním. V týchto slovných spojeniach je identifikujúci člen spojenia nositeľom všeobecného lexikálneho významu a gramatických kategórií. Jeho individuálny lexikálny význam je oslabený (napr. robiť výskum- skúmať). Vznik týchto viacslovných pomenovaní bol vyvolaný (skutočnou alebo zdanlivou) potrebou presnejšie, dokonalejšie sa vyjadrovať alebo vplyvom cudzieho jazyka. Sémantická a štýlová hodnota uvedených dvojslovných pomenovaní nie je celkom totožná, preto ich zameniteľnosť v kontexte je obmedzená. 2. v protiklade s tvorením jednoslovných pomenovaní (ustálené slovné spojenie) multiverbizácia je existencia viacslovných pomenovaní všeobecne, ale najmä tam, kde slovotvorné možnosti jazyka nedovoľujú utvoriť jednoslovné pomenovanie. Viacslovné pomenovania môžu jestvovať popri jednoslovnom ako ich synonymum alebo vznikajú

ako náhrada za jednoslovné pomenovanie. Viacslovné pomenovania, ktoré vznikajú ako náhrada za jednoslovné pomenovania môžu vznikať za celú skupinu, alebo za jej časť".

Polskie definicje multiwerbizacji jako jednego z rodzaju konstrukcji analitycznych prezentowane były w zasadzie tylko w pracach Danuty Buttler, która konkretyzuje termin *multiwerbizm* jako synonim terminu *leksykalna konstrukcja analityczna,* który odnosi się do zjawisk dekompozycji znaczeniowej leksemów [Buttler 1978a: 57].

W ostatnich latach powstała, najobszerniejsza, jak do tej pory praca opisująca procesy multiwerbizacyjne w języku polskim (w porównaniu z językiem czeskim): *Multiwerbizacja w języku czeskim i polskim* [1998]. Jej autorką jest Joanna Mietła, która definiuje multiwerbizację jako „proces zastępowania prostych czasowników, rzeczowników, przymiotników i przysłówków dwuczłonowymi (rzadziej wieloczłonowymi) połączeniami, w których jeden element ma znaczenie bardzo ogólne i jest wykładnikiem znaczeń kategorialnych, a drugi wyznacza właściwe, leksykalne znaczenie całej konstrukcji, przy czym między wyjściową nazwą prostą a członem podrzędnym struktury opisowej występuje tożsamość leksykalna" [Mietła 1998: 21].

Opierając się na szczegółowej analizie literatury przedmiotu, autorka wyróżniła następujące typy multiwerbizmów:

1. konstrukcje czasownikowe: czasownik + rzeczownik zależny, np. słow.: *podať vysvetlenie > vysvetliť*, pol.: *prowadzić badania >badać;*
2. konstrukcje rzeczownikowe:
   a. rzeczownik + rzeczownik zależny: słow.: *proces motivácie > motivácia,* pol.: *problem bezrobocia > bezrobocie;*
   b. rzeczownik + przymiotnik zależny: słow.: *robotnícke masy > robotníci*, pol.: *klasa robotnicza > robotnicy;*
3. konstrukcje przymiotnikowe: rzeczownik + przymiotnik zależny: słow.: *tuzemský rum > tuzemský,* pol.: *cukierki o smaku cytrynowym > cytrynowe;*

4. konstrukcje przysłówkowe: rzeczownik + przymiotnik zależny: słow.: *demokratickým spôsobom* > *demokraticky*, pol.: *szybkim krokiem* > *szybko.*

Jaki jest zatem stosunek i wzajemne relacje między procesami uniwerbizacyjnymi i multiwerbizacyjnymi?

Większość lingwistów czeskich traktuje uniwerbizację i multiwerbizację jako procesy odwrotne względem siebie. Słowaccy językoznawcy przeciwstawiają sobie oba procesy, nie twierdzą jednak, że multiwerbizacja jest odwrotnością uniwerbizacji. Wśród badaczy polskich przoduje teza zaproponowana przez Danutę Buttler [1978], że między uniwerbizacją a multiwerbizacją istnieją dość skomplikowane relacje. Analizując definicje i zakresy tych pojęć daje się zauważyć kilka podobieństw, przeważają, moim zdaniem, jednak różnice, jak pisze Joanna Mietła „z jednej strony przeciwstawność wynikająca z odmiennych rezultatów, z drugiej podobieństwo i pewna zbieżność rysów" [Mietła 1998: 23].

Podobieństwa między procesami uniwerbizacyjnymi i multiwerbizacyjnymi zawierają się w następujących stwierdzeniach [Mietła: 1998: 23]:

1. nowe określenia powstałe w wyniku uniwerbizacji, jak też multiwerbizacji funkcjonują w języku obocznie do motywujących je wyrażeń - występowanie synonimów jest jednym z warunków uznania konkretnych struktur językowych za uniwerbizmy, czy multiwerbizmy;
2. zarówno multiwerbizacja, jak i uniwerbizacja stanowią mechanizm nie tylko strukturalnej, ale i stylistycznej transpozycji nazw (ich stylowa wartość jest jednak całkowicie różna, o czym poniżej);
3. obie tendencje (do kondensacji nazw - uniwerbizacja i do tworzenia struktur opisowych - multiwerbizacja) są bardzo silne, zarówno we współczesnym języku słowackim, jak i polskim.

Różnice między uniwerbizacją a multiwerbizacją przedstawiają się następująco:

1. uniwerbizacja reprezentuje tendencję do tworzenia struktur skrótowych, skondensowanych, podczas gdy multiwerbizacja jest wykładnikiem tendencji do tworzenia struktur opisowych;
2. wyrażenia uniwerbizowane są bardzo skrótowe, a co za tym idzie nieprecyzyjne, niedokładne i często wieloznaczne, multiwerbizmy natomiast są bardzo precyzyjne, konkretne, dokładne;
3. uniwerbizmy powstają w języku spontanicznie, multiwerbizmy są strukturami bardziej stałymi, przemyślanymi;
4. w wyniku procesu uniwerbizacji powstają derywaty należące do języka mówionego: potocznego, gwar środowiskowych, profesjonalnych, podczas gdy struktury multiwerbizowane mają swoje zastosowanie w języku pisanym: w stylu urzędowym, publicystycznym, naukowym;
5. uniwerbizmy cechują się znaczną ekspresywnością, multiwerbizmy są bardziej obiektywne;
6. w uniwerbizacji istnieje ścisły związek między nazwą fundującą i fundowaną (złożoną i prostą) - nazwa skondensowana jest wtórna, późniejsza, w przypadku multiwerbizacji mamy do czynienia ze związkiem funkcjonalno-synchronicznym leksemu i konstrukcji wyrazowej - nie jest całkiem możliwe przesądzenie pierwotności lub wtórności struktury opisowej i leksemu określenia jednowyrazowego;
7. uniwerbizmy są motywowane przez określoną konstrukcję syntaktyczną, podczas gdy w multiwerbizmach przyjmuje się semantyczną równoważność nazwy prostej i wielowyrazowej.

Charakterystykę porównawczą uniwerbizacji i multiwerbizacji ujmuje poniższe zestawienie:

	Uniwerbizacja	**Multiwerbizacja**
Charakterystyka tendencji	Dążność do kondensacji, skrótowości i ekonomiczności wypowiedzi	Dążność do precyzji wypowiedzi
Odmiana języka, dla którego proces jest charakterystyczny	Mówiony: - potoczny; - gwary środowiskowe; - profesjonalizmy; - terminy	Pisany: - styl urzędowy; - styl publicystyczny; - styl naukowy; - terminy
Motywacja	Jasno określona: wyrażenie wielowyrazowe motywuje określenie jednowyrazowe	Niesprecyzowana: przyjmuje się semantyczną równoważność nazwy prostej i wielowyrazowej
Stosunek pierwotności i wtórności określeń motywujących i motywowanych	Leksem zuniwerbizowany jest wtórny	Pierwotność / wtórność struktur nie jest przesądzona
Precyzja a ekonomiczność wypowiedzi	Struktury zwięzłe, skrótowe, skondensowane, nieprecyzyjne	Struktury opisowe, dłuższe, dokładne, precyzyjne
Ekspresywność/ obiektywizm struktur	Ekspresywne, nacechowane emocjonalne	Obiektywne, wyważone
Okoliczności powstawania	Spontaniczne, okazjonalne, doraźnie	Przemyślane
Żywotność	Zasadniczo szybko zanikają, jeśli nie zostaną zaakceptowane przez użytkowników języka. Jeśli zostaną przyjęte- często przenikają do innych warstw językowych	Zdecydowanie dłuższa żywotność, jako charakterystyczne dla języka pisanego, zostają w języku na dłużej

Tabela 1. Charakterystyka porównawcza procesów uniwerbizacji i multiwerbizacji. Opracowanie własne.

Podsumowując krótkie zestawienie cech charakterystycznych dla procesów uniwerbizacyjnych i multiwerbizacyjnych należy stwierdzić, że są to procesy, które nie tylko nie wykluczają się wzajemnie w języku, ale nawet uzupełniają.

Jak stwierdza Mariola Szymczak, użycie struktur opisowych multiwerbizacyjnych a także struktur syntetycznych uniwerbizacyjnych uwarunkowane jest stale wzrastającymi potrzebami użytkowników danego języka, zależy również od treści, funkcji i celu wypowiedzi. Struktury uniwerbizacyjne cechuje kondensacja semantyczna danej formy, tendencja ekonomii środków językowych. W ten sposób w znacznym stopniu realizują podstawową funkcję języka – funkcję komunikatywną. Natomiast multiwerbizacja jest procesem odwrotnym, w którym następuje rozkład elementów struktury. Struktury te odznaczają się swoistymi cechami semantycznymi, które nie pozwalają na dowolną wymianę z formami prostymi. Multiwerbizacja wzbogaca system leksykalny języka, nadaje tekstom charakter podniosły, oficjalny, sprzyja terminologii naukowej [Szymczak 1996: 115].

Część analityczna

Analiza materiału źródłowego

Część analityczna rozprawy obejmuje analizę formalną i semantyczną zgromadzonego materiału źródłowego.

Analizie poddanych zostało blisko 1400 słowackich form zuniwerbizowanych wyekscerpowanych z *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* [1998, 2003], ze *Slovníka slovenského slangu* [1993] oraz z pozostałych dostępnych źródeł.

W formalnej i semantycznej analizie materiału polskiego korzystano z przykładów rzeczowników zuniwerbizowanych pochodzących ze *Słownika języka polskiego* [1998] pod redakcją Mieczysława Szymczaka, wykorzystano analizę dokumentów[28], oraz powołano się na kompetencje językowe autorki. Wynikiem tych badań było wyekscerpowanie ponad 1500 formacji zuniwerbizowanych.

Dane liczbowe nie mają jednak charakteru statystycznego, gdyż każda z opisywanych grup uniwerbizmów jest grupą produktywną, otwartą i nie udało się zapewne zgromadzić wszystkich przykładów struktur zuniwerbizowanych, z którymi mamy do czynienia w języku słowackim i polskim. Dodatkowo istotny jest fakt, iż procesy uniwerbizacyjne charakterystyczne są zwłaszcza dla języka potocznego, mówionego, uniwerbizmy powstają często spontanicznie i często krótko istnieją w języku. Stwierdzenie to przemawia za niemożliwością zgromadzenia całości materiału źródłowego, która nie budziłaby wątpliwości o charakterze ilościowym. Przyjęto zatem orientacyjną ilość zgromadzonych przykładów, gdyż jednym z celów pracy jest pokazanie mechanizmów procesów uniwerbizacyjnych, a nie ich statystyczny, precyzyjny ilościowo opis.

Materiał będący przedmiotem opracowania stanowią słowackie i polskie rzeczowniki powstałe w wyniku procesów uniwerbizacyjnych przy wykorzystaniu

[28] Analiza dokumentów poza badaniem słownikowym objęła ekscerpcję przykładów z monografii Jana Miodka [1979] i Elżbiety Szczepańskiej [1994].

różnorodnych zabiegów słowotwórczych. O procesach uniwerbizacyjnych można mówić również przy opracowywaniu pozostałych części mowy, głównie przymiotników, czy czasowników. Biorąc jednak pod uwagę fakt, iż słowackie i polskie czasowniki to w dużej mierze formy analityczne (a nie syntetyczne), w niniejszej pracy nie zostały one poddane analizie. Ze względu na dużą ilość materiału źródłowego, odstąpiono również od omówienia procesów uniwerbizacji przymiotników. Za takim doborem materiału źródłowego przemawia dodatkowo fakt, podkreślany przez wielu lingwistów[29], że rzeczowniki są najliczniejsze w każdym zbiorze wyrazów niesegregowanych kategorialnie, są najlepiej opisane w literaturze przedmiotu i wreszcie, w strukturze tej klasy leksemów najwyraźniej odbijają się wszystkie mechanizmy funkcjonowania systemu słowotwórczego [Jadacka 2001: 41].

Zebrany słowacki i polski materiał źródłowy został podzielony z uwzględnieniem kilku kryteriów. Pierwszym i zasadniczym kryterium były zabiegi słowotwórcze, dzięki którym powstały derywaty zuniwerbizowane. Wyodrębniono pięć głównych grup uniwerbizmów - podział ten pokrywa się z przedstawioną w rozdziale trzecim klasyfikacją formalnych zabiegów słowotwórczych prowadzących do procesów uniwerbizacyjnych:

- pierwszą grupę stanowią leksemy uniwerbizowane powstałe w wyniku derywacji uniwerbizacyjnej;
- drugą grupę stanowią uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji dezintegracyjnej;
- trzecią grupę stanowią uniwerbizmy powstałe w wyniku elipsy substantywizującej i deadiektywizującej;
- czwartą grupę stanowią uniwerbizmy powstałe w wyniku kompozycji;
- piątą grupę stanowią uniwerbizmy powstałe w wyniku abrewiacji.

Ze względu na to, że wymienione zabiegi słowotwórcze (jak już o tym była mowa) mogą występować równocześnie, lub następować po sobie, w każdej grupie uniwerbizmów znajdują się przykłady, które tę tezę potwierdzają. Zaklasyfikowanie leksemu do określonej grupy uniwerbizmów, w którym nastąpiło kilka zabiegów oparte jest na stwierdzeniu, który zabieg słowotwórczy jest prymarny i dominujący.

[29] Por. H. Jadacka [2001: 41], K. Kleszczowa [1993: 69]

Podstawą przyjęcia takiego podziału była częstotliwość występowania form zuniwerbizowanych we współczesnym języku słowackim i polskim. Najwięcej przykładów znaleziono dla przedstawienia procesów uniwerbizacyjnych powstałych w wyniku derywacji uniwerbizacyjnej. Kolejne grupy, zawierające uniwerbizmy powstałe w wyniku dezintegracji, elipsy, kompozycji, czy abrewiacji, jak się okazało, obejmują mniejszą ilość derywatów.

Należy wspomnieć o jeszcze jednym istotnym kryterium przyjętej klasyfikacji materiału. Ekscerpowane leksemy miały w wielu przypadkach swoje słownikowe kwalifikatory (patrz: Wstęp, s.11-12). W analizie w pierwszej kolejności postanowiono przedstawić leksemy bez kwalifikatorów (należące do ogólnej odmiany języka), a następnie cały szereg rzeczowników, które takie kwalifikatory posiadają. Zamierzeniem autorki jest wykazać w wynikach analizy strukturę uniwerbizmów pochodzących analizie języka ogólnego w porównaniu z językiem potocznym.

W analizie formalnej uniwerbizmów powstałych za pomocą derywacji uniwerbizującej, dokonano dalszej klasyfikacji leksemów, która oparta jest na wyszczególnieniu sufiksów słowotwórczych tworzących uniwerbizmy w języku słowackim i polskim. Dla przejrzystości analizy, w pierwszej kolejności przedstawione będą słowackie wyniki procesu uniwerbizacji, a następnie uniwerbizmy polskie.

Analiza formalna materiału źródłowego

I. Analiza formalna uniwerbizmów słowackich

I.1. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji uniwerbizacyjnej

Jest to najliczniej reprezentowana grupa spośród wszystkich wyodrębnionych zbiorów leksemów zuniwerbizowanych. Przykłady zawarte w tej grupie stanowią blisko połowę całego materiału językowego zgromadzonego do opracowania[30].

Grupa ta zawiera, oprócz uniwerbizmów powstałych w wyniku derywacji uniwerbizacyjnej, również te, które powstały w następstwie wspólnego „działania" derywacji uniwerbizacyjnej i dezintegracji.

Jest ona ponadto wewnętrznie zróżnicowana pod względem produktywności formantów uniwerbizujących i zgodności rodzajowej (uniwerbizmy, których rodzaj gramatyczny jest taki sam, jak rodzaj gramatyczny określanego rzeczownika oraz te, które nie wykazują owej zgodności).

Uniwerbizmy rodzaju żeńskiego

Sufiks *-ka/ -ovka*

Najbardziej produktywnym sufiksem tworzącym w języku słowackim struktury uniwerbizowane rodzaju żeńskiego jest sufiks *–ka* i jego rozszerzony wariant *–ovka,* które w przedstawianej analizie zostały potraktowane wspólnie.

Takie uniwerbizmy zaliczają się zarówno do odmiany ogólnej języka (w *KSSJ* nie posiadają żadnego kwalifikatora), jak i do jego wariantu potocznego (kwalifikator *hovorový*). Poza tym posiadają kwalifikatory: *expresívny (ekspresywny),* czy *knižný (książkowy).*

[30] Analizowane przykłady pochodzą w większości z *KSSJ*; przy tych których nie odnotowuje *KSSJ*, a znalazły się w materiale, źródło podano w nawiasie.

- **uniwerbizmy w ogólnej odmianie języka**

W odmianie ogólnej języka słowackiego znalazły się leksemy zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego powstałe z połączenia rzeczownika z przymiotnikiem według schematu **N_f + Adj = U_f (-ka/-ovka)**: *diplomová práca* > *diplomov+ka, jarabá sliepka* > *jarab+ka, nosová samohláska* > *nosov+ka.*
Dla tak skonstruowanych uniwerbizmów charakterystyczna jest zgodność rodzajowa struktury wielowyrazowej z jej jednoleksemowym odpowiednikiem.

Często derywacji uniwerbizującej towarzyszy ucięcie, którego wpływ na określenie całego procesu słowotwórczego jest, jak zauważa H. Jadacka, kwestią dyskusyjną [Jadacka 2001: 28]. Według K. Waszakowej, „ucięcie (nazywane też alternacją ilościową) jest traktowane jako element towarzyszący derywacji, gdyż ani nie konstytuuje ono nowej jednostki, ani nie włącza jej do określonej części mowy, a jedynie modyfikuje (tak jak alternacje jakościowe) kształt tematu słowotwórczego, pełniąc w ten sposób funkcję hierarchicznie niższą w porównaniu ze zmianą paradygmatu" [Waszakowa 1993: 109]. W konsekwencji tego stwierdzenia, w opisie rzeczowników zuniwerbizowanych przyjęto znaczenie ucięcia jako drugorzędne w stosunku do zasadniczego zabiegu słowotwórczego, jakim jest derywacja sufiksalna uniwerbizacyjna.

Charakterystycznym zjawiskiem towarzyszącym tak realizowanej derywacji uniwerbizującej są ucięcia w podstawach przymiotnikowych:

- ucięcie **–n-:** *detektív-n-a próza* > *detektív+ka, úzkokoľajná železnica úzkokoľaj+ka;*
- ucięcie **–en-:** *bavln-en-á niť* > *bavln+ka;*
- ucięcie **–ov-:** *asfalt-ov-á cesta* > *asfalt+ka, silon-ov-á pančucha* > *silon+ka, statkar-ov-á žena* > *statkár+ka;*
- ucięcie **–s-:** *džokej-s-ka čiapka* > *džokej+ka;*
- ucięcie **–t-** i alternacje zgłoskowe **č-t:** *kandidač-n-á listina* > *kandidát+ka*;
- ucięcie **–eln-:** *priemys-eln-á škola* > *priemysl+ovka.*

- **uniwerbizmy posiadające kwalifikator *hovorový (potoczny)***

W obrębie tej grupy derywatów potocznych znajdą się leksemy z sufiksem *–ovka* powstałe z połączenia rzeczownika z przymiotnikiem zakończonym na *–ovy*, według schematu **N_f + Adj = U_f (-ka/-ovka)**, gdzie w uniwerbizmie zachowany jest rodzaj gramatyczny rzeczownika z podstawy:

cukr-ová repa > cukr+ovka;
dych-ová hudba > dych+ovka;
kábl-ová televízia > kábl+ovka;
lak-ová topánka > lak+ovka;
Morze-ová abeceda > morze+ovka;
pás-ová píla > pás+ovka;
presil-ová hra > presil+ovka;
rám-ová píla > rám+ovka;
sieť-ová nákupná taška > sieť+ovka;
tlač-ová porada > tlač+ovka;
výbor-ová schôdzka > výborov+ka;
výpad-ová cesta > výpad+ovka.

Odrębną grupę stanowią rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego tworzone za pomocą sufiksu *–ka,* które nie pochodzą od formacji przymiotnikowych na *-ovy* (*KSSJ* odnotowuje dwa przykłady): *mikrovlná rúra > mikrovln+ka, plátená topánka > pláten-ka.*

Podobnie jak w uniwerbizmach należących do odmiany ogólnej, również w odmianie potocznej ucięcia elementów niefleksyjnych w podstawie przymiotników motywujących są częstym zjawiskiem towarzyszącym derywacji uniwerbizującej:

- ucięcie **–n-:** *cestov-n-á kancelária > cestov+ka, genarál-n-a oprava > generál+ka, gremiál-n-a porada > gremiál+ka, hromnič-n-á svieca > hromnič+ka, izolač-n-á miestnosť > izolač+ka, jednotried-n-a škola > jednotried+ka, koronár-n-a jednotka > koronár+ka, kriminál-n-a služba > kriminál+ka, minerál-n-a voda > minerál+ka, operač-n-á sála > operač+ka, ordinač-n-á miestnosť > ordinač-ka, paralel-n-á trieda > paralel+ka,*

pernament-n-á vstupenka > pernament+ka, písom-n-á skúška > písom+ka, plenár-n-a schôdza > plenár+ka, príprav-n-á škola > príprav+ka, príruč-n-á kniha > príruč+ka, registrač-n-á skriňa > registrač+ka, spiatoč-n-á rýchlosť > spiatoč+ka, špeciál-n-a mapa > špeciál+ka, textilná továreň > textil+ka (DSS), záchran-n-á služba > záchran+ka, záchyt-n-á stanica > záchyt+ka;

- ucięcie –**ov-:** *kupon-ov-á privatizácia> kupon+ka;*
- ucięcie **–s-:** *meštian-s-ka škola > meštian+ka, učňov-s-ka škola > učňov+ka, živán-s-ka pečienka > živán+ka.*

Odnotowano jeden przykład, w którym uniwerbizacji towarzyszy alternacja zgłoskowa: **c:č:** *obývacia izba > obyvač+ka.*

Przedstawiając materiał z sufiksem *–ka* i *-ovka,* należy wspomnieć o słowackim formancie *-ky,* za pomocą którego tworzone są uniwerbizmy w liczbie mnogiej. W tak skonstruowanych leksemach potwierdza się reguła zgodności rodzajowej i realizacji schematu $\mathbf{N_{f\ pl} + Adj = U_{f\ pl}}$ **(-ky)**.

W wyekscerpowanym materiale znalazło się 15 leksemów pochodzących głównie z języka potocznego i terminologii sportowej, np. *zjazdové lyže > zjazdov+ky.* Procesowi derywacji uniwerbizującej towarzyszyły ponadto zjawiska dodatkowe:

- ucięcie w podstawie przymiotnikowej:
  - ucięcie –**ec-:** *bež-ec-ké lyže > bež+ky;*
  - ucięcie –**n-:** *digitál-n-e hodiny > digitál+ky, kontrol-n-é preteky > kontrol+ky, konzultač-n-é hodiny > konzultač+ky;*
- alternacja **c:č**: *prijíma-c-ie skúšky > príjma-č+ky.*

W jednym leksemie rzeczownik rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej w wyniku derywacji uniwerbizującej (której towarzyszyło ucięcie przymiotnikowej cząstki *–ový*) utworzył derywat w liczbie mnogiej: *tepláková súprava > teplá+ky* (schemat $\mathbf{N_{f\ sg}}$ + $\mathbf{Adj = U_{f\ pl}}$ **(-ky)**).

Sufiks *–ina*

Drugim pod względem produktywności sufiksem tworzącym w języku słowackim derywaty zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego jest sufiks *–ina.* Rzeczowniki z tym formantem odnotowuje zarówno *KSSJ,* jak i *SSS.* Posiadają one kwalifikator *hovorový, knižný, odborný* oraz reprezentują odmianę ogólną języka słowackiego.

- **uniwerbizmy w ogólnej odmianie języka**

Należą do tej grupy leksemy, które nie posiadają kwalifikatora, np. horľavá látka > *horľav+ina, hornatá krajina* > *hornat+ina, hrachová vňať* > *hrachov+ina, oblá časť* > *obl+ina, svalová hmota* > *svalov+ina,šikmá plocha* > *šikm+ina, výbušná látka* > *výbušn+ina, zajačia kožušina* > *zajač+ina, žieravá látka* > *žierav+ina,* a którym towarzyszą alternacje:

- **k (sk): č:** *hor-k-á látka* > *hor-č+ina, základná vojen-sk-á služba* > *vojen-č+ina;*
- **c (ck): č:** *sedlia-ck-a robota* > *sedlia-č+ina;*
- **ck: čť:** *angli-ck-ý jazyk* > *angli-čt+ina, grécky jazyk* > *gré-čt+ina;*
- **sk: šť:** *bieloru-sk-ý jazyk* > *bieloru-št+ina, če-sk-ý jazyk* > *če-št+ina, čín-sk-y jazyk* > *čín-št+ina, francúz-sk-y jazyk* > *francúz-št+ina, poľ-sk-ý jazyk* > *poľ-št+ina.*

O ile dwie pierwsze grupy uniwerbizmów realizują model **N_f + Adj = U_f (- ina),** pozostałe ilustrują niezgodność rodzajową pomiędzy wyrażeniem fundowanym a fundującym, gdyż rzeczownik rodzaju męskiego (tu: *jazyk*) uniwerbizuje się dając w rezultacie leksem rodzaju żeńskiego, wg modelu **N_m+ Adj = U_f(-ina).**

Derywacji uniwerbizacyjnej również w tej grupie leksemów towarzyszą ucięcia w podstawach przymiotnikowych:

- ucięcie **–ov-:** *mydl-ov-á pena* > *mydl+ina;*
- ucięcie **–t-, at-:** *olejn-at-á rastlina* > *olejn+ina, piesči-t-á plytčina* > *piesč+ina, vlákni-t-á látka* > *vlákn+ina;*

➢ ucięcie **–an-:** *sieťov-an-á tkanina* > *sieťov+ina.*

- **uniwerbizmy posiadające kwalifikator *hovorový***

Grupa ta obejmuje leksemy: np.: *strakatá zmiešanina* > *strakat+ina* (posiada dodatkowo kwalifikator *expres.*) i *partizán-sk-a činnosť* >*partizán-č+ina,* gdzie zachodzi alternacja **sk: č**.

Do leksemów zuniwerbizowanych poświadczonych w *KSSJ* z innymi kwalifikatorami zaliczają się: *spod-n-á vrstva* > *spod+ina* (*odborný,* ucięcie **–n-**), *jednotlivá vec* > *jednotliv+ina* (*knižný*).

Sufiks *–ňa*

W grupie derywatów z sufiksem *–ňa* znalazły się derywaty, które w *KSSJ* nie posiadają kwalifikatora, należą więc do odmiany ogólnej języka słowackiego: *klubová miestnosť* > *klubov+ňa*, a którym towarzyszą:

➢ alternacje **n:ň**: *učeb-n-á miestnosť* > *učeb+ňa*

➢ ucięcia:

- **–ac:** *poisťov-ac-ia inštitúcia* > *poisťov+ňa.*
- **–n-** i dodanie cząstki **–ov**: *úrad-n-á miestnosť* > *úrad-ov+ňa.*

Zaprezentowane przykłady powstały według schematu zgodności rodzajowej: **N_f + Adj = U_f (-ňa).** Jeden leksem zuniwerbizowany poza alternacją **n:ň**, nie zachowuje zgodności rodzajowej i realizuje model **N_m + Adj = U_f (-ňa)**: *liečeb-n-ý ústav* > *liečeb+ňa.* Poza tym jeden derywat powstał z wyrażenia wielowyrazowego zbudowanego z wyrażenia przyimkowego, na bazie schematu **N_m+ Prep = U_f (-ňa)**: *miestnosť na štúdium* > *študov+ňa.*

Sufiks *-ica*

Słowackie rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego powstają według schematu zgodności rodzajowej **N_f + Adj = U_f (-ica),** gdzie efektem derywacji uniwerbizującej określenia wielowyrazowego rodzaju żeńskiego są uniwerbizmy takiego samego rodzaju. Opisywana grupa obejmuje uniwerbizmy nienacechowane stylistycznie, które w *KSSJ* nie posiadają kwalifikatora: *orná pôda* > *orn+ica, plechová nádoba* > *plechov+ica, spodná sukňa* > *spodn+ica,* w których procesowi derywacji uniwerbizującej może towarzyszyć ucięcie w motywującym członie przymiotnikowym:

- ucięcie **–ov-:** *chrbt-ov-á kosť* > *chrbt+ica, poval-ov-á hrada* > *poval-n+ica* (obserwuje się tutaj ponadto dodanie interfiksu **–n-**);
- ucięcie **–n-:** *kamen-n-á nádoba* > *kamen+ica.*

W słowackim materiale źródłowym znaleziono także nieliczne przykłady uniwerbizowanych rzeczowników z kwalifikatorem *geometrický* i *anatomický,* które należą do terminów specjalistycznych: *priečna čiara* > *priečn+ica (geometr.)* i *príušná žľaza* > *príušn+ica (anat.).*

- **uniwerbizmy z kwalifikatorem *hovorový***

Neutralny stylistycznie derywat *štátna skúška* > *štátn+ica,* kwalifikowany jeszcze w *KSSJ* jako potoczny staje się w języku słowackim coraz bardziej powszechny; wydaje się, że stopniowo przenika ona do odmiany ogólnej, co być może w najbliższych latach znajdzie swoje odzwierciedlenie również w słownikach języka słowackiego[31].

[31] Na sformułowanie takiej tezy pozwala analiza leksemów *panelák* (*panelový dom*) i *pásak* (*pásový traktor*) przeprowadzona przez autorów *Dynamiky* [1989: 302]: „prehodnocuje sa štýlová platnosť slova *panelák.* Kým pri jeho vstupe do slovnej zásoby slovenčiny zhruba pred tridsiatimi rokmi sa najprv hodnotilo ako slangové, potom prevažne ako hovorové, dnes vzhľadom na jeho každodennú frekvenciu v mestských aglomeráciách ho možno hodnotiť na prechode do neutrálnej pozície. Po rozšírení panelovej výstavby nie je už viacslovným ekvivalentom slova *panelák* 'panelový dom', ale 'obytný panelový dom', čo je z hľadiska ekonómie komunikatívneho procesu príliš predimenzované pomenovanie. Viac neutrálne ako hovorové je aj slovo *pásak* 'pásový traktor'.

Uniwerbizmy rodzaju męskiego

Sufiks *–ák/-iak*

Najbardziej produktywnym sufiksem tworzącym uniwerbizowane rzeczowniki rodzaju męskiego w języku słowackim jest sufiks *–ák* i jego wariant *–iak.*

Uniwerbizmy z omawianym formantem słowotwórczym powstają według schematu **N_m + Adj = U_m (-ák/-iak)** zachowując zgodność rodzajową.

Jak podkreślają autorzy *Dynamiky*, za pomocą tego sufiksu tworzone są głównie wyrazy slangowe [*Dynamika* 1989: 302]. *KSSJ* podaje również przykłady uniwerbizmów, które nie posiadają kwalifikatora, czyli traktowane są jako wyrazy neutralne. Derywacji uniwerbizującej w odnalezionych poświadczeniach formacji zuniwerbizowanych towarzyszą ucięcia, ok.:

- **–ov-:** *panel-ov-ý dom* > *panel+ák, pás-ov-ý traktor* > *pás+ak, rebrin-o-vý voz* > *rebrin+ák, tábor-ov-ý oheň* > *tábor+ák;*
- **–ac-:** *vŕt-a-cí nástroj* > *vrt+ák, zväčšov-ac-í prístroj* > *zväčšov+ák;*
- **–ovan-:** *koncentr-ovan-ý roztok* > *koncentr+át.*

- **uniwerbizmy posiadające kwalifikator *hovorový* i *slangový***

Zdecydowana większość rzeczowników zuniwerbizowanych rodzaju męskiego posiada w *KSSJ* kwalifikator *hovorový* i *slangový.* Ponadto, powstały one według modelu zgodności rodzajowej **N_m + Adj = U_m (-ák/-iak).** Podobnie, jak w poprzedniej analizowanej grupie, tutaj również derywacji uniwerbizującej towarzyszą ucięcia w motywującej podstawie przymiotnikowej, np.:

- ucięcie **–ov-:** *balón-ov-ý plášť* > *balon+iak, igelit-ov-ý plášť* > *igelit+ák* (alternacja t:ť), *rebrin-ov-ý voz* > *rebrin+iak, pauz-ov-ac-í papier* > *pauz+ák, prac-ov-n-ý pomer* > *prac+ák* (dodatkowo ucięcie **–n-**);
- ucięcie **–n-:** *bruš-n-ý cvik* > *bruš+ák, koncentrač-n-ý tábor* > *koncentr+ák, kultúr-n-y dom* > *kultur+ák, zim-n-ý štadión* > *zim+ák;*
- ucięcie **–ck-:** *drastic-ck-ý film* > *drasť+ák* (alternacja t:ť), *metri-ck-ý cent* > *metr+ák;*

- ucięcie **–sk-:** *det-sk-ý domov* > *dec+ák* (alternacja t:c), *lyžiar-sk-y kurz* > *lyžiar+ák, mest-sk-ý autobus* > *mesť+ák* (alternacja t:ť), *vodič-sk-ý preukaz* > *vodič+iak,*;
- ucięcie **–ac-:** *zlepšov-ac-í návrh* > *zlepšov+ák;*
- ucięcie **–at-:** *uš-at-ý zajac* > *uš+iak.*

Dla opisywanej grupy zuniwerbizowanych rzeczowników charakterystyczny jest także brak zgodności rodzajowej między nazwą wielowyrazową i jej zuniwerbizowanym odpowiednikiem. Uniwerbizmy rodzaju męskiego powstają zatem z połączeń rzeczownika rodzaju nijakiego z przymiotnikiem:

N_n + Adj = U_m (-ák/-iak):

náklad-n-é auto > *náklad+iak;*

osob-n-é auto > *osob+ák* (z ucięciem **–n-**);

sťahov-ac-ie vozidlo > *sťahov+ák* (ucięcie **–ac-**).

Odnotowano dodatkowo jeden leksem utworzony ze struktury wielowyrazowej będącej wyrażeniem przyimkowym: **N_m+ Prep = U_m (-ák)**: *nástroj na škrabanie* > *škrab+ák.*

Nielicznym zuniwerbizowanym rzeczownikom towarzyszą alternacje tematyczne **n:ň**: *mliečny zub* > *mliečň+ak* oraz **ch: š:** *vojak pechoty* > *peš+iak.*

Niewiele jest także uniwerbizmów, którym nie towarzyszy ucięcie w podstawie przymiotnikowej:

okrúhly kameň > *okruhl+iak;*

strieborný peniaz > *strieborn+iak;*

vlečný čln > *vlečn+iak;*

príslušník gestapa > *Gestap+ák.*

Sufiks *–ík / -ik/ -ník*

Grupa derywatów rodzaju męskiego z sufiksem *–ik/-ík* obejmuje leksemy, które realizują schemat zgodności rodzajowej **N_m + Adj = U_m (-ík/-ik/-ník)**: *kapustový koláč > kapust+ník, makový koláč > makov+ník, orechový koláč > orechov+ník, plemenný samec > plemen+ník, prostredný prst > prostred+ník, teplokrvný kôň > teplokrv+ník, tvarohový koláč > tvarohov+ník, vraný kôň > vran+ík, zimný kabát > zimn+ík,* z jednym wyjątkiem – gdy wyrażenie motywujące zbudowane jest z połączenia rzeczownika z innym rzeczownikiem w dopełniaczu:
$N + N_{Gen}$ = U_m (-ík/-ik/-ník): *úvodný článok novín > úvodn+ík.*

Do grupy tej należą ponadto uniwerbizmy z alternacjami tematycznymi **c- č** i **k-č**: *pripínací klinček > pripiná-č+ik, jablkový koláč > jabl-č+ník.* Tylko jeden leksem posiada w *KSSJ* kwalifikator *hovorový: družobný partner > družobn+ík.*

Sufiks *–ár/-iar*

W grupie rzeczowników z sufiksem *–ár,* które bez wyjątku realizują schemat zgodności rodzajowej **N_m + Adj = U_m (-ár/-iar)** znalazły się uniwerbizmy należące do języka potocznego (z kwalifikatorem *hovorový),* którym towarzyszą ucięcia w motywującym przymiotniku:

- ucięcie **–ov-:** *osvet-ov-ý pracovník > osvet+ár, vreck-ov-ý zlodej > vreck+ár, zvuk-ov-ý technik > zvuk+ár;*
- ucięcie **–n-:** *oč-n-ý lekár > oč+iar, terén-n-y pretekár > teren+ár, zub-n-ý lekár > zub+ár;*
- ucięcie **–sk-:** *det-sk-ý lekár > deck+ár* (dodatkowo alternacja **t:c**).

Warto zwrócić uwagę, że duża część uniwerbizmów, powstała z połączenia rzeczownika z rzeczownikiem w dopełniaczu, według schematu
$N + N_{Gen}$ = U_m (-ár/-iar): *účastník odboja > odboj+ár, člen odborovej organizácie > odbor+ár, príslušník ochranky > ochrank+ár, účastník revolúcie > revolucion+ár, pracovník spojov > spoj+ár, zostavateľ úkolu > úkol+ár, príslušník výsadkového vojska*

> *výsadk+ár, vedúci pracovník prevádzky* > *prevádzk+ar, autor poviedok* > *poviedk+ár.*

Jak widać z przytoczonych przykładów, rodzaj gramatyczny rzeczownika w dopełniaczu, z którym łączy się inny rzeczownik nie ma wpływu na rodzaj gramatyczny leksemu będącego wynikiem procesu uniwerbizacyjnego.

Sufiks *–ista*

Zwiększa się w języku słowackim liczba uniwerbizmów z sufiksem *–ista* „pri tvorení názvov osôb podľa predmetu, ku ktorému majú vzťah" [*Dynamika* 1989: 55-56, 304]. Najliczniej leksemy te występują w terminologii sportowej: *držiteľ medaily* > *medail+ista, hráč volejbalu* > *volejbal+ista, hráč basketbalu* > *basketbal+ista, hráč šachu* > *šach+ista, hráč tenisu* > *ten+ista, hráč futbalu* > *futbal+ista.*

Charakterystyczne dla tego typów określeń wielowyrazowych podlegających uniwerbizacji jest to, że zbudowane są według schematu **N + N_{Gen} = U_m (-ista)**, gdzie rzeczownik w dopełniaczu pełni rolę atrybutywną (przydawka niekongruentna w postpozycji).

Poza terminologią sportową, w *KSSJ* znajdują się poświadczone przykłady uniwerbizmów nienacechowanych, które powstały według powyższego schematu: *autor žalmov* > *žalm+ista, člen zboru* > *zbor+ista.* Do grupy uniwerbizmóww zaliczam ponadto leksem *scenár+ista* < *autor píšuci scenáre*, którego strukturą wyjściową jest połączenie rzeczownika z imiesłowem i rozwinięciem imiesłowu
N + $Part_x$ = U_m (-ista).

Zaliczanie leksemó typu *prívrženec anarchizmu* > *anarch+ista, stúpenec ateizmu* > *ate+ista, stúpenec dadaizmu* > *dada+ista, stúpenec komunizmu* > *komun+ista, stúpenec pozitivizmu* > *pozitiv+ista* do grupy słowackich rzeczowników zuniwerbizowanych z formantem *–ista* wydaje się kontrowersyjne. Jeżeli jednak potraktować takie określenia wielowyrazowe jako zestawienia[32] istniejące w języku,

[32] Rozumiane jako nominalne grupy wyrazowe pełniące w języku funkcję terminologiczną [Mirowicz 1949].

okazuje się, że podstawą słowotwórczą leksemów zuniwerbizowanych *ateista, pozitivista* są derywaty wskazujące na ideę, doktrynę, teorię, czy kierunek artystyczny, wobec którego subiekt zajmuje aktywną postawę zwolennika czy wyznawcy, często na tyle silnie identyfikującego się z daną ideą, czy teorią, iż zasługującego na miano jej przedstawiciela. Ponadto, tak utworzone derywaty zuniwerbizowane ilustrują proces derywacji wymiennej, której istota sprowadza się do zastąpienia sufiksu podstawy przez sufiks derywatu [Jadacka 2005: 119]: tu wymiana *–izm* na *–ista.*

Z definicji uniwerbizacji podanej w rozdziale 3 wynika, iż aby dany derywat mógł zostać uznany za rezultat procesu uniwerbizacyjnego, musi mieć swój wielowyrazowy, stały ekwiwalent, którego nie usuwa z języka i który jest względem niego synonimiczny. Wydaje się, że powyższe leksemy spełniają te zasadnicze kryteria uniwerbizacji.

- **uniwerbizmy posiadające kwalifikator *hovorový***

KSSJ odnotowuje nieliczne przykłady uniwerbizmów w odmianie potocznej języka słowackiego zbudowane na bazie schematu **N + N_{Gen} = U_m (-ista)**: *pracovník personálneho oddalenia* > *personal+ista, chovanec kňazského seminára* > *seminar+ista, vodič traktora* > *traktor+ista.* W tej grupie również głównym „składnikiem" uniwerbizmu jest przydawka niekongruentna w wyrażeniu wielowyrazowym.

Sufiks *–ač*

Grupa z sufiksem *–ač* obejmuje nieliczne derywaty (np. *jarabý vták* > *jarab+áč*) realizujące schemat zgodności rodzajowej **N_m + Adj = U_m, (-ač)**, którym w większości towarzyszy ucięcie elementów niefleksyjnych:

- ucięcie **–at**: *chlp-at-ý tvor* > *chlp+áč, listn-at-ý strom* > *listn+áč;*
- ucięcie **–ac:** *prebíj-ac-í nástroj* > *prebíj+ač, prehráv-ac-í prístroj* > *prehráv+ač, rozmnožov-ac-í stroj* > *rozmnožov+ač, spi-ac-í tvor* > *sp+áč, splachov-ac-í mechanizmus* > *splachov+ač, zapín-ac-í gombík* > *zapín+ač, zásobov-ac-í referent* > *zásobov+ač, zmrazov-ac-í prístroj* > *zmrazov+ač, zosilňov-ac-í prístroj* > *zosilňov+ač, žliabkov-ac-í hoblík* > *žliabkov+ač.*

Odnotowano jeden przykład uniwerbizmu poświadczonego w *KSSJ* jako należący do terminologii wojskowej z ucięciem **–ac:** *stíh-ac-í letec* > *stíh+ač.*

Sufiks *-ec/-nec/-inec/ -ilec*

Ostatnia pod względem produktywności sufiksów grupa leksemów zuniwerbizowanych obejmuje derywaty z formantami: *-ec* (*–nec, -inec, -ilec*), *-ok* oraz *–ič*:

a. mało produktywnym sufiksem tworzącym słowackie struktury zuniwerbizowane jest formant *–ec* i jego rozszerzone warianty. Grupa ta obejmuje nieliczne uniwerbizmy, które nie posiadają w *KSSJ* kwalifikatora. Wszystkie odnotowane przykłady realizują schemat zgodności rodzajowej $\mathbf{N_m + Adj = U_m}$ **(-ec/-nec/-inec/-ilec)**: *kurací trus* > *kuraci+nec, lieskový oriešok* > *lieskov+ec, myšací trus* > *myšaci+nec, obrnený bojovník* > *obrnen+ec, spiežový zvonec* > *spiežov+ec, vyslúžený vojak* > *vyslúž+ilec.* W jednym derywacie do determinującego przymiotnika dodany zostały interfiks *–ac: muší trus* > *muš-ac+inec.*

b. mało produktywny sufiks *–ok* tworzy uniwerbizmy, które w *KSSJ* nie posiadają kwalifikatora i realizują schemat zgodności rodzajowej $\mathbf{N_m + Adj = U_m}$ **(-ok)** z ucięciem **–en-:** *odštiep-en-ý kúsok* > *odštiep+ok, vyrob-en-ý produkt* > *výrob+ok* oraz $\mathbf{N + N_{Gen} = U_m}$ **(-ok.):** *vyvrátený obsah žalúdka* > *vývrat+ok, vypísaný úryvok textu* > *výpis+ok.*

c. ostatnia bardzo nieliczna grupa uniwerbizmów rodzaju męskiego powstała z wykorzystaniem sufiksu *–ič* i zachowaniem modelu zgodności rodzajowej $\mathbf{N_m + Adj = U_m}$ **(-ič)**. Odnotowano dwa leksemy z ucięciem **–iac-:** jeden nienacechowany stylistycznie: *chladiaci mechanizmu* > *chlad+ič* i jeden z terminologii technicznej: *pražiaci prístroj* > *praž+ič.*

Uniwerbizmy rodzaju nijakiego

Sufiks *–né*

Derywacja uniwerbizująca jako jedna z technik słowotwórczych, w wyniku oddziaływania której powstają w języku słowackim leksemy zuniwerbizowane jest bardzo mało produktywna, jeżeli chodzi o urabianie struktur zuniwerbizowanych rodzaju nijakiego.

KSSJ odnotowuje nieliczne poświadczenia leksemów zuniwerbizowanych rodzaju nijakiego z sufiksem **-né**, które powstały z połączenia rzeczownika z wyrażeniem przyimkowym zgodnie ze schematem $\mathbf{N_m + Prep = U_n}$.

Do takich leksemów zaliczają się struktury typu: *poplatok za poštovú dopravu > poštovné, poplatok za prepravu > prepravné, poplatok za stravu > stravné, poplatok za dovoz > dovozné, poplatok za nájom > nájomné, poplatok za uschovanie v sklade > skladné, poplatok za ubytovanie > ubytovné, poplatok za uloženie veci > úložné,* które określają rodzaj zapłaty, opłaty za określoną rzecz, czy usługę. Takie leksemy, mimo, iż zaliczane do rzeczowników rodzaju nijakiego odmieniają się w języku słowackim według deklinacji przymiotnikowej.

I. 2. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji dezintegracyjnej

Korzystając z ustaleń zawartych w rozdziale 4.2., w opisywanej grupie rzeczowników zuniwerbizowanych znalazły się przykłady, w których ucięcie elementu podstawy jest jedynym wyróżnikiem derywatu [Wróbel 2001: 177].

Ten typ derywacji dezintegracyjnej, za pomocą którego powstają struktury zuniwerbizowane w języku słowackim nie jest tak produktywny jak derywacja uniwerbizacyjna. Słowacki materiał leksykalny przedstawia się zatem następująco:

- uniwerbizmy powstałe poprzez ucięcie **–sky:** *ementál-sky syr > ementál, eidam-ský syr > eidam, nedbaj-ský čin > nedbaj;*

- uniwerbizmy powstałe poprzez ucięcie **–cky:** *goti-cký sloh > gotík, lyri-cký básnik > liryk, neoliti-cký nález > neolit, porland-ský mramor > portland (stav.), tatár-sky biftek > tatár;*
- uniwerbizmy powstałe poprzez ucięcie **–ový:** *akvarel-ová technika > akvarel, bronz-ová medaila > bronz, nekov-ový prvok > nekov, neón-ové osvetlenie > neón, pergamen-ový papier > pergamen;*
- uniwerbizmy powstałe poprzez ucięcie **–ny:** *autogén-ny prístroj > autogén, akord-ná práca > akord, generál-ny riaditeľ > generál (adm.), štvortakt-ný motor > štvortakt (techn.).*

Zdecydowanie bardziej produktywny, jeżeli chodzi o ilość uniwerbizmów powstałych za pomocą derywacji dezintegracyjnej jest żargon młodzieżowy (studencki, czy uczniowski): *kriminálny film > krimi, učiteľ matematyki > matik,* który charakteryzuje się dążeniem do formułowania jak najbardziej skrótowych leksemów. W tak powstałych rzeczownikach zuniwerbizowanych odnotowano następujące ucięcia:

- ucięcie **–(j)ský:** *ázi-j-ská kuchyňa > ázia, čín-ska kuchyňa > čina, francúz-sky kľúč > francúz, tokaj-ské víno > tokaj;*
- ucięcie **–cký:** *cigareta ameri-ckej výroby > amerika;*
- ucięcie **– ógia:** *morfológia (ako vyučovací predmet) > morfola, patológia (ako vyučovací predmet) > patola;*
- ucięcie **–acia:** *konver-z-ácia (ako súčasť vyučovania cudzích jazykov) > konvera.*

Poza żargonem młodzieżowym, liczne przykłady uniwerbizmów powstałych w wyniku dezintegracji występują w terminologii sportowej. Procesom dezintegracji uniwerbizującej towarzyszą ucięcia elementu niefleksyjnego **–ovy** w przymiotniku: *biliard-ový stôl > biliard, nájazd-ový priestor > nájazd, lyžovanie medzi slalom-ovými bránkami > slalom, uhl-ová dvojbránka > uhol.*

I. 3. Uniwerbizmy powstałe w wyniku elipsy substantywizującej i deadiektywizującej

Uniwerbizmy słowackie powstałe poprzez zastosowanie elipsy są częstsze niż te, które powstały w wyniku dezintegracji, choć, jak twierdzą autorzy *Dynamiky*, stosunkowo mało słów tworzy się w języku słowackim za pomocą substantywizacji [*Dynamika* 1989: 304]. Ich charakterystyczną cechą jest to, że występują głównie w mówionej, potocznej odmianie języka i często kontekst sytuacyjny odgrywa bardzo istotną rolę w zrozumieniu intencji komunikacyjnych użytkownika posługującego się taką właśnie eliptyczną formą uniwerbizmów. Dlatego też, trudno jest dokonać analizy ilościowej tak powstałych rzeczowników zuniwerbizowanych. M. Pančíková podkreśla ponadto, że takie uniwerbizmy charakterystyczne są głównie dla terminologii sportowej i medycznej [Pančíková 1993: 151].

I.3.1. Elipsa substantywizująca

Materiał źródłowy do analizy uniwerbizmów powstałych w drodze elipsy substantywizującej został zaczerpnięty w głównej mierze ze źródeł ustnych - słowackiego radia i telewizji. Wynika to ze wspomnianej wyżej istotnej roli kontekstu sytuacyjnego w języku mówionym. Ponadto wykorzystano przykłady opisane przez słowackich językoznawców w opracowaniach teoretycznych.

Do uniwerbizmów powstałych za pomocą tej techniki słowotwórczej zaliczają się: *domáci pán* > *domáci, úprava účesu fúkaním* > *fúkaná, generálny riaditeľ* > *generálny, hlavný čašník* > *hlavný, kolínska voda* > *kolínska, nočná zmena* > *nočná, polnočná omša* > *polnočná, povolená rýchlosť* > *povolená, šampanské víno* > *šampanské, triedny učiteľ* > *triedny, trvalá ondulácia* > *trvalá, udené mäso* > *udené, vedúci oddelenia* > *vedúci, vodová ondulácia* > *vodová, vysoká zver* > *vysoká, zborná komanda* > *zborná.*

W tak powstałych substantywizowanych uniwerbizmach różnicę między nimi a ich przymiotnikowymi podstawami słowotwórczymi można opisać jako polegającą na

zmianie przymiotnikowego paradygmatu podstawy słowotwórczej na rzeczownikowy paradygmat derywatu. Zmiana ta nie wyraża się wprawdzie odrębnością wykładników formalnych (derywatowi i podstawie właściwa jest ta sama odmiana przymiotnikowa), natomiast polega ona na ograniczeniu (zawężeniu) schematu odmiany derywatu w stosunku do odmiany jego podstawy słowotwórczej [Waszakowa 1993: 15-16].

I.3.2. Elipsa deadiektywizująca

Elipsa deadjektywizująca jest jeszcze mniej produktywnym uniwerbizacyjnym zabiegiem formalnym niż elipsa substantywizująca. Kontrowersje związane z zaliczaniem tych leksemów w poczet uniwerbizmów związane są, tak jak to było w przypadku uniwerbizmów powstałych w wyniku elipsy substantywizującej z konkretnym zastosowaniem danego leksemu oraz z bardzo istotnym pod tym względem kontekstem sytuacyjnym. Takie uniwerbizmy są, podobnie jak w przypadku elipsy substantywizującej, szczególnie zagrożone wieloznacznością, a decydującym aspektem zrozumienia komunikatu jest znajomość opisywanych artefaktów rzeczywistości.

Przykładami elipsy deadiektywizującej w funkcji uniwerbizującej są: *Slovenská akadémia vied* > *Akadémia, Axel-Paulsenov skok* > *axel, detský domov* > *domov, právnická fakulta* > *fakulta, plynová maska* > *maska, ministerstvo školstva* > *ministerstvo, národná opera* > *opera, Slovenské národné povstanie* > *Povstanie.*

Elipsę, polegającą na zastępowaniu części wyrażenia motywującego (przymiotnikowej bądź rzeczownikowej) można również potraktować jako metonimię w języku. Mam tu na myśli szczególny rodzaj metonimii, a mianowicie synekdochę polegającą na zastępowaniu całej nazwy wielowyrazowej jednowyrazowym odpowiednikiem. Dlatego, ze słowotwórczego punktu widzenia można takie zastępowanie całości przez część (pars pro toto) zaliczyć do efektów elipsy.

W języku słowackim powstały w ten sposób następujące uniwerbizmy pochodzące głównie z terminologii sportowej: *beh na 1500 metrov* > *1500 metrov, skok do diaľky* > *diaľka, vrh guľou* > *guľa, skok o žrdi* > *žrď.* Przykłady pochodzą z *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny.*

I. 4. Uniwerbizmy powstałe w wyniku kompozycji

Słowackie rzeczowniki uniwerbizowane powstałe w wyniku zastosowania kompozycji stanowią dość wyraźną grupę, a ich liczba we współczesnym języku słowackim stale wzrasta [*Dynamika* 1989: 305].

Analiza zgromadzonych przykładów dość wyraźnie wskazuje, że nieliczne leksemy zuniwerbizowane powstały w wyniku samej kompozycji - często towarzyszy jej derywacja lub ucięcia w podstawie przymiotnika, dlatego często taki leksem staje się podstawą do dalszych procesów słowotwórczych (np. derywacji). Należy ponadto podkreślić, że w przypadku tak powstałych uniwerbizmów mamy do czynienia z wyrazami złożonymi, których podstawę stanowi więcej niż jeden (najczęściej dwa) wyraz podstawowy, motywujący.

Przykłady zuniwerbizowanych kompozit w języku słowackim, zaczerpnięte z *Dynamiky* przedstawiają się następująco: *ľahkoatletická súťaž zložená z 10 disciplín > desaťboj, bežec na dlhé trate > dlhotratiar, skupina dvoch jednoduchých bránok > dvojbránka, dva bežecké kroky vykonané za sebou > dvojkrok, výroba z kovu > kovovýroba, hráč prvej ligy > prvoligista, bežec na stredné trate > strednotratiar, hráč stredu poľa > stredopoliar, skupina štyroch jednoduchých bránok > štvorbránka, dom so štyrmi bytmi > štvorbytovka, beh na 400 metrov > štvorstovka, motor so 4 valcami > štvorvalec, skupina troch jednoduchých bránok > trojbránka, zápasník vo svoľnom štýle > voľnoštyliar.*

Odnotowano również przykłady kompozit, w których jednemu z członów motywujących towarzyszy ucięcie w podstawie, a drugi człon w całości wchodzi w skład leksemu zuniwerbizowanego: *automobilová dielňa > autodielňa, automobilová doprava > autodoprava, automobilový park > autopark, nitrocelulózový lak > nitrolak, novodobá gréčtina > novogréčtina, penový betón > penobetón, pórovitý betón > pórobetón, všestranný umelec > všeumelec, xerograficky zhotovená kópia > xerokópia.*

Jeszcze inny mechanizm obserwuje się w złożeniu zuniwerbizowanym *dialektický materializmus* > *diamat,* gdzie występują ucięcia w podstawach zarówno w pierwszym, jak i drugim członie motywującym. Kompozycja, jak już wyżej wspomniano, może stanowić w procesie uniwerbizacji punkt wyjścia dla derywacji, co widoczne jest na przykładzie złożenia *farebný televízor* > *farbatelkáč,* w którym najpierw zachodzi derywacja *televízia* > *telka,* a nastepnie derywacja sufiksalna z formantem męskim *–áč.*

I. 5. Uniwerbizmy powstałe w wyniku abrewiacji

Ostatnią od strony formalnej analizowaną grupą uniwerbizmów słowackich są leksemy należące do potocznej odmiany języka, które powstały w wyniku abrewiacji.

Tworzenie skrótów od wielowyrazowych określeń występujących w języku pisanym jest procesem wyjściowym dla derywacji uniwerbizującej. Za punkt wyjścia uniwerbizmów powstałych na bazie skrótów przyjmuje się leksykalizację tych ostatnich. Stwierdzenie to znajduje swoje potwierdzenie w poglądach J. Dolníka, który podkreśla, że nie chodzi tutaj o bezpośrednią uniwerbizację abrewiacyjną: „nejde teda o priamu abreviačnú univerbizáciu" [Dolník 2003: 188], ale o punkt wyjścia dla derywacji sufiksalnej. Dopiero po zastosowaniu tego zabiegu można mówić o „pełnej" uniwerbizacji skrótowców, która zachodzi z wykorzystaniem następujących sufiksów słowotwórczych:

- sufiks –čko: *písmeno A* > *á+čko, písmeno B* > *bé* > *bé+čko, písmeno C* > *cé*> *cé+čko, CD-platňa* > *céde+čko, písmeno D* > *dé* > *dé+čko, DVD-platňa* > *dévedé+čko, dlhohrajúca gramofonóva platňa* (ang. Longplay > LP) > *elpé+čko;*
- sufiks –čka: *Mestská Hromadná Doprava* > *MHD*> *emhadé* > *emhadé+čka, spoločnosť s ručením obmedzeným* > *s.r.o* > *ésero* > *ésero+čka;*
- sufiks –ka: *celodenná smena* > *c.s.* > *cées* >*cées+ka, Strana demokratickej Lavice* > *SDĽ* > *ésdéél* > *esdéel+ka, štátná poznavacia značka* > *š.p.z* >*ešpezet* > *éšpézet+ka, doklad o práceneschopnosti* > *PN* > *péén* > *péen+ka, Slovenská Akademia Vied* > *SAV* > *Sav+ka;*

- sufiks – o: *daňové identifikačné číslo* > *DIČ* > *dič+o, identifikačné číslo* > *IČ* > *ič+o.*

Podsumowując proces powstawania uniwerbizmów na bazie skrótowców należy podkreślić, że w języku słowackim występuje głównie derywacja abrewiacyjno-sufiksalna, polegająca na tym, że sam skrót jest punktem wyjścia dla procesów derywacji sufiksalnej, której wynikami są rzeczowniki zuniwerbizowane w odmianie mówionej języka. Sam proces tworzenia skrótowców z istniejących nazw wielowyrazowych występuje, zdaniem lingwistów słowackich tylko w odmianie pisanej, graficznej [*Dynamika* 1989: 305]. Aby natomiast mówić o abrewiacji jako jednym ze słowotwórczych zabiegów formalnych, należy wziąć pod uwagę właśnie taki proces, jakim jest derywacja abrewiacyjno-sufiksalna.

II. Analiza formalna uniwerbizmów polskich

II. 1. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji uniwerbizującej

Grupa uniwerbizmów powstałych w języku polskim w wyniku derywacji uniwerbizującej jest (podobnie jak w języku słowackim) grupą najliczniej reprezentowaną. Ponad połowę zgromadzonego materiału źródłowego stanowią rzeczowniki powstałe właśnie za pomocą opisywanego zabiegu słowotwórczego. Metodologia analizy jest taka sama, jak w przypadku uniwerbizmów słowackich. Takie same są też założenia wstępne:

- oprócz uniwerbizmów powstałych w wyniku derywacji uniwerbizacyjnej, w opisywanej grupie znajdą się również te, które powstały w następstwie derywacji uniwerbizacyjnej, której towarzyszą ucięcia w podstawach słowotwórczych derywatów uniwerbizowanych.
- wykazane zostanie zróżnicowanie wewnętrzne pod względem produktywności formantów uniwerbizujących i zgodności rodzajowej (uniwerbizmy, których rodzaj gramatyczny jest taki sam jak rodzaj gramatyczny określanego rzeczownika oraz te, które nie wykazują owej zgodności).

Interpretacja wyników analizy nie jest celem tego rozdziału; wnioski przedstawione będą w wynikach przeprowadzonych analiz, a porównanie pod względem semantycznym w analizie semantycznej.

Uniwerbizmy rodzaju żeńskiego

Polskie rzeczowniki rodzaju żeńskiego, będące rezultatem procesu derywacji uniwerbizującej powstają w wyniku zastosowania sufiksów słowotwórczych *–ka* (i jego rozszerzonego wariantu *–ówka*), *–ina* i *–yzna*.

Najbardziej produktywny jest sufiks *–ka/–ówka,* następnie *–ina,* w ostatniej natomiast kolejności formant *–yzna.* Układ prezentowanego materiału źródłowego pokrywa się z przyjętym kryterium produktywności sufiksów.

Sufiks –ka/–ówka

Spośród całego materiału źródłowego liczącego około 1500 leksemów, najbardziej produktywnym formantem słowotwórczym, za pomocą którego tworzone są w języku polskim rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego jest sufiks *–ka* i jego rozszerzony wariant *–ówka.* Oba te sufiksy zostaną zaprezentowane razem, choć różne są w tej kwestii stanowiska lingwistów. Dla celów niniejszej rozprawy przyjęłam jednak taki wariant, gdyż najistotniejsze jest pokazanie produktywności różnych sufiksów słowotwórczych, a nie dogłębna analiza ilościowa.

Największą ilość tak powstałych uniwerbizmów odnotowuje się w odmianie potocznej języka, ale licznie reprezentowana jest pod tym względem również ogólna odmiana polszczyzny.

- **uniwerbizmy w odmianie ogólnej języka**

Grupę tę tworzą rzeczowniki rodzaju żeńskiego z sufiksem *–ka,* należące do ogólnej odmiany języka, które nie są w polszczyźnie licznie reprezentowane. Są to formacje powstałe w wyniku kondensacji konstrukcji zbudowanych według schematu **N + N_{Gen} = U_f (-ka/-ówka):** *przestawienie głosek w wyrazie* > *przestaw+ka* (SJP, jęz.) i schematu **N + Prep = U_f (-ka/-ówka)**: *pudełko do przechowywania tabaki* > *tabakier+ka* (SJP), *samochód do przewożenia więźniów* > *więźniar+ka* (SJP).

Wiele przykładów poświadczonych w *SJP*, a realizujących schemat **N + Prep = U_f (-ka/-ówka)** należy do terminologii technicznej i posiadają kwalifikator *techn.*: *prasa do wyrobu brykietów* > *brykieciar+ka* (SJP), *maszyna do formowania dachówek* > *dachówczar+ka* (SJP), *maszyna do drapania tkanin* > *drapar+ka* (SJP), *maszyna do drenowania torfowisk* > *drenar+ka* (SJP), *maszyna do gięcia metali* > *giętarka* (Zasł), *maszyna do kruszenia materiałów* > *kruszar+ka* (SJP), *maszyna do robienia mereżek* > *mereżkar+ka* (SJP), *maszyna do odgławiania ryb* > *odgławiar+ka* (SJP), *obrabiarka do przecinania prętów i rur* > *przecinar+ka* (SJP).

- **uniwerbizmy w odmianie potocznej języka**

Zdecydowana większość wyekscerpowanego materiału źródłowego z sufiksem *–ka* należy do języka potocznego. Grupa opisywanych uniwerbizmów jest wewnętrznie zróżnicowana na uniwerbizmy realizujące schemat zgodności rodzajowej między określeniem wielowyrazowym i zuniwerbizowanym (punkt 1) i takie, w których rodzaj wyrażenia motywującego jest różny od rodzaju rzeczownika będącego efektem uniwerbizacji (punkt 2).

1. Uniwerbizmy o takim samym rodzaju gramatycznym jak podstawa obejmują rzeczowniki, których formacjami motywującymi są połączenia według schematu:

a. N_f + Adj = U_f (-ka): *wycieraczka druciana > drucian+ka* (JM), *kiszka kaszana > kaszan+ka* (ES), *kamera lustrzana > lustrzan+ka*[33] (JM), *kasza podgardlana > podgardlan +ka* (SJP), *wieprzowina rąbana > rąban+ka* (ES), *kasza wątrobiana > wątrobian+ka* (ES), *praca zlecona > zlecon+ka* (JM).

Leksemom z tej grupy towarzyszą ucięcia w podstawie przymiotnikowej:

- ucięcie **–s/-sk:** *studnia abisyń-sk-a > abisyn+ka* (SJP), *cesar-sk-ie cięcie > cesar+ka* (SJP), *dachówka holender-sk-a > holender+ka*[34] (SJP), *Biblioteka Jagielloń-sk-a > Jagiellon+ka* (JM) (transformacji tej towarzyszy dodatkowo alternacja spółgłoskowa **ń:n**), *oliwka kronsel-s-ka > kronsel+ka* (SJP), *praca magister-sk-a > magister+ka* (JM);
- ucięcie **–n:** *przegląd general-n-y > general+ka* (ES), *remont kapital-n-y > kapital+ka* (ES), *pozycja klęcz-n-a > klęcz+ka* (ES);

b. N_f + N_{Gen} = U_f (-ka): *praca dziennikarza > dziennikar+ka* (ES), *praca grawera > grawer+ka* (JM), *krowa rasy holenderskiej > holender+ka* (SJP), *klacz maści kasztanowej > kasztan+ka* (SJP) (ucięcie – *owy*), *praca montera*

[33] J. Miodek wskazuje również formację 'aparat lustrzany' jako fundatora uniwerbizmu *lustrzanka*
[34] SJP podaje jako 2 znaczenie derywatu *holenderka* 'krowa rasy holenderskiej', dlatego ten leksem znalazł się w dwóch podgrupach.

> *monter+ka* (ES), *praca murarza* > *murar+ka* (ES), *praca reportera* > *reporter+ka*[35] (JM), *praca tapicera* > *tapicer+ka* (ES);

c. **N_f + Prep = U_f (-ka):** *szkoła zawodowa o profilu budowlanym* > *budowlan+ka* (SJP), *miseczka do golenia* > *golnicz+ka* (JM), *praca na nocnej zmianie* > *noc+ka* (JM), *patelnia z teflonu* > *teflon+ka* (JM).

2. Uniwerbizmy o innym niż podstawa rodzaju gramatycznym obejmują rzeczowniki, których formacjami motywującymi są struktury realizujące schemat:

   a. **N_m + Adj = U_f (-ka)** z towarzyszącymi ucięciami w podstawie przymiotnikowej:

      - ucięcie **–s/-sk** i alternacja spółgłoskowa **ń:n:** *urlop dziekan-sk-i* > *dziekan+ka* (JM), *alfabet łaciń-sk-i* > *łacin+ka*[36] (SJP);
      - ucięcie **–n:** *przeskok odbocz-n-y* > *odbocz+ka* (ES), *przeskok odwrot-n-y* > *odwrot+ka* (JM), *samochód pancerny* > *pancer+ka* (SJP);

   b. **N_n + Adj = U_f (-ka):** *mięso mielone* > *mielon+ka* (SJP), *mięso wędzone* > *wędzon+ka* (SJP), *koło zębate* > *zębat+ka* (SJP). Leksemom mogą dodatkowo towarzyszyć ucięcia:

   - ucięcie **–n:** *posiedzenie plenar-n-e* > *plenar+ka* (JM);
   - ucięcie **–sk:** *pismo łaciń-sk-ie* > *łacin+ka* (SJP) (alternacja spółgłoskowa **ń:n**);

   c. **N+ N_{Gen} = U_f (-ka)**: *rzemiosło jubilerskie* > *jubiler+ka* (ucięcie *–sk*), *zawód spikera* > *spiker+ka, zawód suflera* > *sufler+ka, zawód ślusarza* > *ślusar+ka, zawód trenera* > *trener+ka* (SJP);

   d. **N+ $Part_x$ = U_f (-ka):** *list pisany grypsem* > *grypsan+ka* (JM), *uniesienie nóg do poziomu* > *poziom+ka* (ES).

[35] E. Szczepańska podaje 'zajęcie reportera' jako wyrażenie motywujące rzeczownik zuniwerbizowany *reporterka.* Uwzględnienie dwóch różnych formacji tworzących dany rzeczownik pozwoliło na umieszczenie go w dwóch odrębnych podgrupach.

[36] SJP podaje dwa wyrażenia motywujące leksem zuniwerbizowany *łacinka:* 'pismo łacińskie' i 'alfabet łaciński', stąd ten sam leksem znalazł się w dwu podgrupach.

Podstawę derywacji uniwerbizującej z wykorzystaniem formantu *–ówka,* stanowią przymiotniki zakończone na *–owa,* którym często towarzyszy wymiana samogłoskowa **o:ó.**

- **uniwerbizmy w odmianie ogólnej języka**

Grupa ta jest wewnętrznie zróżnicowana pod względem zgodności rodzajowej uniwerbizmu i budowy jego struktury motywującej:

1. pierwszą (najliczniejszą) podgrupę stanowią derywaty w których rzeczownik zuniwerbizowany utworzony jest z przymiotnika zakończonego na *–owy* i powstaje w oparciu o schemat **N_f + Adj = U_f (-ówka)**: *wódka anyż-owa* > *anyż+ówka* (SJP), *wódka cytryn-owa* > *cytryn+ówka* (ES), *cegła dolomit-owa* > *dolomit+ówka* (SJP), *marynarka dwurzęd-owa* > *dwurzęd+ówka* (SJP), *cegła dynas-owa* > *dynas+ówka* (SJP), *zupa fasol-owa* > *fasol+ówka* (SJP), *lampa gabaryt-owa* > *gabaryt+ówka* (SJP), *gospodarka jednopol-owa* > *jednopol+ówka* (SJP), *piłka koszyk-owa* > *koszyk+ówka*[37] (ES), *mapa kresk-owa* > *kresk+ówka*[38] (ES), *gospodarka mieszkani-owa* > *mieszkani+ówka* (SJP), *wódka mięt-owa* > *mięt+ówka*[39] (SJP), *kuchnia mikrofal-owa* > *mikrofal+ówka* (SJP), *łódź motor-owa* > *motor+ówka* (SJP), *samogłoska nos-owa* > *nos+ówka* (SJP), *karta obieg-owa* > *obieg+ówka* (SJP)[40], *wódka piołunowa* > *piołun+ówka* (SJP), *karta poczt-owa* > *poczt+ówka* (SJP), *szkoła podstaw-owa* > *podstaw+ówka* (SJP), *błona śluz-owa* > *śluz+ówka* (SJP);

a. Do opisywanej grupy zaliczają się także takie rzeczowniki uniwerbizowane oparte o schemat **N + Prep = U_f (-ówka):** *maszyna do bigowania* > *big+ówka*

[37] W monografii E. Szczepańskiej leksem *koszykówka* traktowany jest jako wyraz potoczny, jednak częstotliwość użycia tego derywatu w ostatnim dziesięcioleciu wskazuje na to, iż wszedł on do użycia codziennego, ogólnego - za tą tezą przemawia chociażby frekwencja pojawiania się w środkach masowego przekazu. Analogicznie wygląda sytuacja z leksemem *siatkówka,* również przed trzynastu laty zakwalifikowanym przez E. Szczepańską jako wyraz potoczny.

[38] E. Szczepańska podaje również formację 'film kreskowy' jako wyrażenie motywujące rzeczownik zuniwerbizowany *kreskówka.*

[39] *Miętówka* może być derywowana również od formacji 'cukierek miętowy', 'likier miętowy'.

[40] SJP odnotowuje leksem *obiegówka* jako przynależny do warstwy ogólnej języka, podczas gdy ten sam derywat w monografii Jana Miodka [1976] zaliczony został do odmiany stylistycznie potocznej.

(introl.) (SJP), *igła do cerowania* > *cer+ówka* (SJP), *strzelba z lufą gwintowaną* > *gwint+ówka* (SJP), *błona z włókien mięśniowych* > *mięśni+ówka* (SJP).

2. Drugą grupę stanową przykłady, w których uniwerbizm nie przejmuje rodzaju gramatycznego rzeczownika z podstawy.
Sufiks *–ówka* tworzy rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego, których podstawa słowotwórcza jest rodzaju męskiego opartego na schemacie:

a. N_m + Adj = U_f (-ówka): *likier mięt-owy* > *mięt+ówka* (SJP), *proces poszlak-owy* > *poszlak+ówka* (ES);

b. N_n + Adj = U_f (-ówka): *mieszkanie dwuizb-owe* > *dwuizb+ówka* (ES).

- **uniwerbizmy w odmianie potocznej języka**

W rzeczownikach zuniwerbizowanych należących do języka potocznego, podobnie jak w odmianie ogólnej, obserwuje się przewagę sufiksu *–ówka* nad *–ka.* Również ta grupa jest zróżnicowana pod względem zachowania/bądź nie zgodności rodzajowej.

1. W grupie, w której rodzaj gramatyczny uniwerbizmu jest identyczny z rodzajem gramatycznym wyrażenia motywującego, analogicznie do przykładów przedstawionych powyżej, uniwerbizmy potoczne powstają na podstawie czterech schematów:

a. N_f + Adj = U_f (-ówka): *droga asfalt-owa* > *asfalt+ówka* (ES), *bomba atom-owa* > *atom+ówka* (SJP), *taksówka bagaż-owa* > *bagaż+ówka* (SJP), *narta bieg-owa* > *bieg+ówka* (SJP), *policja drogowa* > *drog+ówka* (SJP), *herbata ekspres-owa* > *ekspres+ówka* (JM), *lampa elektron-owa* > *elektron+ówka* (ES), *szkoła handl-owa* > *handl+ówka* (SJP), *depesza iskr-owa* > *iskr+ówka* (JM), *analiza jakości-owa* > *jakości+ówka* (ES), *lampa karbid-owa* > *karbid+ówka* (ES), *radiostacja krótkofal-owa* > *krótkofal+ówka* (SJP), *godzina nadliczb-owa* > *nadliczb+ówka* (JM), *torebka nylon-owa* > *nylon+ówka* (JM), *lampa odblask-owa* > *odblask+ówka* (ES), *gramatyka opis-owa* > *opis+ówka* (JM), *kąpiel par-owa* > *par+ówka* (SJP), *sukienka plaż-owa* > *plaż+ówka* (ES), *zupa pomidor-owa* > *pomidor+ówka* (SJP), *sala porod-owa* > *porod+ówka* (ES), *cela*

przejści-owa > *przejści+ówka*[41] (JM), *przychodnia rejon-owa* > *rejon+ówka*[42] (JM), *lampa rtęci-owa* > *rtęci+ówka* (ES), *szkoła samochod-owa* > *samochod+ówka*[43] (ES), *narta skok-owa* > *skok+ówka*[44] (JM), *woda sod-owa* > *sod+ówka* (SJP), *trasa średnic-owa* > *średnic+ówka*[45] (Zasł), *piła taśm-owa* > *taśm+ówka* (JM), *chirurgia uraz-owa* > *uraz+ówka* (JM), *szkoła wieczor-owa* > *wieczor+ówka* (ES), *bomba wodor-owa* > *wodor+ówka* (JM), *sala zabieg-owa* > *zabieg+ówka* (ES), *szkoła zakład-owa* > *zakład+ówka* (JM), *szkoła zawod-owa* > *zawod+ówka* (ES);

b. N_f + Prep = U_f (-ówka): *czcionka do drukowania afiszów* > *afisz+ówka (JM), cegła z cementu* > *cement+ówka* (SJP), *opona z fabryki w Dębicy* > *Dębic+ówka* (JM), *opona z fartuchem* > *fartuch+ówka* (SJP), *droga z leszu* > *lesz+ówka* (ES), *szklanka po musztardzie* > *musztardówka* (JM), *obrona z urzędu* > *urzęd+ówka* (JM);

c. N + N_{Gen}= U_f (-ówka): *szkoła ćwiczeń* > *ćwiczeni+ówka* [46] (ES), *fabryka pluszu* > *plusz+ówka* (ES), *budka stróża* > *stróż+ówka* (ES);

d. N + $Part_x$ = (-ówka): *farba służąca do gruntowania* > *grunt+ówka* (SJP);

2. Drugą grupę uniwerbizmów tworzą te leksemy rodzaju żeńskiego, których wyrażenie motywujące wielowyrazowe ma inny rodzaj gramatyczny. Realizują one schematy:

a. N_m + Adj = U_f: *samochód ciężarowy* > *ciężar+ówka* (SJP), *wydział dochodzeniowy* > *dochodzeni+ówka* (ES), *wyścig jednoetapowy* > *jednoetap+ówka* (JM), *film krótkometrażowy* > *krótkometraż+ówka* (SJP),

[41] Obecnie funkcjonuje w języku polskim leksem *przejściówka,* który oznacza 'bilet kolejowy na przejściu granicznym, potrzebny do przekroczenia granicy państwa'.
[42] Wyrażeniem motywującym dla tego leksemu może być również ' konferencja rejonowa'
[43] J. Miodek podaje dwojaką motywację dla uniwerbizmu *samochodówka:* 'technikum samochodowe' i 'szkoła samochodowa"- drugi sposób motywowania tego leksemu przyjmuje E. Szczepańska.
[44] E. Szczepańska jako formację wyjściową dla *skokówka* podaje połączenie rzeczownika z wyrażeniem przyimkowym 'narta do skoków'.
[45] W latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia leksem *średnicówka* oznaczał przyrząd do mierzenia średnicy, patrz niżej (p.3).
[46] E. Szczepańska podaje również formację 'zeszyt ćwiczeń' jako wyrażenie motywujące uniwerbizm *ćwiczeniówka.*

sklep meblowy > *mebl+ówka* (JM), *oddział odwykowy* > *odwyk+ówka* (SJP), *samochód osobowy* > *osob+ówka*[47] (SJP), *bilet peronowy* > *peron+ówka* (ES), *proces poszlakowy* > *poszlak+ówka* (JM), *samochód rajdowy* > *rajd+ówka* (ES), *program ramowy*> *ram+ówka* (JM), *pokój służbowy* > *służb+ówka* (SJP), *wózek spacerowy* > *spacer+ówka* (SJP), *samochód terenowy* > *teren+ówka*[48] (Zasł), *pociąg towarowy* > *towar+ówka* (ES), *zarobek tygodniowy* > *tygodni+ówka* (JM), *bilet wejściowy* >*wejści+ówka* (ES), *bilet wizytowy* > *wizyt+ówka* (SJP), *samochód wyścigowy* > *wyścig+ówka* (ES), *przemysł zbrojeniowy* > *zbrojeni+ówka* (SJP);

b. **N_n + Adj = U_f**: *ciastko drogowe* > *drożdż+ówka*[49] (SJP), *nabożeństwo majowe* > *maj+ówka* (JM), *urządzenie manewrujące* > *manewr+ówka* (JM), *łóżko polowe* > *pol+ówka* (JM), *sanatorium przejściowe* > *przejści+ówka*[50] (JM), *wino ryżowe* > *ryż+ówka* (ES), *technikum samochodowe* > *samochod+ówka* (JM), *mieszkanie służbowe* > *służb+ówka*[51] (JM);

c. **N + Prep = U_f (-ówka):** *kieliszek do koniaku* > *koniak+ówka* (JM), *materiał na koszule* > *koszul+ówka* (ES), *materiał na płaszcz* > *płaszcz+ówka* (ES), *samochód na resorach* > *resor+ówka* (ES), *granat z puszki po sidolu* > *sidol+ówka* (ES), *samochód do transportu* > *transport+ówka* (ES), *materiał na ubranie* > *ubrani+ówka* (ES), *mecz na wyjeździe* > *wyjazd+ówka* (JM), *materiał na zasłony* > *zasłon+ówka* (ES);

d. **N + N_{Gen} = U_f (-ówka):** *mieszkanie dozorcy* > *dozorc+ówka* (ES), *dom gajowego* > *gaj+ówka* (SJP), *dom lekarza* > *lekarz+ówka* (ES), *dom leśniczego* > *leśnicz+ówka* (ES), *dom organisty* > *organist+ówka* (ES).

[47] SJP podaje również określenie 'pociąg osobowy' jako formację motywującą rzeczownika zuniwerbizowanego *osobówka.*

[48] Obecnie użytkownicy języka utożsamiają uniwerbizm *terenówka* z 'samochodem terenowym', podczas gdy J. Miodek podaje wyrażenie 'ćwiczenia terenowe' jako motywujące dla przedstawionego leksemu. Z tego powodu zaklasyfikowano wyraz *terenówka* do dwóch schematów.

[49] SJP i Jan Miodek podają dwie formacje motywujące uniwerbizm *drożdżówka:* 'bułka drożdżowa' i 'ciastko drożdżowe', stąd zaliczenie jednego leksemu do dwóch odrębnych podgrup.

[50] Jan Miodek podaje dwie motywacje uniwerbizmu *przejściówka:* 'cela przejściowa" i 'sanatorium przejściowe', stąd zaliczenie jednego leksemu do dwóch podgrup.

[51] E. Szczepańska podaje formację 'pokój służbowy' jako motywującą uniwerbizm *służbówka,* stąd zaliczenie jednego leksemu do dwóch odrębnych podgrup.

Sufiks *-ina (-yna)*

Kolejnym pod względem produktywności sufiksem tworzącym uniwerbizmy rodzaju żeńskiego w języku polskim jest sufiks *–ina* i jego wariant *–yna.*

Uniwerbizmom utworzonym za pomocą tego formantu towarzyszą jednak wątpliwości związane z faktem, iż jest to jeden z sufiksów tworzących collectiva w języku polskim[52]. Na tym etapie analizy istotne jest zwrócenie uwagi na rodzaj gramatyczny wyrażenia motywującego oraz powstałego uniwerbizmu.

Wszystkie cytowane uniwerbizmy pochodzą z *SJP*. Nie wykazują one zgodności rodzajowej między wyrażeniem wielowyrazowym według uniwerbizmem i powstały według schematów:

a. **N_n + Adj = U_f (-ina):** *mięso baranie > baran+ina, mięso cielęce > cielęc+ina, mięso wieprzowe > wieprzow+ina, mięso wołowe > wołow+ina.* W nielicznych przykładach odnotowujemy:
   - ucięcie **-ow-**: *drewno dęb-ow-e > dęb+ina, drzewo olsz-ow-e > olsz+yna;*
   - ucięcie **-ęc-**: *mięso koź-lęc-e > koź+lina;*
   - ucięcie **-sk-** i alternację spółgłoskową **ń:n:** *mięso ko-ń-sk-ie > kon+ina*;

b. **N_m + Adj = U_f (-ina):**
   - ucięcie **–ow-:** *las brzoz-ow-y > brzez+ina* (alternacja samogłoskowa), *las grab-ow-y > grab+ina.* SJP odnotowuje również jeden przykład leksemu z kwalifikatorem *chem.*, w którym derywacji towarzyszy ucięcie: *kwas palmityn-ow-y > palmit+yna.*

Sufiks *–yzna*

Równie mało produktywnym sufiksem słowotwórczym tworzącym w języku polskim uniwerbizmy rodzaju żeńskiego jest sufiks *–yzna,* wykorzystywany głównie dla określania nazw języków obcych. E. Szczepańska zaliczyła takie derywaty -

[52] Obszerny opis i analizę collectivów podaje Grażyna Habrajska w monografii *Collectiva w języku polskim* [1995]. W analizie semantycznej rzeczowników zuniwerbizowanych opisane zostaną szczegółowo klasy semantyczne collectivów z sufiksem *–ina.*

pochodzące od przymiotników - do odmiany ogólnej języka polskiego (i czeskiego) [Szczepańska 1994: 32].

Cechą charakterystyczną wszystkich zuniwerbizowanych derywatów określających nazwy języków obcych jest to, że nie przejmują one rodzaju gramatycznego rzeczownika motywującego (w tym wypadku jest nim leksem rodzaju męskiego *język*). W wyniku tego powstają żeńskie struktury zuniwerbizowane z sufiksem *–yzna* na podstawie schematu **N_m+ Adj = U_f (-yzna).** Powstawaniu formacji zuniwerbizowanych towarzyszą ucięcia w podstawach przymiotnikowych oraz alternacje spółgłoskowe:

- **–sk: -szcz**: *język angiel-sk-i > angiel-szcz+yzna, język cze-sk-i > cze-szcz+yzna, język francu-sk-i > francu-szcz+yzna, język hiszpań-sk-i > hiszpań-szcz+yzna, język pol-sk-i > pol-szcz+yzna;*
- **–ck: -ccz:** *język słowa-cki > słowa-ccz+yzna*[53].

Uniwerbizmy rodzaju męskiego

Rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju męskiego powstają w języku polskim za pomocą sufiksów *–ista (-ysta), -ik (-nik), -ak (-niak), -owiec, -arz, -anin.*

Sufiks *–ista (-ysta)*

Liczne przykłady derywatów zuniwerbizowanych rodzaju męskiego wskazują na produktywność obcego sufiksu *–ista* i jego wariantu *–ysta* w procesach uniwerbizacyjnych języka polskiego. Do grupy tej zaliczają się formacje, które w *SJP* (w większości) nie posiadają kwalifikatorów, zaliczone zostały do odmiany ogólnej języka polskiego.

Cechą charakterystyczną przedstawionych poniżej rzeczowników zuniwerbizowanych z sufiksem *–ista (-ysta)* jest to, że zachowują one rodzaj gramatyczny rzeczownika z podstawy i realizują schematy:

[53] Szczegółowe omówienie tworzenia zuniwerbizowanych nazw języków w analizie semantycznej.

- **N_m+ N_{Gen} = U_m (-ista/-ysta):** *autor annałów* > *annal+ista* (SJP), *recytator monologów* > *monolog+ista* (SJP), *właściciel oberży* > *oberż+ysta* (SJP, *przest.*), *autor utworów polemicznych* > *polem+ista* (ES).

Ponadto, w cytowanych poniżej formacjach zuniwerbizowanych, poza tym, że powstały według schematu **N_m+ N_{Gen} = U_m (-ista/-ysta)**, doszło do wymiany sufiksu *–izm* na *–ista* (ewentualnie *–yzm* na *–ysta*) - wszystkie poniżej przedstawione przykłady pochodzą z *SJP*. Ilustrują one proces derywacji wymiennej, której istota sprowadza się do zastąpienia sufiksu podstawy przez sufiks derywatu [Jadacka 2005: 119]: *zwolennik abolicjon-izm-u* > *abolicjon+ista, zwolennik behawior-yzm-u* > *behawior+ysta, zwolennik bergson-izm-u* > *bergson+ysta, zwolennik marks-izm-u* > *marks+ista, zdobywca medalu* > *medal+ista, zwolennik modern-izm-u* > *modern+ista, wyznawca moza-izm-u* > *moza+ista, zwolennik supremat-yzm-u* > *supremat+ysta, zwolennik surreal-izm-u* > *surreal+ista, zwolennik syjon-izm-u* > *syjon+ista, zwolennik symbol-izm-u* > *symbol+ista, zwolennik te-izm-u* > *te+ista;*

- **N_m+ $Part_x$ = U_m (-ista/-ysta):** *osoba podpisująca awal* > *awal+ista* (SJP), *muzyk grający na lutni* > *lutn+ista* (SJP), *żołnierz należący do rezerwy* > *rezerw+ista* (SJP), *człowiek dokonujący sabotażu* > *sabotaż+ysta* (SJP), *szermierz walczący szablą* > *szabl+ista* (SJP), *szermierz walczący na szpady* > *szpadz+ista* (SJP), *gracz grający w tenisa* > *tenis+ista* (SJP), *zawodnik specjalizujący się w wieloboju* > *wielobo+ista* (SJP), *muzyk grający na wiolonczeli* > *wiolonczel+ista* (SJP);
- **N_m+ Prep = U_m (-ista/-ysta):** *gracz w pokera* > *pokerz+ysta* (SJP) (wymiana r: rz);
- **N_m+ Adj = U_m (-ista/-ysta):** *gracz hazardowy* > *hazardzista* (SJP) (ucięcie - **owy** w podstawie przymiotnikowej).

Sufiks *–owiec*

Za pomocą sufiksu *–owiec* tworzone są rzeczowniki zuniwerbizowane w odmianie ogólnej języka, języku potocznym, gwarach środowiskowych i terminologii specjalistycznej.

- **uniwerbizmy w odmianie ogólnej języka**

Grupa uniwerbizmów w odmianie ogólnej podzielona jest na formacje, które:

1. zachowują zgodność rodzajową z rzeczownikiem z podstawy. Do tej grupy zaliczają się uniwerbizmy powstałe z połączenia:

- **N_m+ N_{Gen} = U_m (-owiec):** *członek partii politycznej centrum* > *centr+owiec* (SJP), *uczestnik wypraw krzyżowych* > *krzyż+owiec* (SJP), *zwolennik prawicy* > *prawic+owiec* (SJP), *uczestnik spisku* > *spisk+owiec* (SJP);
- **N_m+ $Part_x$ = U_m (-owiec):** *samolot rozwijający prędkość naddźwiękową* > *naddźwięk+owiec* (SJP), *człowiek uprawiający sport* > *sport+owiec* (SJP), *pracownik zatrudniony w przemyśle stoczniowym* > *stoczni+owiec* (SJP), *oficer należący do sztabu* > *sztab+owiec* (SJP);
- **N_m+ Prep= U_m (-owiec):** *statek z masztami* > *maszt+owiec* (SJP), *koń do jazdy wierzchem* > *wierzch+owiec* (SJP);
- **N_m + Adj = U_m (-owiec):** z ucięciem elementu **–ow:** *rewolwer bębenk-ow-y* > *bębenk+owiec* (ES), *kanał burz-ow-y* > *burz+owiec* (SJP), *samolot desant-ow-y* > *desant+owiec* (SJP), *statek fracht-ow-y* > *fracht+owiec*[54] (SJP), *wiersz jedenastozgłosk-ow-y* > *jedenastozgłosk+owiec* (SJP), *statek jednokadłub-ow-y* > *jednokadłub+owiec* (SJP), *wiersz ośmiozgłosk-ow-y* > *ośmiozgłosk+owiec* (SJP), *statek par-ow-y* > *par+owiec*[55] (SJP), *samolot patrol-ow-y* > *patrol+owiec* (SJP), *robotnik port-ow-y* > *port+owiec* (SJP), *wiersz sylab-ow-y* > *sylab+owiec* (SJP, lit.).

2. Odnotowano nieliczne przykłady rzeczowników zuniwerbizowanych rodzaju męskiego, których formacje wyjściowe mają odmienny rodzaj gramatyczny:

- schemat **N_f+ Adj = U_m (-owiec):** *palma daktyl-ow-a* > *daktyl+owiec* (SJP)
- schemat **N_n + Adj = U_m (-owiec):** *drzewo migdał-ow-e* > *migdał+owiec* (SJP)
- schemat **N_n+ Prep = U_m (-owiec):** *ciasto z makiem* > *mak+owiec* (SJP), *ciasto z masy serowej* > *ser+owiec* (SJP).

[54] E.Szczepańska zalicza ten leksem do odmiany potocznej.
[55] E.Szczepańska zalicza ten leksem do odmiany potocznej.

- **uniwerbizmy w odmianie potocznej**

Grupa uniwerbizmów w odmianie potocznej, podobnie jak w odmianie ogólnej dzieli się na formacje, które powstały na bazie schematu:

- **N_m+ Adj = U_m (-owiec)** z towarzyszącymi ucięciami:
  - ucięcie **–ow-**: *pług dwuskib-owy* > *dwuskib+owiec* (SJP), *pojazd dwuślad-owy* > *dwuślad+owiec* (SJP), *statek flag-owy* > *flag+owiec* (SJP), *pojazd jednoślad-owy* > *jednoślad+owiec* (SJP), *statek kontener-owy* > *kontener+owiec* (ES), *skrót liter-owy* > *liter+owiec* (JM), *statek pościg-owy* > *pościg+owiec* (ES), *autobus przegub-owy* > *przegub+owiec* (SJP), *chleb raz-owy* > *raz+owiec* (SJP), *statek towar-owy* > *towar+owiec* (ES), *statek żagl-owy* > *żagl+owiec* (ES);
- **N_m+ N_{Gen} = U_m (-owiec):** *członek kadry* > *kadr+owiec* (ES), *członek klubu wiejskiego* > *klub+owiec* (ES), *płaszcz od kurzu* > *kurz+owiec* (JM), *pracownik radia* > *radi+owiec* (ES), *człowiek z wrzodami żołądka* > *wrzod+owiec* (JM), *członek zespołu* > *zespoł+owiec* (ES);
- **N_m+ $Part_x$ = U_m (-owiec):** *student studiujący budowę dźwigów* > *dźwig+owiec* (JM), *wędkarz startujący w konkurencjach gruntowych* > *grunt+owiec* (JM), *urzędnik pracujący w dziale kadr* > *kadr+owiec* (ES), *pracownik przemysłu metalowego* > *metal+owiec* (JM), *człowiek cierpiący na nerwicę* > *nerwic+owiec* (SJP), *budynek zbudowany metodą szybkości-ow-ą* > *szybkość+owiec* (SJP), *człowiek chorujący na żołądek* > *żołądk+owiec* (JM).

2. Odnotowano nieliczne przykłady rzeczowników zuniwerbizowanych rodzaju męskiego, które powstały z na bazie schematu **N_m+ Adj = U_m (-owiec):** *gazeta brukowa* > *bruk+owiec* (ES), *broń kapiszonowa* > *kapiszon+owiec* (SJP), *powieść wielotomowa* > *wielotom+owiec* (JM).

Ponadto, w *SJP* znalazły się zuniwerbizowane rzeczowniki z sufiksem *–owiec,* stanowiące przykłady z terminologii:

a. morskiej: *statek z chłodzonymi ładowniami* > *chłodni+owiec,* okręt *wojenny przeznaczony do służby dozorowej* > *dozor+owiec, statek dwumasztowy* >

dwumaszt+owiec (analogicznie: *trzymaszt+owiec, czteromaszt+owiec*[56]), *statek kablowy* > *kabl+owiec*, *statek przeznaczony do przewozu ładunków masowych* > *mas+owiec*, *statek paragrafowy* > *paragraf+owiec;*

b. górniczej: *górnik pracujący na filarach* > *filar+owiec;*

c. biologicznej (botanicznej i geologicznej): *organizm jednokomórkowy* > *jednokomórk+owiec*, *drzewo kamforowe* > *kamfor+owiec*, *głaz narzutowy* > *narzut+owiec;*

d. wojskowej i lotniczej: *żołnierz pracujący w jednostce łączności* > *łączność+owiec*, *samolot turbośmigłowy* > *turbośmigł+owiec;*

e. sportowej: *tenisista uderzający silnie bekhendem* > *bekhend+owiec* (JM), *zawodnik uprawiający łyżwiarstwo figurowe* > *figur+owiec* (ES), *zawodnik biorący udział w zawodach krosowych* > *kros+owiec* (SJP), *biegacz specjalizujący się w biegu z przeszkodami* > *przeszkod+owiec* (JM), *zawodnik biorący udział w regatach* > *regat+owiec* (SJP), *narciarz specjalizujący się w slalomie* > *slalom+owiec* (JM), *kolarz biorący udział w wyścigach na torze* > *tor+owiec* (SJP), *zawodnik biorący udział w zawodach na torze żużlowym* > *żużl+owiec* (SJP);

f. więziennej: więzień przebywający w lagrze > *lagr+owiec*.

Leksem *młodzież+owiec* < *działacz młodzieżowy* jest poświadczony w *SJP* jako *środowiskowy.*

W opisywanej grupie liczne są przykłady uniwerbizmów, które określają członków partii politycznych, czy stowarzyszeń. Powstały one w drodze leksykalizacji skrótowców (np. *PZPR* > *pezetpeer* > *pezetpeer+owiec),* dlatego zostaną przedstawione w podrozdziale opisującym efekty abrewiacji w procesach uniwerbizacyjnych.

[56] E. Szczepańska [1994:34] zalicza te rzeczowniki do grupy uniwerbizmów powstałych w wyniku kompozycji, przyjmując zapewne ich następującą motywację: *statek z jednym masz*tem > *jednomasztowiec, statek z dwoma masztami* > *dwumasztowiec*, itd. Uważam jednak, że konstrukcja syntaktyczna *statek z jednym masztem* stanowi punkt wyjścia dla grupy imiennej *statek jednomasztowy,* która to grupa ulega procesom uniwerbizacyjnym. Taką motywację podaje również *SJP.* Dlatego uniwerbizmy typu *jednomasztowiec, dwumasztowiec, trzymasztowiec,* itd., podaję jako wynik działania procesu derywacji uniwerbizującej.

Sufiks *–ik (-nik)/ -yk*

Kolejną grupę polskich rzeczowników zuniwerbizowanych rodzaju męskiego tworzą leksemy utworzone przy pomocy sufiksu *–ik, –nik* lub *–yk,* wyekscerpowane z *SJP.*

- **uniwerbizmy w odmianie ogólnej**

W procesie derywacji uniwerbizującej kondensacja struktur wielowyrazowych w określenia uniwerbizowane rodzaju męskiego dawała różne efekty. Chodzi tu o realizację schematów takich formacji (połączenia rzeczownika z innymi częściami mowy), które uniwerbizując się – zachowały/ bądź nie zgodność rodzajową pomiędzy członem motywującym a motywowanym.

1. Rzeczowniki, które zachowały schemat zgodności rodzajowej powstały według wzoru:

a. **N_m+ Adj = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *gaj oliwny > oliwn+ik, posiłek postny > postn+ik, pieniądz srebrny > srebrn+ik, pilot szybowcowy > szybow+nik*;

b. **N_m+ N_{Gen} = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *znawca łaciny > łacin+nik, pracownik przemysłu obuwniczego > obuw+nik;*

2. Rzeczowniki, które nie zachowały zgodności rodzajowej pomiędzy członem określającym a określanym powstały według wzoru:

a. **N_f + N_{Gen} = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *plantacja chmielu > chmiel+nik* (SJP), *plantacja malin > malin+nik* (SJP)*;*

b. **N_n + Adj = U_m (-ik(-nik)/-yk):** *ciasto na miodzie > miodow+nik.*

Podobnie, jak w grupie derywatów zuniwerbizowanych z sufiksem *–ista,* i w opisywanych leksemach dochodzi do wymiany *–izm* na *–ik,* np.: *zwolennik neoplaton-izm-u > neoplaton+ik, zwolennik agnosty-c-yzm-u > agnost+yk* (w tym leksemie zaobserwować można dodatkowo alternację c: k). Te leksemy powstały w wyniku derywacji wymiennej uniwerbizującej.

Również wiele określeń specjalistycznych (technicznych, medycznych, wojskowych, itd.) odnotowanych w *SJP* z sufiksem *–ik, –yk* powstało w wyniku procesu derywacji uniwerbizującej. Określenia te weszły do użycia w słownictwie specjalistycznym niejednokrotnie już jako formacje zuniwerbizowane. Do omawianej grupy należą zatem rzeczowniki z terminologii:

a. technicznej: *urządzenie do blanszowania* > *blanszow+nik, urządzenie do ługowania* > *ługow+nik, specjalista w dziedzinie pirotechniki* > *pirotechn+ik, strug do wykonywania wręgów* > *wręgow+nik* (SJP). Uniwerbizmom mogą towarzyszyć ucięcia, np. ucięcie elementu niefleksyjnego **–ctwo** w leksemie *specjalista w dziedzinie sadowni-c-twa* > *sadown+ik;*
b. medycznej: *człowiek cierpiący na neurastenię* > *neurasten+ik, człowiek dotknięty oligofrenią* > *oligofren+ik, człowiek cierpiący na schizofrenię* > *schizofren+ik,;*
c. morskiej: *przyrząd nawigacyjny do brania namiarów* > *namier+nik;*
d. wojskowej: *żołnierz uzbrojony we włócznię* > *włóczn+ik;*
e. garbarskiej: *nóż służący do mizdrowania skór* > *mizdrow+nik;*
f. językoznawczej: *element nadrzędny składniowo w stosunku do innego elementu* > *nadrzędn+ik, wyraz pochodzący od innego* > *pochod+nik, znak zapytania* > *pytaj+nik, tryb rozkazujący* > *rozkaź+nik.*

- **uniwerbizmy w odmianie potocznej**

Uniwerbizmy w odmianie potocznej powstały głównie w wyniku realizacji schematów:

1. **N_m + Adj = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *dom akademicki* > *alkadem+ik* (SJP), *Nowy Świat* > *Now+ik* (JM), *pilot szybowcowy* > *szybow+nik* (SJP);
2. **N_m + Prep = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *więzień w łagrze* > *łagier+nik* (SJP, środ);
3. **N_m + $NPart_x$ = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *narciarz startujący w konkurencjach alpejskich* > *alpejcz+yk* (JM), *człowiek noszący okulary* > *okular+nik* (SJP).

Odnaleziono trzy leksemy, w których rodzaj gramatyczny podstawy różni się od rodzaju gramatycznego formacji zuniwerbizowane: jeden realizuje schemat **N_f + Adj =**

U_m (-ik (-nik)/-yk): *pryzma kompostowa* > *kompostow+nik* (JM), drugi powstał w wyniku połączenia **N_n + Adj = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *przedsiębiorstwo przewozowe* > *przewoź+nik* (SJP), trzeci natomiast na bazie **N_m + N_{Gen} = U_m (-ik (-nik)/-yk):** *miejsce na odpadki* > *odpadow+nik* (JM).

Sufiks *–ak/ -iak*

Do grupy z sufiksami *–ak* i *–iak* zaliczają się rzeczowniki, które w *SJP* posiadają kwalifikator *potoczny*. Ta grupa jest wewnętrznie zróżnicowana pod względem leksemów, które realizują schemat zgodności rodzajowej między członem określającym i zuniwerbizowanym oraz na te, które tego schematu nie realizują.

1. Rzeczowniki zuniwerbizowane o takim samym rodzaju gramatycznym struktury wielowyrazowej i formacji zuniwerbizowanej powstały na bazie wzoru:

a. **N_m + Adj = U_m (-ak/-iak):** *papier afiszowy* > *afisz+ak* (JM), *pieniądz aluminiowy* > *alumni+ak* (JM), *budynek drewniany* > *drewn+iak*[57] (SJP), *but filcowy* > *filc+ak* (ES), *piec gliniany* > *glin+iak* (ES), *but gumowy* > *gum+iak* (ES), *Teatr Kameralny* > *kameraln+iak* (ES), *rzut karny* > *karn+iak* (ES), *Teatr Klasyczny* > *klasyczn+iak* (SJP), *miedziany pieniądz* > *miedzi+ak* (SJP, przest.), *głaz narzutowy* > *narzut+niak* (JM), *dom parterowy* > *parter+ak* (SJP), *dom poprawczy* > *poprawcz+ak* (SJP), *deszcz przelotny* > *przelotn+iak* (JM), *rzut rożny* > *rożn+iak* (ES), *rower składany* > *skład+ak* (SJP), *sklep spożywczy* > *spożywcz+ak*[58] (ES), *uczeń szkolny* > *uczn+iak* (SJP, lekceważąco), *ptak śpiewający* > *śpiew+ak* (SJP), *rzut wolny* > *woln+iak* (ES), *but zamszowy* > *zamsz+ak* (SJP);

b. **N_m + N_{Gen} = U_m (-ak/-iak):** *członek drużyny sanitarnej* > *drużyn+iak* (ES), *plac Dzierżyńskiego* > *dzierżyn+iak* (ES), *członek partii* > *partyjn+iak* (ES), *uczeń pierwszej klasy szkoły podstawowej* > *pierwsz+ak* (SJP), *uczeń szkoły podstawowej* > *podstawow+iak* (ES), *urząd pośrednictwa pracy* > *pośredni+iak* (JM), *uczeń przedszkola* > *przedszkol+ak* (ES), *członek teatru*

[57] J. Miodek podaje dla leksemu *drobniak* również motywację *czcionka drewniana.*
[58] E. Szczepańska podaje również 'technikum spożywcze' jako formację wyjściową dla leksemu *spożywczak,* stąd umieszczenie tego wyrazu w dwóch miejscach.

„Riposta” > ripośc+iak (ES), *zawodnik wagi średniej > średni+iak* (ES), *funkcjonariusz tajnej policji > tajn+iak* (SJP), *zawodnik Wawelu Kraków > Wawel+ak* (JM), *zawodnik Wisły Kraków > wiśl+ak* (ES), *zawodnik Zawiszy Bydgoszcz > zawisz+ak* (ES);

c. **N_m + Prep = U_m (-ak/-iak):** *samochód na benzynę > benzyn+iak* (JM), *dom z płyt betonowych > beton+iak* (ES), *dom z cegieł > cegl+ak* (SJP), *samochód na ropę > ropn+iak* (JM), *dom z płyt trocinowych > trocin+iak* (ES), *dom z płyty trzcinowej > trzcin+iak* (SJP).

2. Rzeczowniki zuniwerbizowane o różnym rodzaju gramatycznym struktury wielowyrazowej i formacji zuniwerbizowanej powstały na bazie wzoru:

a. **N_f + Adj = U_m (-ak/-iak):** *drobna moneta > drobn+iak* (SJP), *średnia szkoła ogólnokształcąca > ogóln+iak* (SJP), *okrągła budowla > okrągl+ak* (SJP), *szkoła powszechna > powszechn+iak* (ES);

b. **N_n + Adj = U_m (-ak/-iak):** *prawo cywilne > cywil+ak* (JM) (ucięcie **–n-**), *czwarte piętro > czwart+ak* (SJP), *więzienie dożywotnie > dożywotni+iak* (JM), *technikum geodezyjne > geodyzyjn+iak* (ES), *liceum pedagogiczne > pedagogiczn+iak* (ES), *technikum spożywcze > spożywcz+ak* (ES);

c. **N_m + $Part_x$ = U_m (-ak/-iak):** *osoba wyznająca poglądy skrajnie lewicowe > lew+ak* (SJP), *książka napływająca powtórnie do księgarni > wtórn+iak* (JM).

Poza przedstawionymi powyżej przykładami rzeczowników zuniwerbizowanych charakterystycznych dla stylu potocznego, w materiale źródłowym wyekscerpowanym z *SJP* znalazły się także uniwerbizmy charakterystyczne dla terminologii specjalistycznej:

a. medycznej: *złośliwy nowotwór pochodzenia nabłonkowego > nabłon+iak, rak jasnokomórkowy nerki > nadnercz+ak, niezłośliwy nowotwór opon mózgowo-rdzeniowych > opon+iak, nowotwór łagodny zbudowany z komórek tkanki łącznej włóknistej > włókn+iak;*

b. technicznej: *narzędzie do robienia nacięć na pilnikach > nacin+ak, wózek widłowy > widl+ak* (Zasł)*;*

c. wojskowej: *żołnierz wojsk pancernych > pancern+iak;*

d. dziennikarskiej: *artykuł wstępny* > *wstępn+iak.*

Sufiks *–arz/–iarz*

Rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju męskiego powstają w polszczyźnie również za pomocą sufiksu *–arz/–iarz,* chociaż jest to formant mało produktywny. Charakterystyczną cechą tak utworzonych formacji zuniwerbizowanych jest to, że zachowują zgodność rodzajową między wielowyrazowym określeniem fundującym a fundowanym. Do uniwerbizmów tego typu zaliczają się leksemy powstałe w wyniku realizacji schematu:

a. **N_m + Adj = U_m (-arz/-iarz):** *prywatny przedsiębiorca* > *prywac+iarz* (SJP) (alternacja **t:c**);

b. **N_m + N_{Gen} = U_m (-arz/-iarz):** *uczestnik bojówki* > *bojówk+arz* (SJP), *właściciel hotelu* > *hotel+arz* (SJP), *zawodnik Korony Kraków* > *koron+iarz* (JM), *pracownik księgarni* > *księg+arz* (ES), *roznosiciel mleka* > *mlecz+arz* (SJP) (alternacja **k:č**), *autor pamiętników* > *pamiętnik+arz* (SJP), *pracownik przemysłu pierzarskiego* > *pierz+arz* (SJP), *autor pieśni* > *pieśni+arz* (SJP), *pracownik poczty* > *poczci+arz* (SJP) (alternacja **k:č**), *autor roczników* > *rocznik+arz* (SJP), *kierowca taksówki* > *taksówk+arz* (SJP), *mieszkaniec wyspy* > *wysp+iarz* (SJP);

c. **N_m + $Part_x$ = U_m (-arz/-iarz):** *pływak pływający delfinem* > *delfin+iarz* (JM), *zawodnik grający w koszykówkę* > *koszyk+arz* (SJP), *człowiek młócący cepami zboże* > *młoc+arz* (SJP), *człowiek zajmujący się paskarstwem* > *pask+arz* (SJP), *żołnierz służący w piechocie* > *piechoc+iarz* (SJP), *akrobata specjalizujący się w tworzeniu piramid* > *piramidz+iarz* (JM), *człowiek trudniący się prowadzeniem rikszy* > *riksz+arz* (SJP), *rzeźnik pracujący przy skrawkach* > *skrawk+arz* (JM), *hokeista grający na trawie* > *traw+iarz* (JM), *zawodnik uprawiający skok o tyczce* > *tyczk+arz* (SJP), *robotnik zatrudniony w przemyśle włókienniczym* > *włókn+iarz* (SJP).

Sufiks *–anin*

Najmniej liczna w języku polskim jest grupa uniwerbizmów powstałych z sufiksem *–anin.* Zaliczają się do niej następujące derywaty, które powstały w wyniku realizacji schematu $\mathbf{N_m + N_{Gen} = U_m}$ **(-anin)** i realizują regułę zgodności rodzajowej: *członek kościoła anglikańskiego* > *Anglik+anin* (SJP), *wyznawca arianizmu* > *ari+anin* (SJP), *zwolennik gallikanizmu* > *gallik+anin* (SJP), *mieszkaniec Katowic* > *Katowicz+anin* (Zasł), *mieszkaniec Kielc* > *Kielcz+anin* (Zasł), *mieszkaniec Krakowa* > *krakow+ianin* (ES), *mieszkaniec Kresów* > *Kresow+ianin* (ES), *wyznawca luteranizmu* > *luter+anin* (SJP), *wyznawca religii mahometańskiej* > *mahomet+anin* (SJP), *zwolennik purytanizmu* > *puryt+anin* (SJP), *obywatel ziemi* > *ziemi+anin* (ES).

Uniwerbizmy rodzaju nijakiego

Sufiks *–owisko*

Procesy derywacji uniwerbizującej, czy szerzej - procesy uniwerbizacyjne w ogóle, rzadko w języku polskim obejmują transformacje, których wynikiem są leksemy rodzaju nijakiego. Elżbieta Szczepańska odnotowała jedynie kilka przykładów takich formacji, wszystkie, według niej, należą do odmiany ogólnej języka [Szczepańska 1994: 30].

Uniwerbizmy rodzaju nijakiego powstają za pomocą sufiksów *–isko/ –owisko*[59] oraz *–stwo* (*–ctwo*). Niżej przedstawiony materiał obrazujący uniwerbizację formacji rodzaju nijakiego pochodzi w głównej mierze z pracy Bogusława Krei i stanowi jedynie zasygnalizowanie występowania takiego rodzaju leksemów. Bardziej szczegółowy opis formacji na *–owisko* zostanie przedstawiony w analizie semantycznej [Kreja 2002: 118:132].

Derywacji uniwerbizacyjnej podlegają następujące struktury, powstałe w efekcie realizacji schematów:

[59] Szczegółowego opisu formacji z sufiksem *–owisko* dokonał Bogusław Kreja [2002].

a. **N+ N_{Gen} = U_m (-owisko):** *miejsce obozowania* > *obozow+isko* (SJP), *gniazdo węży* > *węż+isko, ruda żelaza* > *żelaz+isko* (SJP);

b. **N+ $Part_x$ = U_m (-owisko):** *miejsce porośnięte mchem* > *mech+owisko, teren zarośnięty perzem* > *perz+owisko, obszar pokryty torfem* > *torf+owisko, miejsce porośnięte trzciną* > *trzcin+owisko, przestrzeń porośnięta wrzosem* > *wrzos+owisko, obszar pokryty żwirem* > *żwir+owisko;*

c. **N_n + Adj = U_m (-owisko):** *rżysko grochowe* > *groch+owisko, pole lodowe* > *lod+owisko, pole namiotowe* > *namiot+owisko* (ES), *pole ryżowe* > *ryż+owisko.*

II. 2. Uniwerbizmy powstałe w wyniku derywacji dezintegracyjnej

Kolejnym zabiegiem słowotwórczym, za pomocą którego powstają formacje zuniwerbizowane w języku polskim jest derywacja dezintegracyjna. Jako odrębny, a co najważniejsze - samodzielny sposób tworzenia uniwerbizmów, dezintegracja nie jest w polszczyźnie zabiegiem bardzo produktywnym. W opisywanej grupie znalazły się formacje, w których ucięcie elementu niefleksyjnego z podstawy atrybutywnej stanowi najważniejszy wykładnik derywacji[60].

Uniwerbizmy powstałe dzięki derywacji dezintegracyjnej charakterystyczne są dla odmiany potocznej języka i gwar środowiskowych, gdyż te odmiany językowe cechuje duża zwięzłość i wyjątkowa ekonomiczność. Dodatkowo, znajomość kontekstu pozwala użytkownikom języka na prawidłowe zdekodowanie informacji.

Zuniwerbizowane rzeczowniki powstają w głównej mierze poprzez:

- ucięcie z podstawowym –**owy:** *farba akryl-owa* > *akryl* (ES), *akcent akut-owy* > *akut* (Zasł.), *płyta analog-owa* > *analog* (SJP), *orzeszki arachid-owe* > *arachid* (SJP), *bilet autobus-owy* > *autobus* (SJP), *stół bilard-owy* > *bilard*

[60] Często derywacja dezintegracyjna towarzyszy np. złożeniom. Zakładam jednak, że w procesach uniwerbizacyjnych hierarchicznie w danym derywacie kompozycja stoi wyżej nad dezintegracją i dlatego takie uniwerbizmy umieszczam w odrębnym podrozdziale.

(SJP), *akcent cyrkumfleks-owy* > *cyrkumfleks* (ES), *pojazd dwuślad-owy* > *dwuślad* (SJP), *styl grzbiet-owy* > *grzbiet* (ES), *statek jednopłat-owy* > *jednopłat* (SJP), *gol kontakt-owy* > *kontakt* (Zasł.), *piłka koszyk-owa* > *kosz* (ES), *promieniowanie nadfiolet-owe* > *nadfiolet* (ES), *olej rycyn-owy* > *rycyna* (SJP), *kolor seledyn-owy* > *seledyn* (SJP), *instrumenty smyczk-owe* > *smyczki* (ES), *bilet tramwaj-owy* > *tramwaj* (ES), *okres trzeciorzęd-owy* > *trzeciorzęd* (SJP), *promieniowanie ultrafiolet-owe* > *ultrafiolet* (SJP), *pojazd wieloślad-owy* > *wieloślad* (ES);

- współformant –rd: *kula bila-rd-owa* > *bila* (ES);

- ucięcie z podstawowym –**ski:** *klucz francu-ski* > *francuz* (ES), *wiersz leoniń-ski* > *leonin* (SJP), *koń rasy meklemburg-skiej* > *meklemburg* (SJP), *okres perm-ski* > *perm* (ES), *ser szwajcar-ski* > *szwajcar* (ES), *befsztyk tatar-ski* > *tatar* (ES);
  a. ucięciom towarzyszy alternacja spółgłoskowa **ń:n**: *chart afgań-ski* > *afgan* (Zasł.), *papierosy amerykań-skie* > *amerykan* (SJP), *koń ardeń-ski* > *arden* (SJP), *okres oligoceń-ski* > *oligocen* (SJP), *epoka plioceń-ska* > *pliocen* (SJP);
- ucięcie z podstawowym **-(y)/(i)jski:** *wiersz adoni-jski* > *adonik* (SJP), *koń belgi-jski* > *belg* (ES), *okres jura-jski* > *jura* (ES), *okres prekambr-y-jski* > *prekambr* (SJP);
- ucięcie z podstawowym **–owski:** *alfabet brajl-ow-ski* > *brajl* (ES), *wagon pulman-owski* > *pulman* (SJP);
- ucięcie z podstawowym **–ny:** *powieść kryminal-na* > *kryminał* (ES), *ziarno kwalifikow-ane* > *kwalifikat* (JM), *farba olej-na* > *olej* (ES), *promieniowanie podczerw-one* > *podczerwień* (SJP), *autobus pośpiesz-ny* > *pośpiech* (ES) (alternacja sz:ch);
- ucięcie z podstawowym **–czny:** *era archai-czna* > *archaik* (ES), *technikum cerami-czne* > *ceramika* (ES), *kryształ dendryty-czny* > *dendryt* (ES), *liceum ekonomi-czne* > *ekonomik* (ES), *technikum elektry-czne* > *elektryk* (ES), *era eozoi-czna* > *eozoik* (ES), *utwór liry-czny* > *liryk* (SJP), *lakier o połysku metali-cznym* > *metalik* (SJP), *era mezozoik-czna* > *mezozoik* (SJP), *wykład monografi-czny* > *monograf* (ES), *epoka neolit-yczna* > *neolit* (SJP), *rośliny*

oligotrofi-czne > *oligotrof* (SJP), *młot pneumaty-czny* > *pneumatyk* (JM), *choroby wenery-czne* > *wenera* (ES);

- ucięcie z podstawowym **–ywny:** *zajęcia fakultat-ywne* > *fakultet* (ES);
- ucięcie z podstawowym **–yjny:** *farba emuls-yjna* > *emulsja* (ES), *egzamin komis-yjny* > *komis* (ES);
- ucięcie z podstawowym **–rny:** *antena satelita-rna* > *satelita* (SJP);
- ucięcie z podstawowym **–cki:** *ocean atlanty-cki* > *Atlantyk* (SJP), *morze bałtyc-kie* > *Bałtyk* (SJP), *budowla w stylu goty-ckim* > *gotyk* (ES), *styl neogoty-cki* > *neogotyk* (SJP);
- ucięcie z podstawowym **–izm:** *wyznawca mormon-izmu* > *mormon* (SJP);
- ucięcie z podstawowym **–sty:** *drzewo igla-ste* > *iglak* (SJP);
- ucięcie z podstawowym **–ący:** *instrument samograj-ący* > *samograj* (SJP).

II. 3. Uniwerbizmy powstałe w wyniku elipsy substantywizującej i deadiektywizującej

Elipsa substantywizująca i deadiektywizująca jest kolejnym zabiegiem formalnym prowadzącym do powstawania formacji zuniwerbizowanych w języku polskim. Grupa takich rzeczowników zuniwerbizowanych jest jednak mniej liczna niż grupa uniwerbizmów powstałych na drodze dezintegracji.

II.3.1. Elipsa substantywizująca

Najliczniej reprezentowana jest elipsa substantywizująca, której wiele poświadczeń odnotowuje w swojej monografii Elżbieta Szczepańska, zaznaczając jednocześnie, że „jest to zabieg dość powszechny w polszczyźnie, ale głównie w słownictwie określającym nazwy zawodów - czyli w gwarach zawodowych" [Szczepańska 1994: 33].

Z tego źródła pochodzą następujące leksemy w odmianie ogólnej języka: *czarna kawa* > *czarna, berek kucany* > *kucany, pierwsze danie* > *pierwsze, pierwszy dzień miesiąca* > *pierwszy, sędzia przysięgły* > *przysięgły, trwała ondulacja* > *trwała.*

Elipsa substantywizująca jest zabiegiem uniwerbizującym bardzo produktywnym w odmianie potocznej języka, gdzie tworzy całe serie nazw. Jest to właściwie nieograniczenie produktywny sposób transponowania polskich nazw dwuczłonowych w leksemy [Szczepańska 1994: 55]. W grupach syntaktycznych złożonych z rzeczownika i przymiotnika, z zasady następuje elipsa członu rzeczownikowego [Buttler 1977: 440].

Źródłem materiałowym dla takich uniwerbizmów jest praca E. Szczepańskiej: *papierosy damskie > damskie, oficer dyżurny > dyżurny, policjant dzielnicowy > dzielnicowy* (Zasł.), *pracownik fizyczny > fizyczny* (Zasł.), *referent kulturalny > kulturalny, oficer lotniskowy > lotniskowy, papierosy mentolowe > mentolowe, redaktor naczelny > naczelny, pociąg osobowy > osobowy* (analogicznie *ekspresowy, pospieszny, towarowy*), *pracownik personalny > personalny, język polski > polski* (analogicznie *angielski, czeski, francuski, słowacki,* itd.), *zupa pomidorowa > pomidorowa* (analogicznie *fasolowa, grochowa, kalafiorowa,* itd.), *pracownik sezonowy > sezonowy, pracownik umysłowy > umysłowy, Gazeta Wyborcza > Wyborcza.*

Liczne substantywizowane przykłady uniwerbizmów pochodzą z gwarowych i środowiskowych odmian języka [Szczepańska 1994: 56]. Do języka potocznego przenikają stopniowo leksemy z gwary:

- kelnerskiej: *pieczeń husarska > husarska, kotlet mielony > mielony, zrazy nelsońskie > nelsońskie, kotlet schabowy > schabowy;*
- lekarskiej: *lekarz dyżurny > dyżurny, siostra oddziałowa > oddziałowa, sala opatrunkowa > opatrunkowa, sala operacyjna > operacyjna, położna środowiskowa > środowiskowa, pokój zabiegowy > zabiegowy;*
- sportowej: *sędzia autowy > autowy, rzut karny > karny, zawodnik rezerwowy > rezerwowy, piłka ręczna > ręczna, rzut rożny > rożny, cios sierpowy > sierpowy, gracz skrzydłowy > skrzydłowy, rzut wolny > wolny, styl zmienny > zmienny.*

Jak widać z przedstawionych powyżej przykładów, substantywizowane przymiotniki w funkcji uniwerbizmów są w języku polskim obficie reprezentowane. Trudno tutaj jednoznacznie określić wartość ilościową takich leksemów, gdyż w dużej

mierze ich pojawienie się w języku jest uzależnione od okoliczności aktu komunikacyjnego i znajomości kontekstu.

II.3.2. Elipsa deadiektywizująca

Drugim mechanizmem tworzącym leksemy zuniwerbizowane w ramach szeroko pojętej elipsy jest szczególny jej typ, a mianowicie elipsa deadiektywizująca.

Kontekst sytuacyjny odgrywa tu jeszcze większą rolę niż w przypadku elipsy substantywizującej, gdyż, jak podkreśla E. Szczepańska „ze zjawiskiem tym mamy do czynienie zawsze w sytuacji rozmowy z odbiorcą, który wie, co jest jej przedmiotem, a więc nie musimy go o tym informować, używając przymiotnika" [Szczepańska 1994: 57]. Uniwerbizmy powstałe w wyniku zastosowania elipsy deadiektywizującej są ponadto bardziej narażone na wieloznaczność.

W mowie potocznej pojawiają się w postaci eliptycznej szczególnie często nazwy instytucji użyteczności publicznej, których uniwerbizacja polega na wyeliminowaniu członu adiektywnego [Buttler 1977: 440], np. *karetka pogotowia > karetka, marynarka wojenna > marynarka, milicja obywatelska > milicja, pogotowie ratunkowe > pogotowie, straż pożarna > straż.*

Danuta Buttler zaznacza ponadto, że w połączeniach złożonych z dwóch rzeczowników, elipsie podlega człon pierwszy, a uniwerbizmem staje się drugi, przybierając postać mianownikową [Buttler 1977:440]: *Ministerstwo Budownictwa > Budownictwo, Ministerstwo Finansów > Finanse, Ministerstwo Oświaty > Oświata, Ministerstwo Transportu > Transport.*

II. 4. Uniwerbizmy powstałe w wyniku kompozycji

Kompozycja, czyli złożenie polega na scaleniu członów dotychczasowej nazwy kilkuczłonowej w jeden leksem [Szczepańska 1994: 62]. Kompozycja stanowi typowy zabieg uniwerbizacyjny w kategorii przymiotników [Buttler 1977: 440], np. *kwasoodporny, mrozoodporny.*

Jako proces uniwerbizacyjny, którego rezultatem są rzeczowniki, kompozycja nie jest w języku polskim bardzo produktywna.

E. Szczepańska zwraca uwagę, że kompozycja nie jest najliczniej reprezentowanym zabiegiem w odmianie potocznej, (...) co może być związane z wartością stylistyczną złożeń - niezależnie od tego, czy są, czy nie są uniwerbizmami mają one raczej charakter neutralny [Szczepańska 1994: 63]. Podaje następujące, nieliczne przykłady zuniwerbizowanych kompozytów w odmianie potocznej: *zbiór gwiazd* > *gwiazdozbiór, przyrząd do wyciągania korków* > *korkociąg, rower motorowy* > *motorower, narty wyposażone w rolki* > *nartorolki, statek parowy* > *parostatek*[61], *lek przeciw zawałowi* > *przeciwzawałówka, zlew do zmywania* > *zlewozmywak.*

Konsekwencją przytoczonego stwierdzenia jest to, iż największa liczba złożeń charakteryzuje odmianę ogólną języka polskiego. Zuniwerbizowane kompozita powstają w wyniku połączenia (najczęściej) dwóch rzeczowników (w tym rzeczownika z innym rzeczownikiem w dopełniaczu) lub połączenia rzeczownika z liczebnikiem. Zabiegiem często towarzyszącym kompozycji jest dezintegracja jednego z członów motywowanych. Przy analizie złożeń w języku polskim warto zwrócić uwagę na szczególny ich typ, a mianowicie na hybrydy. W takich formacjach kompozycja oparta jest na tematach rodzimych i obcych. W niniejszej analizie hybrydy nie będą potraktowane odrębnie, gdyż z punktu widzenia procesów uniwerbizacyjnych takie rozróżnienie nie jest istotne.

Uniwerbizowane kompozita (w zdecydowanej większości wyekscerpowane z *SJP*) powstały zatem z połączenia:

- dwóch rzeczowników: *pisanie bajek* > *bajkopisarstwo* (ES), *spis leków* > *lekospis*, *twórca mitów* > *mitotwórca*, *obywatel obcego kraju* > *obcokrajowiec*, ubój świń > *świniobicie*, *dział wodny* > *wododział*;
  - jednemu z członów motywujących towarzyszy ucięcie w podstawie, a drugi człon w całości wchodzi w skład leksemu zuniwerbizowanego: *antycząstka neuronu* > *antyneutron.*

[61] *SJP* podaje dla tego leksemu kwalifikator *przestarzały.*

- rzeczownika z przymiotnikiem, gdzie jednemu z członów motywujących towarzyszy ucięcie w podstawie, a drugi człon w całości wchodzi w skład leksemu zuniwerbizowanego: *stylon elastyczny* > *elastyl* (ES), *analiza elektrochemiczna* > *elektroanaliza* (ES), *lakier nitrocelulozowy* > *nitrolakier*, *aparat radiowy* > *radioaparat* (ES), *nadajnik radiowy* > *radionadajnik* (ES), *realizm socjalistyczny* > *socrealizm*, *satelita telekomunikacyjny* > *telesatelita;*
- rzeczownika z imiesłowem: *słup wskazujący drogę* > *drogowskaz* (ES), *nurek zaopatrzony w płetwy* > *płetwonurek*, *skłon tułowia połączony ze skrętem* > *skrętoskłon*, *las złożony ze starych drzew* > *starodrzew*, *zawodnik startujący na średnich dystansach* > *średniodystansowiec*;
- rzeczownika z liczebnikiem: grupa kompozytów zbudowanych z połączenia rzeczownika z liczebnikiem jest w zasadzie nieograniczenie produktywna. Dla takich złożeń charakterystyczne jest to, że funkcjonują w odmianie mówionej języka, skąd stopniowo przenikają do słownictwa wspólnego: *łódka mieszcząca czterech wioślarzy* > *czterowiosłówka, uczeń czwartej klasy* > *czwartoklasista, uczeń drugiej klasy* > *drugoklasista, utwór sceniczny w dwóch aktach* > *dwuaktówka, statek o jednym pokładzie* > *jednopokładowiec, moneta o wartości pięciu złotych* > *pięciozłotówka, okres siedmiuset lat* > *siedmiusetlecie, dziewczynka mająca sześć lat* > *sześciolatka.*

II. 5. Uniwerbizmy powstałe w wyniku abrewiacji

Ostatnią prezentowaną grupą uniwerbizmów we współczesnym języku polskim są formacje powstałe na bazie skrótowców, w wyniku abrewiacji. Już przy analizie zuniwerbizowanych skrótów słowackich (rozdz. I.5), zwrócono uwagę na stwierdzenie, że tworzenie skrótów jest punktem wyjścia dla derywacji sufiksalnej.

Z punktu widzenia rozpatrywanych procesów uniwerbizacyjnych skrótowce zostały podzielone na dwie grupy.

1. Pierwsza grupa obejmuje zapisywane symbole nazw wielowyrazowych charakterystycznych dla języka oficjalnego pisanego, które są uznawane za

uniwerbizmy w momencie ich leksykaliacji (por. rozdział 4.5 w części teoretycznej). Tak utworzone leksemy zuniwerbizowane przenikają do języka potocznego. Odnotowuje się zatem następujące przykłady zuniwerbizowanych skrótowców:

a. literowce: *ciężki karabin maszynowy > (ckm) > cekaem* (SJP), *ręczny karabin maszynowy > (rkm) > erkaem* (SJP), *pistolet maszynowy > (pm) > peem* (SJP), *Państwowe Gospodarstwo Rolne > (PGR) > pegeer* (SJP), *Państwowe Przedsiębiorstwo Samochodowej Komunikacji Międzymiastowej > (PKS) > pekaes* (SJP), *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza > (PZPR) > pezetpeer* (SJP);

b. głoskowce: *Główny Urząd Statystyczny > GUS* (ES), *Ministerstwo Obrony Narodowej > MON* (Zasł.), *Polska Akademia Nauk > PAN* (ES), *Polska Agencja Prasowa > PAP* (ES), *Zakład Ubezpieczeń Społecznych > ZUS* (Zasł.);

c. sylabowce: *Artykuły Gospodarstwa Domowego > Arged* (ES), *Centrala Morska Importowo-Eksportowa > Centromor* (ES), *Centrala Gospodarki Złomem > Centrozłom* (ES), *Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego > Cepelia* (ES), *Galanteria Luksusowa > Gallux* (ES), *Państwowa Fabryka Wagonów > Pafawag* (ES), *Warszawski Tor Łyżwiarski > Torwar* (ES).

2. W drugiej grupie uniwerbizmów powstałych na bazie skrótów znalazły się leksemy, w których utworzenie skrótowców stanowi punkt wyjścia dla dalszej derywacji sufiksalnej. Takie leksemy zaliczam do opisywanej grupy właśnie z tego względu, że uniwerbizmy powstają poprzez zastosowanie derywacji sufiksalnej. Tego rodzaju proces uniwerbizacyjny, gdzie pierwszym etapem jest utworzenie skrótowca, a drugim dodanie odpowiedniego sufiksu słowotwórczego określiłam terminem *derywacja abrewiacyjno-sufiksalna*. Przykłady tego typu formacji odnotowuje *SJP*, a są nimi derywaty zbudowane na bazie:

a. literowców z odpowiednimi sufiksami:

- sufiks *–owiec*: *Armia Ludowa - AL - członek AL > ael+owiec, Armia Krajowa – AK - żołnierz AK > ak+owiec, Bezpieczeństwo i higiena pracy – BHP - pracownik odpowiedzialny za BHP > behap+owiec, rosyjska partia socjalistów-rewolucjonistów - SR - członek SR > eser+owiec, Polskie Stronnictwo Ludowe - PSL - członek PSL > peesel+owiec, Polska Partia Socjalistyczna - PPS - członek PPS >*

pepees+owiec, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza - PZPR- członek PZPR > pezetpeer+owiec, Związek Młodzieży Polskiej - ZMP - członek ZMP > zetemp+owiec, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe - ZSDL - członek ZSL > zetesel+owiec, Związek Walki Młodych - ZWM - członek ZWM > zetwuem+owiec;

- sufiks *–iak*: *Akademia Wychowania Fizycznego - AWF - student AWF > awuef+iak (JM), Akademicki Związek Sportowy - AZS - zawodnik AZS > azetes+iak (JM), Łódzki Klub Sportowy - ŁKS - zawodnik ŁKS > ełkaes+iak (JM), Polska Organizacja Wojskowa - POW - członek POW > peow+iak;*

b. głoskowców z sufiksem *–owiec*: *Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej - ZOMO - członek ZOMO > zomo+wiec.*

III. Analiza semantyczna materiału źródłowego

Analiza semantyczna obejmuje słowackie i polskie rzeczowniki powstałe w wyniku procesów uniwerbizacyjnych. Takie ujęcie materiału pod względem przynależności do licznych klas znaczeniowych pozwoli na porównanie odpowiadających sobie słowackich i polskich sufiksów, urabiających w obu porównywanych językach uniwerbizmy.

W tej części rozprawy głównym kryterium podziału leksemów zuniwerbizowanych jest wydzielenie sufiksów uniwerbizujących: odpowiednio sufiksów tworzących uniwerbizmy rodzaju żeńskiego, męskiego i nijakiego. Ponadto, analiza semantyczna obejmuje krótką charakterystykę poszczególnych formantów słowotwórczych, które tworzą uniwerbizmy należące do słowackiego i polskiego systemu leksykalnego.

Uniwerbizmy rodzaju żeńskiego

Rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego powstają w języku słowackim za pomocą sufiksów *-ka (-ovka), -ina, -ica, -ňa,* przy czym najbardziej produktywny jest formant *-ka (-ovka).* W języku polskim takie zuniwerbizowane leksemy tworzą sufiksy *-ka (-ówka), -ina, -izna (-yzna),* z których największą produktywność również wykazuje sufiks *-ka (-ówka).*

Sufiks - (ov)ka/-(ów)ka

Sufiks *-ka* znany jest wszystkim językom słowiańskim. Jest on najpopularniejszym formantem słowotwórczym służącym do tworzenia określeń rodzaju żeńskiego. Również znaczący jest jego udział w procesach uniwerbizacyjnych,

gdyż jest bardzo charakterystycznym wykładnikiem struktur zuniwerbizowanych [Jadacka 2001: 47]. Warto wspomnieć chociażby o tworzeniu struktur zuniwerbizowanych w języku czeskim, gdzie formant *-ka* należy do dwóch podstawowych tworzących uniwerbizmy [Szczepańska 1994: 36]. Równie często analizowany sufiks służy do tworzenia uniwerbizmów w innych językach słowiańskich (np. w języku rosyjskim, czy słoweńskim).

Sufiks *-ka* i jego warianty: słowacki *-ovka* i polski *-ówka* tworzą w obydwu porównywanych językach najliczniejszą grupę uniwerbizmów, zarówno pod względem ilości przykładów, jak i różnorodności klas semantycznych leksemów.

Sufiks *-ka* odgrywa dużą rolę w tworzeniu formacji należących do kategorii nieosobowych nazw atrybutywnych [Jadacka 2001: 47]. W opracowaniach słowotwórczych podkreśla się pewien rodzaj symetrii formalno-znaczeniowej między derywatami na - *(ów)ka* i - *(ow')ec* : oba tworzą kategorię nazw nosicieli cech, głównie od przymiotników na *–owy,* z którymi łączą się bez ograniczeń; ich podstawami mogą być nazwy dwuwyrazowe: *lampa neonowa* > *neonów+ka, izba porodowa* > *porodów+ka,* skrótowce podlegające derywacji sufiksalnej: *zetempów+ka, pezetpeerów+ka,* a także złożenia: *wysokonakładowa (prasa)* > *wysokonakładów+ka, średniometrażowy (film)* > *średniometrażów+ka.*

Jako derywaty od dwóch podstaw, neologizmy na - *(ów)ka* są uniwerbizacjami, por. *atomówka, dwuizbówka, jarzeniówka, kreskówka, podstawówka, poszlakówka, świetlówka* [Jadacka 2001: 51].

Nazwy omawianego typu powstają w środowisku ludzi związanych z daną dziedziną działalności, posługujących się nimi często w codziennym działaniu – są one ekonomiczniejsze niż ich oficjalne odpowiedniki wielowyrazowe. Ekonomizacja struktury nazewniczej pociąga jednak za sobą pewne konsekwencje. Najważniejszą z nich jest utrata neutralności, która następuje w wyniku przeciwstawienia nowego derywatu, charakterystycznego dla swobodnych kontaktów językowych, jego odpowiednikowi oficjalnemu. Nacechowanie potoczne danego wyrazu jest odczuwane tym bardziej, im silniejsze jest odczucie oficjalności sfery działania, do której się on odnosi. Tak więc stopień potoczności omawianych formacji będzie różny dla

poszczególnych osób w zależności od tego, jak bliskie lub dalekie związki łączą je z odpowiednimi dziedzinami życia, jak często (lub rzadko) muszą się posługiwać ich nazwami [Satkiewicz 1993: 372].

Ponadto, sufiks - *(ów)ka* służy do wzbogacania zasobu środków słowotwórczych języka ogólnego. Owo wzbogacanie dokonuje się za pomocą modeli przejmowanych z gwar ludowych lub środowiskowych, w których niektóre formanty pojawiły się wcześniej, a w ostatnich latach ustabilizowały się jako składniki słowotwórstwa potocznego i nabrały produktywności [Satkiewicz 1981:145].

Analiza tego typu formacji z punktu widzenia znaczenia derywatów może doprowadzić do wniosków, które okażą się bardziej przydatne przy formułowaniu ocen normatywnych. Otóż uniwerbizowane za pomocą - *(ów)ka* mogą być wprawdzie nazwy bardzo różnych przedmiotów, to jednak – w miarę wzrastania liczby jednostek leksykalnych omawianego typu – tworzą się wśród nich, mniej lub bardziej liczne, grupy o wspólnym znaczeniu nadrzędnym [Satkiewicz 1993: 372].

Produktywny sufiks *–ka* i jego warianty *–ovka, -ówka* służą zatem w słowackich i polskich procesach uniwerbizacyjnych do tworzenia nazw czynności (nomina actionis), nazw wykonawców czynności (nomina agentis), nazw narzędzi i instrumentów (nomina instrumentis), nazw wytworów i rezultatów czynności (nomina patientis, nomina objecti), nazw nosicieli cech (nomina attributiva), czy nazw miejsc (nomina loci).

Za pomocą tego formantu tworzone są w języku słowackim:

1. nazwy instytucji, przedsiębiorstw, organizacji, np. *atómka, hotelka, textilka, učňovka;*
2. nazwy pomieszczeń, np. *obyvačka, resustitačka, zasadačka;*
3. nazwy urządzeń, narzędzi, maszyn, np. *čistička, meračka;*
4. nazwy przedmiotów, ubrań sportowych (używany jest tutaj głównie wariant liczby mnogiej: sufiks *–ky*), np. *oteplovačky, skočky, teplaky, zjazdovky;*

5. nazwy czynności, działań sportowych, np. *dohrávka, hodinovka, osobka;*
6. nazwy dokumentów, np. *abonentka, delegačka, kandidátka;*
7. nazwy przedmiotów codziennego użytku, np. *šatovka, žuvačka;*

W języku polskim mamy następujące określenia zuniwerbizowane powstałe z zastosowaniem analizowanego sufiksu:

1. nazwy fabryk, zakładów pracy, przedsiębiorstw, np. *bawełnianka, blaszanka, pluszówka;*
2. nazwy zawodów: *frezerka, ślusarka, trenerka, treserka;*
3. nazwy szkół: *baletówka, odzieżówka, podstawówka, zimówka;*
4. nazwy biletów: *peronówka, wejściówka, wizytówka;*
5. nazwy lamp: *jarzeniówka, karbidówka, neonówka, rtęciówka;*
6. nazwy materiałów: *koszulówka, płaszczówka, ubraniówka;*
7. nazwy miejsc: *czynszówka, dozorcówka, stróżówka;*
8. nazwy ubrań: *dwurzędówka, plażówka, watówka;*
9. nazwy gier sportowych: *koszykówka, siatkówka;*
10. nazwy bomb, granatów: *plastikówka, sidolówka, wodorówka;*
11. nazwy samochodów: *bagażówka, ciężarówka, rajdówka;*
12. nazwy kąpieli leczniczych : *kwasowęglówka, parówka.*

Sufiks *-ina*

Drugim pod względem produktywności w tworzeniu rzeczowników zuniwerbizowanych rodzaju żeńskiego, zarówno w języku słowackim, jak i polskim jest sufiks *-ina,* dziedziczony z prasłowiańszczyzny, znany wszystkim językom słowiańskim i jeden z najproduktywniejszych sufiksów słowiańskich [Sławski 1974: 120-123].

Funkcyjnie jest on bardzo zróżnicowany, ale w poszczególnych językach układy tych funkcji są na ogół różne. Do charakterystycznych funkcji tego przyrostka należy m.in. tworzenie odprzymiotnikowych nazw języków (nomina essendi) oraz

odnazwiskowych nazw mówiących o charakterystycznych poglądach, postępowaniu itd. kogoś szerzej znanego [Kreja 1999: 122].

Z punktu widzenia procesów uniwerbizacyjnych badanych na gruncie języka słowackiego, interesująca jest funkcja sufiksu *-ina* głównie w tworzeniu nazw języków obcych[62]. Ponadto (w mniejszym stopniu), sufiks ten jest wykorzystywany w procesie tworzenia określeń kolektywnych oraz nazw mięs (o czym niżej).

1. Słowackie określenia języków obcych

Formacje zuniwerbizowane określające języki obce zbudowane są z grupy syntaktycznej składającej się z rzeczownika i przymiotnika, który wskazuje na odpowiedni język [Kreja 1999: 122], np. słow.: *poľský jazyk, anglický jazyk, slovenský jazyk,* pol.: *język angielski, język polski, język słowacki.*

Słowacki lingwista J. Horecký zaznacza, że w języku słowackim nazwy języków obcych tworzone są na podstawie trzech modeli: dwusłownego explicite (*dvojslovný explicite*), jednosłownego uniwerbizacyjnego z sufiksem *-ina* (*univerbizačný jednoslovný*) i derywacyjnego z sufiksem *–čina*[63] (*odvodzovací*) [Horecký 1993: 340].

Model uniwerbizacyjny „v ktorom sa dvojslovný explicitný názov zjednodušuje na jedno slovo, onomaziologickou bázou sa stáva slovotvorná prípona *–ina* a onomaziologickým príznakom slovotvorný základ príslušného prídavného mena" jest najczęstszym sposobem tworzenia nazw języków obcych [Horecký 1993: 340]. Ustalenia autora dotyczące roli formantu *-ina* i *-čina* pozwalają stwierdzić równorzędne znaczenie opisywanych sufiksów w uniwerbizacji nazw języków obcych.

[62] Wyjątkowo w języku polskim rolę tę spełnia sufiks *-yzna.* W pozostałych językach słowiańskich określenia języków obcych powstają również przy pomocy *-ina:* np. czeskie *čeština, latanina, angličtina,* górnołużyckie: *bolharšćina, češćina, danšćina,* dolnołużyckie *češćina, polšćina, słowakšćina,* słoweńskie *albanščina, angleščina, poljščina,* chorwackie *čakavština, kajkavština* (w języku chorwackim sufiks *-ina* tworzy zuniwerbizowane nazwy dialektów, a nie języków. Nazwy języków tworzone są na zasadzie elipsy substawizującej: poljski jezyk > *poljski),* macedońskie *kakavština* (również oznaczający określenie dialektu). Słowniki bułgarskie i wschodniosłowiańskie nie notują tego typu struktur słowotwórczych (porównanie formacji z *-ina* w językach słowiańskich zaczerpnęłam z pracy B. Krei [1999: 123-128].

[63] W tym modelu „ onomaziologická báza sa vyjadruje príponou *–čina* a onomaziologický príznak základom slova pomenúvajúceho etnickú skupinu". Horecký zaznacza także, że „ už dávno, ešte pred formovaním spisovnej slovenčiny, sa vyformoval odvodzovací slovotvorný model pre názvy jazykov, v ktorom sa prípona *-čina* pripájala k základovému slovu".

Dla tych słowackich struktur zuniwerbizowanych charakterystyczne są wymiany członów tematycznych w przymiotniku, których konsekwencją jest powstanie zuniwerbizowanego określenia z wymienioną cząstką spółgłoskową, zakończonego sufiksem *-ina.*

Bogusław Kreja sformułował regułę opisującą wspomniane wymiany w tematach przymiotnikowych w określeniach języków obcych[64], również w języku słowackim [Kreja 1999: 122]:

a. gdy przymiotnik kończy się na *–cký,* wtedy w leksemie zuniwerbizowanym, przed formantem *-ina* występuje grupa spółgłoskowa *čt: anglický jazyk > angličtina, grecký jazyk > gréčtina, turecký jazyk > turečtina*;

b. gdy przymiotnik kończy się na *–ský,* po samogłosce, wtedy w leksemie zuniwerbizowanym, przed formantem *-ina* występuje grupa spółgłoskowa *št: bieloruský jazyk > bieloruština, český jazyk > čeština, čínsky jazyk > čínština, francúzsky jazyk > francúzština*[65], *lotyšský jazyk > lotyština;*

c. gdy przymiotnik kończy się na *–ský* po spółgłosce, w uniwerbizmie taka grupa spółgłoskowa wymienia się na *-čina: arabský jazyk > arabčina, arménsky jazyk > arenčina, bengálsky jazyk > bengálčina, bulharský jazyk > bulharčina, dánsky jazyk > dánčina, fínsky jazyk > fínčina, flámsky jazyk > flámčina, hebrejský jazyk > hebrejčina, hindský jazyk > hindčina, holandský jazyk > holandčina, chorvátsky jazyk > chorvátčina, írsky jazyk > írčina, islandský jazyk > islandčina, japonský jazyk > japončina, kórejský jazyk > kórejčina, laponský jazyk > lapončina, latinský jazyk > latinčina, litovský jazyk > litovčina, macedónsky jazyk > macedónčina, maďarský jazyk >*

[64] O takich alternacjach wspomina również J. Horecký [1959].
[65] V názve *francúzština* by bolo treba vychádzať z výslovnosti */francúština/* [Horecky 1993: 342].

maďar+čina, mongolský jazyk > mongol+čina, rómsky jazyk > róm+čina, ukrajinský jazyk > ukrajin+čina, vietnamský jazyk > vietnam+čina;

d. jeśli temat podstawowego przymiotnika w formacji wyjściowej, dwuwyrazowej jest zbyt krótki, utworzony od niego derywat mógłby być niejasny, niejednoznaczny [Kreja 1999: 124]. Dlatego w takich uniwerbizmach, zamiast regularnego sufiksu *–čina* pojawia się wyjątkowo „nieregularne" *–ština* po spółgłosce, np. *čín-ský jazyk > čin+ština, perz-ský jazyk > perz+ština, poľ-ský jazyk > poľ+ština.*

J. Furdík zalicza zuniwerbizowane nazwy języków obcych do kategorii derywatów mutacyjnych, odadjektywnych, nieosobowych [Furdík 2004: 100]. Ponadto, ze względu na przesunięcie leksemu z paradygmatu męskiego do żeńskiego, sufiks *-ina* pełni funkcję formantu paradygmatycznego.

2. Słowackie i polskie określenia nazw kolektywnych

Jak już wyżej wspomniano, kolejną klasą semantyczną, którą tworzy przyrostek *-ina* w języku słowackim i polskim są nazwy kolektywne. Polska lingwistka G. Habrajska cytuje w swojej monografii [1995: 255] R. Grzegorczykową, która twierdzi, że pierwotną słowiańską funkcją sufiksu *-ina* było tworzenie (...) głównie abstraktów z tendencją do konkretyzowania w różnych kierunkach, z których podstawowy stanowią collectiva [Grzegorczykowa 1961: 167-169]. Wariantem fakultatywnym sufiksu *-ina* jest *-owina,* z konektywem *-ow-,* częstym przy rozszerzaniu formantów tworzących collectiva [Habrajska 1995: 257 za Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 232], które przy opisywanych derywatach przedstawione zostaną razem.

Z punktu widzenia procesów uniwerbizacyjnych, których wynikiem w języku słowackim i polskim są nazwy kolektywne (słow. *brezina,* pol. *brzezina*) istotne jest jednoznaczne określenie zakresu i definicji collectivów. G. Habrajska zwraca uwagę, że pierwotnie bardzo szerokie pojęcie zbiorowości ulegało stopniowemu

uszczegóławianiu[66], a wyodrębnianie rzeczowników zbiorowych jako kategorii słowotwórczo-semantycznej zawsze prowadzi do pewnych nieścisłości [Habrajska 1995: 12]. R. Grzegorczykowa pisze, że „do kategorii nazw zbiorów (nomina collectivia) należą rzeczowniki oznaczające zbiory, których elementami są desygnaty wyrazów podstawowych, np. *ptactwo < zbiór ptaków*" [Grzegorczykowa 1982: 49]. Nie będą oczywiście nazwami kolektywnymi rzeczowniki typu *tłum, las,* które wprawdzie oznaczają zbiór ludzi i zbiór drzew, ale nie są w ogóle wyrazami pochodnymi. Przy takim kryterium wyłączony zostaje z kategorii nazw kolektywnych rzeczownik *las,* ale pozostają w niej takie jak *olszak* czy *brzeziniak,* które również oznaczają *las (olszowy, brzozowy)* i niewątpliwie różnią się od takich nazw jak *olsze* (ew. *olszyna*) *grupa, skupisko drzew olszowych* czy *brzezie* (ew. *brzezina*) „grupa, skupisko brzóz" [Habrajska 1995: 20].

Termin *collectivum* oznacza grupę singularia tantum o interpretacji zbiorowościowej, mającą podwójne odniesienie do singularis i do pluralis [Habrajska 1995: 34]. Singularia tantum o predykacji kolektywnej są derywatami, które mogą być parafrazowane jako: 'zbiór X-ów albo X-y (plur.) stanowiące wyodrębnioną (przez kompletność lub uporządkowanie) całość' [Habrajska 1995: 246], np. *brzezina* - a. *zbiór brzóz, brzozy stanowiące wyodrębnioną całość*, b. *brzozowy las* (obiekt). Problemy związane z odróżnianiem collectivów od określeń o charakterze ogólnym i od nazw obiektów wynikają z faktu, że collectiva (z nielicznymi wyjątkami) powstały wskutek wtórnej konkretyzacji i należą do rzeczowników regularnie wieloznacznych [Habrajska 1995: 245 za: Apresjan 1980: 240].

[66] Wydzielenie nazw gatunkowych w odrębną kategorię miało miejsce w połowie XIX wieku, a dokonał tego H. Ułaszyn [Habrajska 1995: 14], który w osobne grupy wyodrębnił [1915: 19-20]:
a. „rzeczowniki materyalne" (nazwy rzeczy materyalnych, tj. rzeczy, które nie istnieją pojedynczo jako indywidualne całości, lecz które istnieją jako materyja, masa, a które można dzielić bez zmiany ich istoty) : nazwy gatunków mięs (*baranina, sarnina*), gatunków drzewa (*dębina, sośnina*) i nazwy napojów owocowych (*poziomczak, maliniak, pomarańczówka*);
b. „rzeczowniki zbiorowe" (nazwy nie pojedynczych osób lub przymiotów, lecz ich kompleksów, zbiorowisk jako pewnych samoistnych całości, z dwóch lub więcej osób lub przedmiotów złożonych. Są to tzw. rzeczowniki zbiorowe, collectiva): nazwy „zbiorowisk z jednostek żywych" (*kozactwo:kozak, tatarstwo: tatar*), nazwy „par samicznych ludzkich" (*cesarstwo: cesarz*), nazwy z sufiksem –ęta „ze znaczeniem zdrobniałości" (*nożęta, oczęta*), nazwy „zbiorowisk przedmiotów nieożywionych, jednostkowych i materyalnych (*grosiwo: grosz*) i inne (*żelastwo*).

W tworzeniu polskich i słowackich nazw kolektywnych w procesach uniwerbizacyjnych podstawowe jest znaczenie collectivu jako wyróżnionego **obiektu,** z parafrazą *dubový porast > dubina, brzozowy las > brzezina.* Takie formacje uznawane są zatem za derywaty modyfikacyjne, w których przedmiot odniesienia derywatu i podstawy jest ten sam, a formant jest członem określającym, modyfikującym znaczenie podstawy przez nadanie jej cechy wyróżnionej i/lub wyczerpującej mnogości [Habrajska 1995: 250]. Współczesna funkcja tworzenia nazw miejsc typu słow.: *hrabina, javorina,* pol.: *grabina, dębina,* wywodzi się wprost od nazw charakterystycznych, w których zaczyna dominować znaczenie miejsca, gdzie drzewa rosną [Habrajska 1999: 255 za Grzegorczykowa 1961: 171]. Poparciem tego stwierdzenia jest uwaga J. F. Lohmanna, który podkreśla, że funkcja lokatywna jest pierwotna względem kolektywnej [Habrajska 1996: 255 za Lohmann 1929: 74].

Formacje dwuwyrazowe typu słow. *lipový porast, tisový porast, jelšový porast* pol. *las brzozowy, las dębowy, las grabowy, las wierzbowy,* które w wyniku derywacji sufiksalnej uniwerbizują się[67] w struktury słow.: *lipina, tisina, jelšina,* pol.: *dębina, grabina, wierzbina,* przeczą przedstawionej powyżej tezie Lohmanna o prymarności funkcji lokatywnej nad kolektywną. Z punktu widzenia uniwerbizacji, istotna jest parafraza 'las, w którym przeważają (na który składają się) określone gatunki drzew', czyli interesujący jest wyróżniony **obiekt** określający dużą ilość drzew jednego gatunku (składający się procesów drzew określonego gatunku).

Założeniem procesów uniwerbizacjyjnych w opisanych typach struktur jest rozumienie nazw kolektywnych jako wyróżnionych obiektów, a nie zbiorów pojedynczych elementów. Właśnie takie stwierdzenie stoi u podstaw zaklasyfikowania derywatów słow.: *brezový porast > brezina, javorový porast > javorina, jedľový porast > jedlina, lieskový porast > lieština, smrekový porast >smrečina, vŕbový porast > vrbina* i pol.: *las dębowy > dębina, las brzozowy > brzezina, las lipowy > lipina, las jaworowy > jaworzyna, las sosnowy > sośnina* do rzeczowników zuniwerbizowanych.

Inną motywację, jeżeli chodzi o procesy uniwerbizacyjne mają natomiast słowackie i polskie określenia mięs, powstałe z wykorzystaniem sufiksu *-ina.* Zgodnie

[67] Mamy zatem do czynienia w tym wypadku z derywacją uniwerbizującą.

z parafrazą kolektywów (patrz wyżej): *X-y stanowiące wyodrębnioną (przez kompletność) całość*, do tej klasy zaliczają się słow.: *bravčové mäso > bravčovina, hovädzie mäso > hovädzina, teľacie mäso > teľacina,* pol.: *mięso baranie > baranina, mięso wieprzowe > wieprzowina* (ogół mięsa tych zwierząt).

Dla języka słowackiego charakterystyczne jest uniwerbizacyjne pochodzenie określeń z sufiksem *-ina* od:

a. ogółu zapachów pochodzących od stworzeń żywych, np. *chlapský zápach > chlapina, mačací zápach > mačacina, myšací zápach > myšacina, myšina, ovčí zápach > ovčina, psí zápach > psina.*

   Mają one w pewnym sensie znaczenie kolektywne, zbiorowe, gdyż oznaczają ogół (całość) cech charakterystycznych dla żywych stworzeń (zapach wszystkich psów, owiec, myszy, itd.).

b. nazw miejsc, które nie są nazwami kolektywnymi, a powstały w wyniku procesu derywacji. Takie leksemy tworzą klasę semantyczną określeń, które opisują wynik oddziaływania pewnego procesu (geologicznego, meteorologicznego, itd.): *močaristé miesto > močarina, odreté miesto > odrenina, omrznuté miesto > omrzlina, plytké miesto > plytčina, preležané miesto > preležanina, preliačené miesto > preliačina, prepadnuté miesto > prepadlina, prehĺbené miesto > priehlbina, tiché miesto > tíšina, vyduté miesto > vydutina, vyhĺbené miesto > vyhĺbenina, znížené miesto > zníženina, zúžené miesto > zúženina.*

Sufiks *-yzna*[68]

Polski sufiks *-yzna* wykorzystywany jest w procesie derywacji uniwerbizującej w tworzeniu nazw języków obcych. Tak powstałe derywaty należą do odmiany ogólnej języka, nie posiadają zabarwienia emocjonalnego ani stylistycznego.

[68] Jako polski wariant formantu *–izna.*

Jest to bez wątpienia cecha charakterystyczna dla języka polskiego, gdyż w żadnym innym języku słowiańskim nie ma sufiksu *-yzna,* który spełniałby tę funkcję [Kreja 1999: 124].

Ponadto cechuje je jeszcze jedna kwestia: nieliczne są przykłady słownikowe, które jako informację w definicji podają, że dane określenie jest tylko nazwą języka[69] [Kreja 1999: 124]. W przeważającej większości przykładów na *-yzna* obok znaczenia *język* występują dodatkowe - określające zespół cech charakterystycznych dla danego kręgu językowego, czy miejsce zamieszkiwane przez daną grupę etniczną: *chińszczyzna - język chiński, kultura chińska, obyczaje chińskie, jedzenie chińskie.*

H. Jadacka stwierdza, że „nieznaczny, ale zauważalny wzrost produktywności przejawia sufiks *-izna/-yzna* w jednej ze swoich tradycyjnych funkcji, mianowicie w urabianiu wartościujących negatywnie derywatów atrybutywnych od nazwisk: *balcerowizna, gierkowszczyzna, kołodkowszczyzna, kwaśniewszczyzna.* Brak w najnowszym materiale[70] użyć dokumentujących znaczenie *język wskazany w podstawie* (typu *angielszczyzna*) oraz *nadmiar cechy wskazanej w podstawie* (typu: *dłużyzna, jaskrawizna, szarzyzna*). Historia aktywności przyrostka wskazuje na jego postępującą specjalizację, zarówno w zakresie znaczenia, jak i łączliwości kategorialnej. Podobnie jak dużą część najnowszych formacji sufiksalnych, także te z wykładnikiem *-izna/-yzna* należy więc wiązać z działaniem tendencji do precyzji informacji" [Jadacka 2005:110]. Ponieważ nie znajdujemy w języku synonimicznych, równolegle funkcjonujących określeń wielowyrazowych dla derywatów typu *wachowszczyzna, tymińszczyzna* (poglądy, sposób bycia, sposób zachowywania się, sposób mówienia itd. Wachowskiego, Tymińskiego), nie możemy ich uznać za efekty procesów uniwerbizacyjnych. Można natomiast stwierdzić, że procesy związane z działaniem tendencji do precyzji informacji (w tym procesy uniwerbizacyjne) leżą u podstaw powstania tego typu struktur.

[69] W Słowniku języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego jedynie formacje *czeszczyzna, kaszubszczyzna, połabszczyzna i cerkiewszczyzna* mają wyłącznie znaczenie „język".
[70] H. Jadacka za materiał źródłowy przyjmuje wyniki swoich badań przeprowadzonych w latach 1998-2000, a przedstawionych szczegółowo w monografii *System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000)* [2001].

Sufiks *-ica*

W języku słowackim odnotowano kilka przykładów leksemów rodzaju żeńskiego, które powstały w wyniku derywacji uniwerbizującej z sufiksem *-ica* i oznaczają nazwy nosicieli własności: *chrbtica* < *chrbtová kosť, ornica* < *orná pôda, priečnica* < *priečna čiara.* J. Furdík klasyfikuje je jako derywaty mutacyjne [Furdík 2004: 100].

KSSJ odnotował ponadto leksem *slivov+ica* < *lieh zo sliviek*, który posiada swój odpowiednik w języku polskim *śliwowica wódka ze śliwek.* Dla polskich nazw wódek charakterystyczny jest jednak sufiks *-ówka* (patrz wyżej).

Sufiks *-ňa*

Słowacki sufiks *-ňa* w funkcji uniwerbizującej jest sufiksem bardzo mało produktywnym. Odnotowano nieliczne przykłady tak powstałych uniwerbizmów z grupy nomina loci: *klubová miestnosť* > *klubov+ňa, liečebný ústav* > *liečeb+ňa, poisťovacia inštitúcia* > *poisťov+ňa, miestnosť na štúdium* > *študov+ňa, učebná miestnosť* > *učeb+ňa, úradná miestnosť* > *úradov+ňa.*

W języku polskim odpowiadają im formacje z sufikem *-nia: poradnia, ubezpieczalnia, czytelnia,* które nie są jednak formacjami zuniwerbizowanymi, ponieważ nie posiadają synonimicznych określeń dwuwyrazowych. Oznaczają natomiast nazwę miejsca, w którym odbywa się dana czynność: 'tam, gdzie się czyta', 'tam, gdzie się chodzi po poradę', 'tam, gdzie się ubezpiecza'.

Innym słowackim odpowiednikiem polskiego sufiksu *-nia* i jego rozszerzeń *-alnia, -arnia* jest formant *-areň, p*roduktywny w tworzeniu nazw miejsc, w którym produkuje się lub przechowuje towar, np. *skláreň* 'kde sa vyrába sklo', *pečiváreň* 'kde sa vyrába pečivo', *mliekáreň* 'kde sa vyrába mlieko', nazw warsztatów, w których wyrabia się produkty: 'dielňa, kde sa vyrába pečiatky' > *pečiatk+áreň,* 'dielňa, kde sa vyrába gombíky' > *gombik+áreň,* 'dielňa, kde sa vyrába ceruzky' > ceruzkáreň; nazw miejsc, gdzie odgrywa się czynność: 'miesto, kde sa niečo čistí' > *čistiareň,* 'miesto,

kde sa niečo suší' > *sušiareň.* Ze względu na brak motywujących wielowyrazowych określeń synonimicznych te leksemy nie mogą być traktowane jako „bezsporne" rezultaty procesów uniwerbizacyjnych.

Analogicznie w języku polskim nazwy typu *mleczarnia, piekarnia, suszarnia, pralnia* oznaczają 'zakład, w którym produkuje się mleko', 'piecze chleb', 'pomieszczenie, w którym się suszy (pranie)', czy 'pierze', również nie są uznawane za formacje zuniwerbizowane. Jak zauważyła H. Jadacka, uległa ograniczeniu produktywność sufiksu lokatywnego *-nia,* sytuowanego do lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia w strefie wysokiej aktywności [Jadacka 2005: 111].

Uniwerbizmy rodzaju męskiego

Większy jest w języku słowackim i polskim wachlarz sufiksów słowotwórczych, za pomocą których powstają formacje zuniwerbizowane rodzaju męskiego. Dla języka słowackiego charakterystyczne są sufiksy *-ák/-iak, -ík/-ník, -ar/-iar, -ista, -ec,* z których najbardziej produktywnymi okazały się: *-ák/-iak,* oraz *-ík/-ník.*

W języku polskim rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju męskiego powstają za pomocą sufiksów *-ak, -ik, -ista, -owiec,* wśród których najbardziej produktywne są: *-ak, -owiec, -ista.*

Sufiks *-ak /(-ák)/(- iak)*

Sufiks *-ak* funkcjonuje w języku słowackim i polskim już od dawna. M. Pančíková twierdzi, że charakterystyczne dla słowackich uniwerbizmów z tym sufiksem jest ich nacechowanie stylistyczne - tworzą głównie określenia slangowe [Pančíková 1993:151]. Ten sufiks jest „najproduktívnejším slovotvorným prostriedkom slangových výrazov v súčasnej slov [*Dynamika* 1989: 302].

Podobne poglądy prezentują lingwiści polscy. H. Satkiewicz stwierdza, że sufiks *-ak* jest przykładem formantu przejętego z gwarowej odmiany języka w celu uzupełnienia zasobu środków polszczyzny ogólnej. We współczesnym języku polskim sufiks *-ak* funkcjonuje od dawna jako wykładnik nazw wykonawców czynności i narzędzi pochodnych od czasowników i rzeczowników (*śpiewak, rybak*), pełni także

funkcję elementu ogólnostrukturalnego, ponieważ urabia formacje rzeczownikowe o różnej przynależności kategorialnej (*jarzębiak, chlebak, składak*) [Satkiewicz 1981: 143]

Za pośrednictwem gwary miejskiej Warszawy powstały w ogólnym języku polskim dwa nowe modele z tym sufiksem [Satkiewicz 1981: 143]:

1. Pierwszy z nich ma za podstawę rzeczowniki będące nazwami zwierząt i służy do tworzenia formacji oznaczających ich młode (*kot - kociak, pies - psiak*);

2. Drugi model gwarowy opiera się na podstawach przymiotników lub rzeczowników i jest wyzyskiwany przy tworzeniu nazw nosicieli cech, przede wszystkim osobowych (*ważniak, odważniak, przystojniak*).
   Te odprzymiotnikowe nazwy nosicieli cech nie są jednak uniwerbizowane [Szczepańska 1988: 132]. Ta sama zasada dotyczy słowackich leksemów odprzymiotnikowych z formantem *-ák: hlupák, šmatliak, úbožiak,* które powstają w języku okazjonalnie, a nie są nazwami stałymi, ustabilizowanymi i nie posiadają równolegle funkcjonujących synonimicznych określeń wielowyrazowych.

Ponadto, sufiks *-ak* w języku polskim nie jest już typowym wykładnikiem ani nazw atrybutywnych (szczególnie uniwerbizacji), ani nazw narzędzi. Niewykluczone, że przesądziły o tym trzy powody:

a. gwara miejska, z której się wywodzi stała się już zjawiskiem historycznym;

b. tendencje językowe sprzyjają rozwojowi struktur z przyrostkiem *-owiec,* szczególnie w funkcji wykładnika kategorii nazw nosicieli cech;

c. urabianiu formacji zuniwerbizowanych służy dziś głównie derywacja ujemna.

Omawiany przyrostek odnajdujemy współcześnie w okazjonalnych strukturach atrybutywnych, często odnazwiskowych: *agenciak, dyskopolak, nałęczniak, stuligroszak, wałęsiak* [Jadacka 2005: 111].

Wśród słowackich i polskich leksemów zuniwerbizowanych, najwięcej jest rezultatów derywacji uniwerbizującej, np.

słow.: *balonový plášť > balon+iak, koncentračný tábor > koncentr+ák, mliečny zub > mliečň+ak, panelový dom > panel+ák*[71], *pasový traktor > pas+ák*[72], *pauzovací papier > pauz+ák, rebrinový voz > rebriniak, zlepšovaci návrh > zlepšov+ák*;

pol.: *pieniądz aluminiowy > aluminiak, czwarte pietro > czwartak, budynek drewniany > drewniak, pies gończy > gończak, drzewo iglaste > iglak, członek partii > partyjniak.*

Poza tym *KSSJ* odnotowuje nieliczne przykłady kompozytów, w których kompozycja jest procesem hierarchicznie wyższym nad derywacją: *žiak strednej školy > stredoško+ák, študent vysokej školy > vysokoškol+ák* i złożeń, którym towarzyszy dezintegracja jednego z członów wyrażenia motywującego, np. *nitrocelulózový lak > nitrolak.*

Również niewiele przykładów kompozytów odnaleziono w polskim materiale źródłowym, np. *student pierwszego roku > pierwszoroczniak, zlew do zmywania > zlewozmywak.*

W języku słowackim za pomocą sufiksu *-ák* powstają głównie zuniwerbizowane:

1. nazwy osobowe: *prvák, stredoškolák, štvrtoročiak*;
2. nazwy środków lokomocji: *mesťák, nakladiak, osobák, sťahovák*;
3. nazwy miejsc, budynków: *decák, kulturák, zimák*;
4. nazwy przedmiotów: *igeliťák, vodičák*;
5. nazwy abstrakcyjne: *pracák, školák.*

Analogicznie przedstawia się sytuacja w języku polskim, gdzie z sufiksem *-ak/ -iak)* powstają zuniwerbizowane rzeczowniki określające np.:

1. osoby: *pierwszak, prywatniak przedszkolak, tajniak*;

[71] Jak twierdzą autorzy *Dynamiky* [1989: 302], zmienia się wartość stylistyczna leksemu *panelák.* O ile przed trzydziestoma laty leksem ten wartościowany był jako slangowy, to w latach późniejszych zmienił swoją wartość i był klasyfikowany jako wyraz potoczny. Obecnie, ze względu na jego frekwencję w aglomeracjach miejskich zauważalne jest jego przejście do warstwy słownictwa neutralnego, nienacechowanego.

[72] Leksem ten obecnie kwalifikowany jest bardziej jako neutralny niż potoczny [*Dynamika* 1989: 302].

2. budynki: *ceglak, parterak, trzciniak*;
3. szkoły: *geodezyjniak, ogólniak, spożywczak*;
4. samochody: *benzyniak, ropniak,*;
5. przedmioty: *gumiak, zamszak;*
6. maszyny: *widlak.*

Podsumowując przedstawione powyżej słowackie i polskie leksemy zuniwerbizowane z sufiksem *-ák (-iak),* nasuwa się wniosek, że sufiks ten służy w porównywanych językach do tworzenia formacji należących do takich samych klas semantycznych. Ponadto, do języka słowackiego i polskiego sufiks ten „przedostał" się z gwar, dlatego większość leksemów należy do odmiany potocznej opisywanych języków. Nieliczne przykłady uniwerbizmów uniwerbizmów sufiksami *-ák, -iak, -ak* świadczą o produktywności pierwotnie „gwarowego" formantu w nazewnictwie specjalistycznym.

Sufiks *–ista/-ysta*

Dla systemów słowotwórczych języka słowackiego i polskiego sufiks *-ista/-ysta* jest genetycznie obcy. Jest on sufiksem międzynarodowym o dużym zasięgu. Wyodrębnia się bowiem jako element słowotwórczy w językach indoeuropejskich, a nawet w niektórych nieindoeuropejskich (np. w węgierskim, czy estońskim[73]). Dzięki stosunkowo dużej precyzji znaczeniowej sufiks ten jest jednym ze szczególnie adekwatnych wykładników określonych znaczeń słowotwórczych i jako taki bywa wykorzystywany do tworzenia nowych struktur [Waszakowa 1995: 123].

Wykazuje on dużą aktywność w urabianiu neologizmów nominatywnych: *aborcjonista, demontażysta, panelista,* jak i ekspresywnych: *barbarzysta, laburzysta, korwinista.* Część derywatów z tym sufiksem łączy się semantycznie z neologizmami na *-izm/-yzm,* które zgodnie z konwencjami przyjętymi w wielu polskich opracowaniach

[73] Cytuję K. Waszakową, która formułuje stwierdzenie o nieindoeuropejskich zastosowaniach sufiksu *-ista* na podstawie pracy J. Jiráčka [1971].

słowotwórczych są podstawami słowotwórczymi derywatów na *-ista* [Jadacka 2005: 114].

Inwariantna funkcja sufiksu *-ista/-ysta* jest stosunkowo precyzyjna: zakres jej ogranicza się do nazw subiektów osobowych [Waszakowa 1995: 122]. Podstawami słowotwórczymi derywatów z opisywanym sufiksem są:

a. nazwy pospolite : słow.: *medailista, scenárista,* pol.: *pierwszoklasista, drugoklasista;*
b. nazwy własne: słow.: *dualista, slovanista,* pol.: *legionista, wopista.*

Szczegółowa analiza słowackich i polskich derywatów zuniwerbizowanych powstałych za pomocą sufiksu *-ista/-ysta* oparta jest na podziale K. Waszakowej na klasy wyróżnione ze względu na typy pól semantycznych, jakie pełnią ich rzeczownikowe podstawy słowotwórcze [Waszakowa 1995: 122]:

> 1. odobiektowe nazwy subiektów: jest to w języku polskim i słowackim najliczniejsza klasa uniwerbizmów, (patrz analiza formalna materiału źródłowego - sufiks *-ista/-ysta,* strona 103, 123) o motywacji rzeczownikowej. Grupę tę tworzą derywaty o podstawie słowotwórczej wskazującej na ideę, doktrynę, teorię, kierunek artystyczny itp., wobec którego subiekt zajmuje aktywną postawę zwolennika, wyznawcy, często na tyle silnie identyfikującego się z daną ideą, czy teorią, iż zasługującego na miano jej przedstawiciela. Spośród tak powstałych formacji, zdecydowana większość należy do terminologii, głównie z zakresu filozofii, sztuki, plastyki, literatury, psychologii, np. słow. *anarchista, ateista, dadaista, komunista, pozitivista, realista, reformista,* pol. *ateista, konceptualista, pozytywista, realista, tomista,* itd. Zdaję sobie sprawę, że traktowanie powyższych leksemów za wynik derywacji uniwerbizującej (tu również derywacji uniwerbizującej wymiennej) może wydawać się kontrowersyjne. Jednak z formalnego punktu widzenia formacje te spełniają warunki procesów uniwerbizacyjnych: są derywatami od wyrażeń wielowyrazowych, posiadają swoje synonimiczne odpowiedniki, których nie usuwają z języka oraz nie powstają w języku okolicznościowo, mają charakter stały, utarty;

2. odnarzędziowe nazwy subiektów: tworzą je nazwy osób grających na instrumentach muzycznych: słow.: *bicista, flautista, huslista, okulelista,* pol.: *flecista, oboista, pianista;*

3. nazwy subiektów:

a. wykonawców czynności: klasę tę tworzą nazwy sportowców motywowane przez rzeczowniki wskazujące na rodzaj uprawianej dyscypliny: słow.: *futbalista, rugbista, surfista, tenista,* pol.: *biathlonista, golfista, pięcioboista, wieloboista;*

b. członków organizacji, zbiorowości: słow.: *vázista,* pol. *sokista;*

4. odrezultatywne nazwy subiektów: w obrębie tej klasy znalazły się leksemy typu: słow.: *scenárista, žalmista,* pol.: *annalista, nowelista, psalmista.*

Analiza słowackich i polskich formacji na *-ista/-ysta* pokazuje, że sufiks ten jest niezwykle produktywny, głównie w tworzeniu nazw osobowych.

Tendencja do skrótowości i ekonomii języka działająca równolegle w porównywanych językach pokazuje, jak istotną rolę we współczesnym języku słowackim i polskim odgrywa derywacja uniwerbizująca, czy kompozycja, których rezultatem są formacje zuniwerbizowane.

Sufiks *-(owi)ec*

Kolejną analizowaną grupę rzeczowników zuniwerbizowanych rodzaju męskiego tworzą formacje powstałe za pomocą sufiksu *-ec* i jego rozszerzonego wariantu *-owiec.* Porównując te sufiksy w obydwu opisywanych językach należy stwierdzić, że w języku słowackim sufiks *-ec* wykazuje się niezwykle niską frekwencyjnością.

Język polski natomiast charakteryzuje duża aktywność słowotwórcza sufiksu *-owiec,* który urabia głównie osobowe nazwy nosicieli cech i wykonawców czynności.

Istotne przy analizie sufiksu *-(owi)ec* są dwie kwestie:

1. zgodności rodzajowej rzeczowników zuniwerbizowanych, które tworzy;
2. ich nacechowanie stylistyczne.

Obie te kwestie próbuje wyjaśnić np. D. Buttler, która stwierdza, że sufiks ten uniwerbizuje związki z rzeczownikami rodzaju męskiego (leksem zuniwerbizowany zachowuje rodzaj gramatyczny rzeczownika z podstawy[74]), a ponadto tworzy struktury potoczne, ale neutralne [buttler 1977: 439].

Ad1. Sufiks *-(owi)ec* najczęściej nominalizuje podstawy przymiotnikowe zakończone na *–owy*. Współzawodniczy on w tym procesie nominalizacji z żeńskim sufiksem *-ka*. Przykłady typu *bombowiec, odrzutowiec, ponaddźwiękowiec,* określające zuniwerbizowane nazwy statków i samolotów (a zatem leksemy tego samego rodzaju gramatycznego), potwierdzają tezę o dziedziczeniu kategorii rodzaju. Przeczą jej jednak uniwerbizmy typu *ciężarówka, osobówka, wyścigówka, kasztanowiec, kokosowiec,* które określają nazwy samochodów, czy drzew, a ich podstawę derywacyjną tworzą rzeczowniki rodzaju męskiego. B. Nykiel-Herbert zadaje więc pytanie „dlaczego przymiotniki o tej samej strukturze morfonologicznej (w tym wypadku zakończone na *–owy*) nominalizują się w tym samym procesie za pomocą różnych formantów?" [Nykiel-Herbert 1989: 196]. Przytaczając poglądy B. Szamanka [1988], cytowana autorka stwierdza, że w wypadku nazw statków i samolotów z jednej strony, a samochodów z drugiej, trudno mówić o kategoriach derywacyjnych, pojęcie kategorii musiałoby być bowiem zawężone i trudne do zdefiniowania. Starając się udzielić odpowiedzi na tak postawione pytanie, B. Nykiel-Herbert zauważa, że pewne derywaty rzeczownikowe o tych samych cechach morfologicznych i leksykalno-semantycznych preferują w obrębie klasy jeden formant [Nykiel-Herbert 1989: 196].

Ad 2. Pogląd o neutralności stylistycznej formacji z sufiksem *-owiec* potwierdza R. Przybylska, która wskazuje, że nazwy tego typu (odrzeczownikowe osobowe nazwy

[74] Analiza formalna materiału źródłowego potwierdza tę tezę, mimo, iż odnotowano nieliczne przykłady na odmienny rodzaj gramatyczny formacji motywującej i uniwerbizmu - w przypadku struktur na *-owiec* traktuję je jako wyjątki.

wykonawców czynności) są słabiej nacechowane potocznością niż konkurujące z nimi w tej funkcji formacje na *-arz* oraz *-acz* i dlatego łatwiej awansują do neutralnej, nienacechowanej warstwy słownictwa [Przybylska 2000: 200]. Z drugiej jednak strony, łatwość tworzenia formacji uniwerbizowanych z formantem *-owiec* sprawia, że ta sama struktura powstaje niekiedy w różnych środowiskach i w odmiennych funkcjach znaczeniowych (np. *długoterminowiec* < *więzień odsiadujący wieloletni wyrok* i 'meteorolog opracowujący prognozy długoterminowe'; *torowiec* < *kolarz, motocyklista biorący udział w zawodach na torze* i 'robotnik układający tory') [Buttler 1978b: 403].

Za pomocą sufiksu *-owiec* powstają języku polskim nazwy[75]:

a. nosicieli cech odrzeczownikowe, zwłaszcza nazwy osób chorych (przez odniesienie do nazwy organu, na który chorują lub nazwy choroby): *aidsowiec, wątrobowiec, żołądkowiec;*
b. nazwy zwolenników i wyznawców pewnych idei, poglądów: *arafatowiec, hitlerowiec, pinochetowiec;*
c. członków subkultur: *punkowiec;*
d. członków jakichś struktur organizacyjnych: *sztabowiec, wspólnotowiec, zespołowiec;*
e. agentywne osób uprawiających sport: *piórkowiec, terenowiec, torowiec,*
f. nieosobowe nomina attributiva: *bombowiec, dwumasztowiec, jednomasztowiec, sprężynowiec, szeregowiec, żaglowiec.*

Opisywany sufiks wykazuje ponadto dużą produktywność w urabianiu formacji osobowych, których formacjami wyjściowymi są skrótowce (takie struktury powstają w następstwie derywacji uniwerbizującej abrewiacyjno-sufiksalnej). Określają one osoby będące członkami organizacji, partii politycznych, oddziałów wojskowych: *akowiec, behapowiec, eseldowiec, pezetpeerowiec, upeerowiec, zetemesowiec.* Charakterystyczna dla tego typu derywatów jest ich przynależność do odmiany potocznej języka.

[75] Podział na klasy semantyczne: za R. Przybylską [2000: 200-201].

Przedstawiona analiza sufiksu *-owiec* wskazuje na jego dużą produktywność we współczesnym języku polskim, zwłaszcza w zakresie derywacji uniwerbizującej, której rezultatami są uniwerbizmy rodzaju męskiego.

Sufiks *-ár/ -arz*

Kolejnym sufiksem tworzącym uniwerbizmy rodzaju męskiego jest sufiks *–ár /-iar* i jego polski odpowiednik *-arz*. Przeprowadzona analiza formalna wykazała, że w obydwu porównywanych językach sufiks ten należy do grupy średnio produktywnych.

Sufiks *-ár/-iar* urabia w języku słowackim struktury należące w głównej mierze do języka potocznego i oznaczające przede wszystkim nazwy osób:

a. W takich formacjach strukturą wyjściową jest połączenie rzeczownika z przymiotnikiem: *deckár, očiar, osvetár, terenár, vreckár, zubár, zvukár.* Jak zaznaczają autorzy *Dynamiky*, „slová toho typu vznikajú prevažne v profesijných komunikačných sférach, a preto ich základnou funkciou je pomenovať nový jav skutočnosti nevyhnutný pre daný komunikačný akt, prijímajú sa po veľmi krátkom čase svojej existencie (veľa ráz už bez hovorového či slangového štádia) v spisovnom jazyku ako bezpríznakové. Ide hlavne o názvy osôb podľa zamestnania, ktoré nemalo predtým pomenovanie, napr. *mazutár* 'robotník energetických zariadení na mazut', *smaltár* 'kto pracuje so smaltom', *plstiar* 'kto sa zaoberá spracovaním plsti', *perletiar* 'kto umelecky spracúva perleť a rohovinu', *vozíčkár* 'kto pracuje na vysokozdvižnom vozíku'. Zaviedli sa aj nové učebné odbory: *pečivár* 'kto sa učí vyrábať trvanlivé pečivo', *obaliar* 'kto sa učí základné a odborné práce v odvetví odborovej techniky', *priemyselný krmivár* 'kto pracuje pri výrobe krmiva' [*Dynamika* 1989: 303 za: Jacko 1981].

b. Rośnie również liczba derywatów zuniwerbizowanych, które powstały z połączenia rzeczownika z innym rzeczownikiem w dopełniaczu, np. *hlinikár, magnezitári, odbojár, odborár, poviedkár, sofnaftári,* które oznaczają określenia osób

według ich stosunku do wykonywanego zawodu, przedsiębiorstwa, instytucji, czy organizacji.

c. Odnotowano ponadto przykłady uniwerbizmów z terminologii sportowej, określających zawodników uprawiających dany sport: *bežkár, časovkár, diaľkár, jachtár, smečiar, stípliar, výškár, znakár.*

d. W wielu przykładach z sufiksem *-ár/-iar* ich podstawowe znaczenie zostało rozszerzone: „*hydinár* nie je iba pestovateľ hydiny, ale aj kto pracuje v hydinárskom priemysle, výskume" [*Dynamika* 1989: 303].

e. Ostatnią klasę leksemów z opisywanym sufiksem tworzą zuniwerbizowane nazwy osób, w których podstawą uniwerbizacji były skróty (derywacja uniwerbizująca abrewiacyjno-sufiksalna): *bazkár, sľukár, toskár.*

Podobne klasy semantyczne tworzy sufiks *–arz* w języku polskim. Odnotowano uniwerbizowane określenia:

a. pracowników instytucji, przedsiębiorstw, organizacji: *księgarz, pierzarz, poczciarz, włókniarz;*
b. właścicieli przedmiotów, czy budynków: *hotelarz, magnetofoniarz, sankarz, trabanciarz;*
c. zawodników uprawiających określony sport: *delfiniarz, kajakarz, koszykarz, tratwiarz, tyczkarz* i zawodników określonych klubów sportowych: *koroniarz;*
d. autorów pamiętników, pieśni: *pamiętnikarz, pieśniarz, rocznikarz.*

Z przedstawionej powyżej krótkiej analizy semantycznej uniwerbizmów rodzaju męskiego z sufiksem *-ár/-iar, -arz* jasno wynika, że spełnia on podobne funkcje w języku słowackim i polskim, jeśli chodzi o klasy leksemów, w których omawiany formant jest najbardziej produktywny.

Sufiks *-an, -anin*

Do grupy mało produktywnych formantów słowotwórczych tworzących uniwerbizmy rodzaju męskiego w języku słowackim i polskim należy sufiks *-an* i *–anin.*

Służy do tworzenia nazw mieszkańców obszarów geograficznych [Szczepańska 1994: 32]: słow.: *Bratislavčan, Košičan, ostrovan,* pol.: *kresowianin, ziemianin.* Należą one do odmiany ogólnej języka, w przeciwieństwie do określeń mieszkańców tworzonych przy udziale sufiksu *-ak,* który w porównywanych językach wskazuje na przynależność do odmiany potocznej: słow.: *Bystričák,* pol.: *krakowiak.*

Sufiks *–ík, -ník/ -ik, -yk*

Ostatnim analizowanym sufiksem tworzącym struktury zuniwerbizowane rodzaju męskiego w języku słowackim jest sufiks *-ík, -ník,* który wykazuje bardzo małą produktywność. W języku polskim również aktywność słowotwórcza formantu *-ik/ -yk* jest niska.

Słowackie derywaty z opisywanym sufiksem należą do ogólnej odmiany języka (odnotowano tylko jeden leksem potoczny: *družobník*) i derywują połączenia rzeczownika z przymiotnikiem oznaczające:

a. nazwy potraw i ciast: *jablčník, kapustník, makovník, orechovník, tvarohovník;*
b. określenia koni: *teplokrvník, vraník;*
c. określenia przedmiotów: *zimník*
d. określenia z terminologii anatomicznej, dziennikarskiej, językoznawczej: *prítomník, prostredník, úvodník.*

W języku polskim za pomocą sufiksu *-ik/-yk* powstają określenia:

a. miejsc, szczególnie plantacji: *chmielnik, malinnik, oliwnik;*

b. osób pracujących w organizacjach, przedsiębiorstwach: *obuwnik, przewoźnik, szybownik;*

c. nazwy zwolenników, wyznawców pewnych poglądów i idei: *agnostyk, neoplatonik;*

d. nazwy ciast i posiłków: *chłodnik, jabłecznik, miodownik, sernik.*

Ponadto, odnotowano kilkanaście przykładów uniwerbizmów pochodzących z terminologii:

a. sportowej: *alpejczyk;*

b. technicznej, oznaczającej:

- urządzenia: *blanszownik, ługownik, wręgownik;*
- nazwy osobowe: *pirotechnik, sadownik;*

c. medycznej: *neurastenik, oligofrenik, schizofrenik*;

d. morskiej: *namiernik;*

e. wojskowej: *włócznik;*

f. garbarskiej: *mizdrownik;*

g. językoznawczej: *nadrzędnik, pochodnik, pytajnik, rozkaźnik.*

IV. Wyniki przeprowadzonych analiz

Założeniem przyjętym przez autorkę było przeprowadzenie w niniejszej rozprawie dwóch odrębnych analiz: formalnej i semantycznej zgromadzonego materiału źródłowego. Taki układ pracy pozwolił na wyciągnięcie ogólnych wniosków dotyczących realizacji procesów uniwerbizacyjnych w porównywanych językach.

We wstępie była mowa o metodologii badań zaczerpniętej, między innymi z monografii Elżbiety Szczepańskiej *Uniwerbizacja w języku czeskim a polskim.* Elementami owej metodologii były założenia, że procesy uniwerbizacyjne charakterystyczne są głównie dla odmiany potocznej języka. Ponieważ niniejsza praca nie stawiała sobie za cel wykazania różnic pomiędzy procesami uniwerbizacyjnymi w poszczególnych stylach funkcjonalnych języka słowackiego i polskiego, materiał przykładowy z odmiany potocznej zestawiany był z przykładami pochodzącymi z odmian ogólnonarodowych konfrontowanych języków. W ramach prezentowania przykładów z języka ogólnego słowackiego (*spisovný jazyk*) i polskiego, wykorzystano również leksemy pochodzące z terminologii specjalistycznej, profesjonalnej.

Taki dobór materiału źródłowego pozwolił na uwidocznienie różnic (ilościowych i jakościowych) pomiędzy słowackim a polskim językiem potocznym, jak również między ich oficjalnymi odmianami. Podobnie jak E. Szczepańska, odmianę ogólną porównywanych języków (z terminologią specjalistyczną) potraktowałam jako punkt wyjścia dla porównywanych procesów [Szczepańska 1994: 83]. Pozwoliło mi to na sformułowanie ogólnych wniosków o przebiegu procesów uniwerbizacyjnych w opisywanych językach.

IV.1. Zestawienie ilościowe

Przed przystąpieniem do formułowania wniosków ogólnych, przedstawię zestawienie ilościowe rezultatów procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim i polskim.

Kompleksowy materiał źródłowy obejmował 1378 leksemów słowackich i 1526 leksemów polskich. Dobór materiału źródłowego oparty był na kryterium równej ilości uniwerbizmów reprezentujących odmianę potoczną i ogólną konfrontowanych języków. W efekcie tak obranego kryterium udało się odnotować 536 leksemów z odmiany ogólnej i 842 leksemy z odmiany potocznej języka słowackiego. Analogicznie w języku polskim - zgromadzono 672 leksemy z odmiany ogólnej i 899 leksemów z odmiany potocznej.

Stosunek ilościowy materiału obrazuje poniższe zestawienie:

język słowacki		**język polski**	
odmiana ogólna	odmiana potoczna	odmiana ogólna	odmiana potoczna
536	842	627	899
razem: 1378		razem: 1526	
ogółem 2904 leksemy zuniwerbizowane			

Tabela 2. Zestawienie ilościowe rzeczowników zuniwerbizowanych w odmianie ogólnej i potocznej języka słowackiego i polskiego

Na podstawie różnic ilościowych pomiędzy zuniwerbizowanymi słowackimi i polskimi rzeczownikami, można wnioskować o cechach charakterystycznych procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim i polskim.

IV.2. Procesy uniwerbizacyjne

Analiza formalnych zabiegów prowadzących do uniwerbizacji w języku słowackim i polskim została przeprowadzona na podstawie podziału zgromadzonego materiału źródłowego na pięć grup leksemów. Grupy te obejmowały polskie i słowackie rzeczowniki zuniwerbizowane powstałe w wyniku następujących procesów uniwerbizacyjnych:

1. **derywacji uniwerbizującej;**
2. **derywacji dezintegracyjnej;**
3. **elipsy substantywizującej i deadiektywizującej;**
4. **kompozycji;**
5. **abrewiacji.**

W powyższych pięciu grupach leksemów zaprezentowano jedynie przykłady najbardziej reprezentatywne - ze względu na wielość materiału źródłowego, postanowiono odstąpić w analizie formalnej od prezentacji wszystkich zgromadzonych uniwerbizmów. Głównym celem analizy formalnej było:

1. pokazanie stosunków ilościowych słowackich i polskich rzeczowników zuniwerbizowanych;
2. zobrazowanie klas semantycznych rzeczowników słowackich i polskich, które powstały w wyniku różnorakich procesów uniwerbizacyjnych;
3. wskazanie na najbardziej charakterystyczne dla danego języka zabiegi słowotwórcze, za pomocą których realizowane są procesy uniwerbizacyjne.

Poniższa tabela pokazuje, które techniki słowotwórcze dające w efekcie zuniwerbizowane rzeczowniki są w badanych językach bardziej popularne i produktywne.

Tabela 3. Procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim

	język słowacki	**język polski**
1. derywacja uniwerbizująca	935	930
2. derywacja dezintegracyjna	75	109
3.elipsa: - substantywizująca - deadiektywizująca	108 86 22	138 110 28
4. kompozycja	167	186
5.abrewiacja	93	163
Razem	**1378**	**1526**

Wnioski płynące z przeprowadzonej analizy formalnej słowackich i polskich rzeczowników zuniwerbizowanych są następujące:

1. Porównanie uniwerbizmów słowackich i polskich powstałych w wyniku zastosowania zabiegów formalnych:
    a. Najliczniej reprezentowaną grupą uniwerbizmów są derywaty powstałe w wyniku derywacji uniwerbizującej. Zarówno w języku słowackim, jak i polskim, zabieg ten jest najbardziej produktywny. Blisko 68 % wszystkich uniwerbizmów słowackich powstało w wyniku procesu derywacji uniwerbizującej. Analiza ilościowa materiału polskiego wykazała, że w wyniku derywacji uniwerbizującej w polszczyźnie powstało około 61 % wszystkich uniwerbizmów.

    b. Derywacja dezintegracyjna nie jest tak produktywna jak derywacja uniwerbizująca. Stwierdzenie to dotyczy w równym stopniu języka polskiego, jak i słowackiego, z przewagą tak powstałych derywatów w języku polskim. Można zatem stwierdzić, że o ile zabieg ten nie jest produktywnym sposobem uniwerbizacji w porównywanych językach, to w języku polskim dezintegracja częściej prowadzi do powstania struktur zuniwerbizowanych niż w polszczyźnie. Rzeczowniki powstałe

w wyniku derywacji dezintegracyjnej uniwerbizującej stanowią jedynie 5 % zgromadzonego materiału słowackiego i 7% materiału polskiego.

c. Elipsa jest zabiegiem, który tworzy leksemy zuniwerbizowane w przybliżonej ilości w porównywanych językach, choć analiza materiału wyraźnie pokazuje, że wśród uniwerbizmów słowackich stanowią one 8 %, a wśród uniwerbizmów polskich - nieco ponad 9%. Zarówno w języku słowackim, jak i polskim, porównywalna jest liczba leksemów zuniwerbizowanych powstałych w wyniku elipsy substantywizującej, a elipsa deadiektywizująca w obu językach tworzy marginalne liczby uniwerbizmów. Pomimo nieznacznych różnic ilościowych, język polski jest bogatszy od języka słowackiego pod względem uniwerbizmów eliptycznych.

d. Kompozycja jako kolejny sposób tworzenia rzeczowników uniwerbizowanych jest również bardziej produktywna w języku polskim niż w słowackim - wynika to z ilościowego porównania materiału. Jeśli chodzi o procentowy udział w ogóle zgromadzonych przykładów - zarówno w języku słowackim, jak i polskim kompozita stanowią po 12% materiału. Jak wynika z przedstawionego zestawienia, kompozycja jest bardziej produktywnym zabiegiem formalnym od elipsy, czy abrewiacji, zarówno w języku słowackim, jak i polskim.

e. Tworzenie uniwerbizmów od skrótów jest zabiegiem najmniej licznie reprezentowanym w obydwu porównywanych językach. W obrębie grupy uniwerbizmów powstałych w wyniku abrewiacji przykłady stanowią blisko 7% materiału, a przykłady polskie - około 11%. Najczęściej zabiegowi temu towarzyszy sufiksacja - mamy wtedy do czynienia z derywacją abrewiacyjno-sufiksalną. Tak powstałe leksemy zaliczone zostały w mniejszej pracy do efektów derywacji uniwerbizującej. Efektem tego procesu są rzeczowniki z produktywnymi sufiksami słowotwórczymi, o których będzie mowa poniżej.

IV.3. Produktywność sufiksów

Wykazanie ilości leksemów zuniwerbizowanych w języku słowackim i polskim jest ściśle związane z pojęciem produktywności sufiksów słowotwórczych, a co za tym idzie, również produktywności klas słowotwórczych.

R. Grzegorczykowa i J. Puzynina określają produktywność klas słowotwórczych w sensie synchronicznym jako problem potencjalnej ich aktywności, zdolności do zwiększania się liczby okazów danej klasy. Twierdzą ponadto, że „widzenie tego problemu w obrębie synchronii implikuje rozumienie jej dynamiczne, tj. nie tylko jako opisu stanu faktycznego w danym momencie, ale i opisu potencji dalszego rozwoju" [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 36-37]. Produktywność sufiksów słowotwórczych, z kolei, rozumiana jest jako zdolność do pomnażania liczby jednostek z danym formantem (w określonej klasie słowotwórczej) [Waszakowa 1994: 28]. sufiksów zagadnieniem produktywności sufiksów i sposobami jej ustalania wiążą się często liczne wątpliwości. R. Grzegorczykowa i J. Puzynina wskazują, że „metody badania produktywności są różne, wszystkie chyba niedoskonałe, nie pozwalające mierzyć stopni produktywności w sposób wystarczająco ścisły" [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 37]. Dalej autorki podkreślają, że „cel badań jest zawsze taki sam: sprawdzić, czy i jak wiele powstaje nowych wyrazów należących do określonych klas słowotwórczych w pewnym odcinku czasu, bezpośrednio poprzedzającym moment, dla którego ustalamy stopień produktywności tych klas".

Stopień produktywności sufiksów i klas słowotwórczych w niniejszej pracy ustalany jest na podstawie analizy dokumentów pochodzących z różnych okresów[76]. Za punkt wyjścia w ocenie produktywności sufiksów uniwerbizujących przyjęłam zasób słowackich leksemów zawartych w publikacjach naukowych[77] oraz w słownikach: *Krátky slovník slovenského jazyka* [1998; 2003] i *Slovník slovenského slangu* [1993]. Przedmiotem analizy stały się formacje zuniwerbizowane powstałe w okresie ostatnich trzydziestu lat.

[76] Obok tej metody, do poszukiwania nowych wyrazów wykorzystuje się teksty, eksperymentalne badania sposobu tworzenia neologizmów, słowniki frekwencyjne i wreszcie porównuje się zawartość słowników z różnych epok [Grzegorczykowa, Jadacka 1979: 37].

[77] Chodzi tutaj o artykuły naukowe lingwistów słowackich [por. E. Kučerová, P. Odaloš, J. Horecký, J. Dolník, M. Pančíková, J. Furdík i in.].

Jeżeli chodzi o polskie rzeczowniki uniwerbizowane, korzystałam, podobnie jak w przypadku materiału słowackiego z artykułów naukowych[78], prac monograficznych Jana Miodka [1979] i Elżbiety Szczepańskiej [1994]. Głównym źródłem słownikowym jest trzytomowy *Słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Szymczaka [1998].

Derywacja uniwerbizująca, jako jedna z technik słowotwórczych, za pomocą których przebiegają w języku słowackim i polskim procesy uniwerbizacyjne wykorzystuje następujące sufiksy słowotwórcze:

- w języku słowackim: *-ka/-ovka, -ina, -ňa, -ica* (dla rodzaju żeńskiego) i *-ák/ -iak, -ík/-ik/-ník, -ár, -ista, -áč, -ec/-nec/-ilec/-inec, -ok, -ič* (dla rodzaju męskiego), *-né* (dla rodzaju nijakiego);
- w języku polskim: *-ka/-ówka, -ina/-yna, -yzna* (dla rodzaju żeńskiego), *-ak/ -iak, -ik, -ista, -arz/-iarz, -anin* (dla rodzaju męskiego) i *-owisko* (dla rodzaju nijakiego).

język słowacki			**język polski**		
rodzaj żeński	rodzaj męski	rodzaj nijaki	rodzaj żeński	rodzaj męski	rodzaj nijaki
-ka/ovka	*-ák/-iak*	*-né*	*-ka/-ówka*	*-ak/ -iak,*	*-owisko*
-ina	*-ík/-ik/-ník*		*-ina*	*-ik*	
-ňa	*-ár*		*-yzna*	*-ista,*	
-ica	*-ista*			*-arz/ -iarz,*	
	-ec/-nec/ -ilec/-inec			*-anin*	
	-áč				
	-ok				
	-ič				

[78] Źródłem materiału są głównie publikacje o charakterze teoretycznym, por. D. Buttler, H. Satkiewicz, R. Laskowskiego, B. Nykiel-Herbert.

Tabela 4. Zestawienie inwentarza sufiksów słowotwórczych wykorzystywanych w derywacji uniwerbizującej do tworzenia leksemów zuniwerbizowanych w języku słowackim i polskim

Z powyższej tabeli wynika, że inwentarz formantów słowotwórczych, które w procesie derywacji uniwerbizującej tworzą rzeczowniki zuniwerbizowane jest bogatszy w języku słowackim niż w polskim. Najbardziej różnorodne i najliczniejsze są formanty tworzące leksemy rodzaju męskiego (w języku słowackim 8, w języku polskim - 5). Formanty żeńskie są w porównywanych językach takie same, natomiast w rodzaju nijakim słowackie struktury zuniwerbizowane urabia sufiks *–né,* a polskie *–owisko.*

Przeprowadzona analiza formalna i semantyczna pozwala na wysunięcie następujących wniosków:

a. Wśród rzeczowników rodzaju żeńskiego w języku słowackim i polskim najbardziej produktywnym jest sufiks *-ka (-ovka/-ówka).* Urabia on w porównywanych językach analogiczne klasy semantyczne derywatów: nazwy instytucji, przedsiębiorstw, organizacji, szkół, pomieszczeń, urządzeń, narzędzi, maszyn, przedmiotów, ubrań, materiałów, lamp, biletów, wódek samochodów, gier, czynności, działań sportowych, dokumentów, przedmiotów codziennego użytku, itp.
b. Drugi pod względem produktywności wśród formantów rodzaju żeńskiego okazał się w języku słowackim sufiks *-ina,* a w języku polskim jednakową pozycję odnotowują sufiks *-yzna* i *-ina.* Urabiają one w obydwu językach nazwy kolektywne, nazwy miejsc i określenia języków obcych.
c. Do słowackich sufiksów uniwerbizujących rodzaju żeńskiego zalicza się ponadto sufiksy *-ica* i *-ňa.* Tylko ten drugi ma swój polski odpowiednik *-nia,* ale nie odgrywa on istotnej roli w procesach uniwerbizacyjnych. Widać zatem, że język polski jest uboższy jeżeli chodzi o inwentarz formantów tworzących formacje zuniwerbizowane rodzaju żeńskiego.
d. Rzeczowniki zuniwerbizowane rodzaju męskiego tworzone są w języku słowackim za pomocą bardzo produktywnych sufiksów *-ák/-iak, -ik/-ík/*

-ník, -ár/-iar, -ista, oraz *-ač, -ec/-nec/-inec/-ilec, -ok, -ič,* których rola w procesach uniwerbizacyjnych nie jest znacząca. Ponownie inwentarz polskich formantów rodzaju męskiego jest uboższy (5 sufiksów: *-ista, -owiec, -ik/-yk, -ak/-iak, -arz, -anin*). Największą produktywność wykazały sufiksy *-ista, -owiec, -ik/-yk,* oraz *-ak/-iak.* Pod tym względem obserwuje się paralelizm w porównywanych językach.

e. Polskie leksemy zuniwerbizowane rodzaju niejakiego, choć są one marginalne, powstają z wykorzystaniem sufiksu *-owisko,* w języku słowackim odnaleziono zaledwie kilka uniwerbizowanych rzeczowników rodzaju nijakiego z sufiksem *-né.*

IV. 4. Zgodność rodzajowa

W analizie formalnej leksemów zuniwerbizowanych polskich i słowackich posługiwałam się określeniem *schemat zgodności rodzajowej,* co, dla przypomnienia - oznacza zachowanie zgodności rodzajowej między motywującą strukturą wielowyrazową, a zuniwerbizowanym rzeczownikiem.

Z analizy tej wynika, że niezgodność rodzajowa między członem motywującym a motywowanym nie jest czynnikiem determinującym uznanie leksemu za rezultat procesów uniwerbizacyjnych. W każdej prezentowanej grupie rzeczowników znalazły się przykłady na takie leksemy, których rodzaj gramatyczny jest różny od rodzaju gramatycznego formacji fundującej. Analiza zgromadzonego materiału źródłowego jasno wykazuje, że leksemów zuniwerbizowanych o odmiennym rodzaju gramatycznym jest na tyle dużo, (około 30%), aby nie traktować ich jedynie jako wyjątki od reguły, ale jako „pełnowartościowe" uniwerbizmy. Być może przyczyną takiego stanu rzeczy są zjawiska metajęzykowe i zwiększona w danym okresie czasu produktywność niektórych sufiksów [Sojda 2006: (w druku)]. Drugą przyczyną takiego stanu rzeczy mogą być analogie w urabianiu uniwerbizmów, np. nazwy środków lokomocji tworzy zarówno żeński sufiks *-ka: ciężarówka, motorówka, wyścigówka,* jak i męski sufiks *-owiec: frachtowiec, kadłubowiec,* mimo, iż w obydwu przypadkach nazwy te pochodzą od przymiotników zakończonych na *–owy.*

IV.5. Uniwerbizacja grup imiennych i konstrukcji syntaktycznych

Kończąc przedstawianie wyników przeprowadzonych analiz należy krótko wspomnieć o procesach uniwerbizacyjnych, które zachodzą w obrębie grup imiennych i konstrukcji syntaktycznych.

Wielu językoznawców (por. ustalenia w rozdziale 1 i 2) stoi na stanowisku, ze uniwerbizacji mogą podlegać jedynie połączenia rzeczownika z określającym go przymiotnikiem (dla takich połączeń zastosowałam wzór N + Adj = U). Podobnie, jak w przypadku zgodności rodzajowej, tak i tu analiza wykazała, że nie tylko tego typu połączenia ulegają procesom uniwerbizacyjnym. Często nawet w opisywanych grupach znajduje się znikoma ilość przykładów, które mogłyby założoną przez naukowców tezę potwierdzić.

Ostatnim ogólnym wnioskiem wypływającym z przeprowadzonych analiz jest stwierdzenie, że przewagę w tworzeniu określeń zuniwerbizowanych ma nad językiem słowackim język polski. Być może stwierdzenie takie jest zaskakujące, o ile przyjrzeć się wnioskom wysuniętym przez E. Szczepańską: „(...) stwierdzamy pewną przewagę czeszczyzny (nad językiem polskim[79]) w tworzeniu określeń uniwerbizowanych" [Szczepańska 1994: 87].

Biorąc pod uwagę kilkusetletnią „unię" języka słowackiego i czeskiego, należałoby się spodziewać, że w konfrontacji z językiem polskim to właśnie język słowacki okaże się bardziej syntetyczny.

Okazuje się jednak, że wyniki analizy liczącego blisko 3000 przykładów materiału tej tezy nie potwierdzają.

[79] uzupełnienie moje

V. Homonimia rzeczowników a procesy uniwerbizacyjne

Z zagadnieniem opisywanych procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim i polskim wiążą się ściśle terminy *wieloznaczność (polisemia)* i *homonimia,* które istnieją w języku jako dwa typy wielofunkcyjności tego samego kształtu słownego [Buttler 1988: 136]. Danuta Buttler podejmuje próbę umiejscowienia wyrażeń polisemicznych i homonimicznych w obrębie systemu leksykalnego języka polskiego zastanawiając się, czy różnica sposobu funkcjonowania obu typów jednostek jest na tyle wyraźna i istotna, że warto je rozróżniać odrębnymi nazwami [Buttler 1988: 137].

Wyraz polisemiczny charakteryzuje się możliwością aktualizacji znaczeń w podobnych kontekstach; jest to naturalna konsekwencja tego, że wtórne odcienie znaczeniowe wyodrębniają się w jakimś otoczeniu słownym, w którym mogło też się realizować motywujące je znaczenie. Dlatego w użyciach słów wieloznacznych dochodzi niekiedy do ciekawego zjawiska, które naukowcy nazywają nakładaniem się (lub interferencją) znaczeń; pisze się też o zatarciu różnic (opozycji) semantycznych. W takim wypadku dany kontekst jak gdyby jednocześnie „zakłada" możliwość zaktualizowania się obu treści, ich kumulację w jednym użyciu. Homonimy jako wyrazy znaczeniowo odległe nie mają wspólnych, typowych kontekstów, do ich utożsamienia dochodzi zupełnie przypadkowo, w jakichś związkach przygodnych, doraźnych [Buttler 1988: 137].

Biorąc pod uwagę częstotliwość występowania w języku wyrazów polisemicznych i homonimicznych, D. Buttler stwierdza, że homonimy są kategorią dynamiczną, nieustannie pomnażaną o nowe jednostki i występującą we wszystkich podsystemach języka; polisemia natomiast (wielofunkcyjność umotywowana, regularna), ogranicza się do płaszczyzny słownikowej i słowotwórczej [Buttler 1988: 141-142].

Wielokrotnie w niniejszej pracy zwracano uwagę na efekty procesów uniwerbizacyjnych, które mają znaczenia homonimiczne. Częsta homonimia uniwerbizmów wynika z ogólnikowości i abstrakcyjnego charakteru znaczeń

morfemów, które w ich strukturze stanowią wykładnik treści wyrażanej dawniej leksemem [Buttler 1978a: 55].

Z tego powodu istotne wydaje się bliższe spojrzenie na sam mechanizm homonimii. Współcześni badacze wyodrębniają dwa typy homonimii:

a. homonimię „różnopochodzeniową" (poligenetyczną);
b. homonimię „jednopochodzeniową" (monogenetyczną), powstałą z pierwotnej polisemii, jako wynik oddalania się od siebie znaczeń tej samej jednostki. Rozpad semantyczny wyrazu wieloznacznego, a więc powstanie homonimii monogenetycznej, następuje w dwóch wypadkach:
   - gdy między dwoma znaczeniami zaniknie łączące je ogniwo pośrednie,
   - gdy zatrze się wyrazistość budowy słowotwórczej danej jednostki, a w związku z tym straci żywotność jej znaczenie strukturalne, scalające i motywujące różne treści szczegółowe, nieraz bardzo od siebie odległe [Buttler 1988: 138].

Uogólniając znaczenie homonimii, D. Buttler zwraca uwagę, że w języku działają dwa podstawowe mechanizmy przyrostu jednostek homonimicznych. Są nimi zapożyczanie wyrazów obcych i rodzime, wewnątrzsystemowe procesy ewolucyjne [Buttler 1988: 143] (tu: procesy uniwerbizacyjne).

Ponadto, D. Buttler wyróżnia homonimię rdzenną (leksykalną) i słowotwórczą [Buttler 1971: 8-13]. Jednym ze źródeł homonimii leksykalnej są właśnie procesy uniwerbizacyjne [Majewska 2002: 60].

Podstawą analizy homonimii z punktu widzenia procesów uniwerbizacyjnych jest trafne spostrzeżenie D. Buttler, która zauważa, że „we współczesnym słowotwórstwie polskim działają dwa ogólne mechanizmy słowotwórcze szczególnie produktywne w tworzeniu homonimów: tak zwana uniwerbizacja, tj. tworzenie struktur słownych od nazw wielowyrazowych i derywacja wsteczna" [Buttler 1988: 145]. Pogląd ten popierają autorzy *Dynamiky*, którzy twierdzą, że „homonimia môže vzniknúť a jako výsledok univerbizácie" [*Dynamika* 1989: 340]. Dalej, D. Buttler twierdzi, że „pierwszy proces daje całe serie homonimicznych rzeczowników rodzaju żeńskiego (*narciarka* < 'kobieta narciarz', 'czapka narciarska'). Derywacja wsteczna

natomiast, redukując skład morfemowy podstawy, upodabnia neologizm do jakiegoś już istniejącego wyrazu rdzennego" [Buttler 1988:145]. W niniejszym opisie procesów uniwerbizacyjnych derywacja wsteczna traktowana jest również jako jeden ze sposobów tworzenia uniwerbizmów.

Zjawisko homonimii związane jest z opisem słowackich i polskich leksemów zuniwerbizowanych. O ile jednak w wypadku większości uniwerbizmów powstałych np. w efekcie derywacji, abrewiacji, czy substantywizacji, zjawisko to istniało jako skutek „uboczny" procesów kondensacyjnych, to w wypadku adideacji[80] jest to skutek świadomego działania.

Ze zjawiskiem homonimii spotykamy się we wszystkich omawianych procesach uniwerbizacyjnych:

1. w obrębie derywacji uniwerbizującej, źródłem homonimii derywatów są formanty [Majewska 2002: 68]. Funkcja strukturalna formantów może mieć kilka szczegółowych postaci; realizacja każdej z nich sprzyja powstawaniu homonimii słowotwórczej:
   - funkcja transpozycyjna - przenoszenie za pomocą zabiegów derywacyjnych danego leksemu do innej kategorii gramatycznej, bez zmiany jej znaczenia realnego
   - funkcja werbalizacyjna – przekształcanie (w drodze sufiksacji) skrótów, symboli, elementów dźwiękonaśladowczych na normalne wyrazy, niejednokrotnie utożsamiające się formalnie ze słowami tradycyjnymi;
   - funkcja uniwerbizacyjna - przekształcanie nazw dwuczłonowych w nazwy- derywaty. Homonimię o takim podłożu reprezentują zazwyczaj struktury z formantem -ka.
   - funkcja adaptacyjna - słowotwórcze przyswajanie wyrazów obcych [Buttler 1972: 153].

[80] Adideacja to zabieg polegający na tym, że wyrażenie uniwerbizowane, powstające w następstwie dezintegracji, pokrywa się formalnie z istniejącym już w języku wyrazem, tj. upodabnia się do niego. Jednak, mimo że forma ich jest identyczna, różnią się one w sposób zasadniczy znaczeniem [Szczepańska 1994: 20].

np.:

- formant *-ka* w uniwerbizmach słow.: *detektívka* < *detektívna próza* obok *detektívka* < 'żena detektív', *obývačka* < *obývacia izba* obok *obývačka* < 'nábytok do obývaciej izby', *príručka* < *príručná knižnica* obok *príručka* < 'prehľadne napísaná kniha zahŕňajúca poznatky istého odboru', pol.: *fryzjerka* < *zawód fryzjera* obok *fryzjerka* < 'kobieta fryzjer', *parówka* < *kąpiel parowa* obok *parówka* < 'cienka kiełbasa', *aktówka* < *teczka na akta* obok *aktówka* < 'utwór dramatyczny';
- formanty *-ak/-ar/-owiec* w derywatach zuniwerbizowanych słow.: *pešiak* < *vojak pechoty* obok *pešiak* < 'najnižšia šachová figúrka', *diaľkár* < *závodník v skoku do diaľky* obok *diaľkár* < 'diaľkovo študujúci alebo diaľkovo pracujúci, pol.: *karniak* < *rzut karny* obok *karniak* < 'prawo karne, *kadrowiec* < *pracownik działu kadr* obok *kadrowiec* < 'członek drużyny piłkarskiej na zgrupowaniu'.

Wielofunkcyjność i wszechstronność formantów uniwerbizujących sprawia, że jeden derywat może określać dwa lub więcej elementów rzeczywistości pozatekstowej. Już bowiem w fakcie ich ogromnej pojemności znaczeniowej[81] tkwi ich potencjalna wieloznaczność, która potwierdza się w praktyce [Szczepańska 1994: 79]. Jak podkreśla D. Buttler „derywaty o formantach nie wyspecjalizowanych są bardzo pojemne znaczeniowo. Stąd częsta wieloznaczność tych struktur, a zwłaszcza możliwość ich zastosowań zupełnie doraźnych, okolicznościowych" [Buttler 1978b: 403].

2. wieloznaczność jest charakterystyczna dla uniwerbizmów słowackich i polskich powstałych w wyniku elipsy. W elipsie substantywizującej przymiotnik zaczyna pełnić rolę rzeczownikową, nie zmieniając jednocześnie formy adiektywnej, co przyczynia się do zaistnienia zjawiska homonimii. Niezwykle istotną rolę odgrywa tu kontekst, bez którego czytelnik nie jest

[81] Termin *pojemność znaczeniowa* został wprowadzony do językoznawstwa polskiego przez Marię Honowską [1964: 193-200] i oznacza pokrótce stopień precyzyjności informacji zawartych w derywatach określany na podstawie analizy formantów słowotwórczych.

w stanie poprawnie zdekodować tak podanego komunikatu. Aby wyeliminować wieloznaczność leksemów, przyjmuje się stwierdzenie Macieja Grochowskiego cytowane przez E. Szczepańską: „wyrazy użyte w kontekście bądź w określonej sytuacji stają się jednoznaczne, czyli że kontekst i sytuacja pozwalają wyeliminować wieloznaczność wyrazów" [Szczepańska 1994: 81 za Grochowski 1982: 80-82].

W elipsie deadiektywizującej jako jednym z procesów uniwerbizacyjnych, istnieje jeszcze większe zagrożenie wieloznacznością, gdyż tak utworzone uniwerbizmy w oderwaniu od kontekstu są praktycznie niemożliwe do zdekodowania, a znaczenie rzeczownika występującego w roli leksemu zuniwerbizowanego jest niejasne i mało konkretne [Szczepańska 1994: 80], np. słow.: *doprava* może być zuniwerbizowanym eliptycznie określeniem *Ministerstwo dopravy* lub 'mestská doprava'. Podobnie elipsa deadiektywizująca wygląda w języku polskim: *finanse* może oznaczać *Ministerstwo Finansów* i 'ogół pieniędzy zgromadzonych w budżecie państwa'.

3. w abrewiacji jako procesie uniwerbizacyjnym rzadko pojawia się zjawisko homonimii, najczęściej towarzyszy ono formy pisanej, np. słow.: *sad* < 'záhrada s ovocnými stromami' i *SAD* < *Slovenská Autobusová Doprava*, pol.: *pan* < 'mężczyzna' i *PAN* < *Polska Akademia Nauk*. Jak słusznie zauważyła E. Szczepańska, jednym ze sposobów zapobiegania wieloznaczności skrótów jest zróżnicowanie ich formy graficznej: *sad, SAD; pan, PAN* [Szczepańska 1994: 80].

4. zjawisko homonimii nie występuje przy tworzeniu uniwerbizmów za pomocą kompozycji, gdyż leksemy, które wchodzą w skład złożenia szczegółowo informują o jakie określenia chodzi.

5. derywacja dezintegracyjna jest procesem najbardziej zagrożonym wieloznacznością, właśnie z powodu adideacji. Charakterystyczne jest dodatkowo to, że „homonimia jest tu jakby jedną z przyczyn, a może nawet główną przyczyną decydującą o wyborze tego właśnie, a nie innego określenia istniejącego już wcześniej w systemie języka jako nazwa innego desygnatu. Wybór taki spowodowany jest w tym wypadku chęcią osiągnięcia silniejszego efektu ekspresji [Szczepańska 1994: 77]. Na zagadnienie derywacji

dezintegracyjnej, jako jednego ze źródeł homonimii zwraca też uwagę D. Buttler: „Wśród czynników, które powodują powstawanie struktur charakteryzujących się jednoczesną homonimią formantu i tematu, nie sposób pominąć jeszcze jednego" [Buttler1971b: 80]. Stanowi go częsta w pewnych typach słowotwórczych (np. w formacjach uniwerbizowanych *finka* < 'nóż fiński') dezintegracja podstawy, tj. usunięcie w procesie derywacyjnym nie tylko jej końcówek, ale i jakiegoś morfemu słowotwórczego. W rezultacie może nastąpić identyfikacja danego tematu z innym (*fin-ka* < finski, *Fin-ka* < Fin), jeśli zaś ponadto formant jest wielofunkcyjny, powstaje szczególnie podatny grunt do utożsamień homonimicznych, np.: słow.: *tatár* < *tatársky biftek*, 'Tatár', *neón* < *neónové osvetlenie*, ' vzácny plynný prvok', *akord* < *akordná práca*, 'súzvuk troch alebo viacerých tónov', *francúz* < *francúz-sky kľuč*, 'obyvateľ Francúzska', *amerika* < *cigareta americkej výroby*, 'svetadiel', pol.: *prowizorka* < *stan prowizoryczny,* 'kobieta prowizor', *tonik* < *wiersz toniczny,* 'zdrobnienie od ton', *komis* < *egzamin komisyjny*, 'sklep prowadzący sprzedaż komisową'.

Występowanie homonimii w procesie dezintegracji uniwerbizacyjnej E. Szczepańska podsumowuje stwierdzeniem, że „operacje słowotwórcze, którym podlegają uniwerbizmy tworzone wskutek adideacji nie zawsze mają identyczny przebieg, najczęściej jednak pragną spełnić wymogi ekspresji" [Szczepańska 1994: 79].

E. Szczepańska zastanawia się ponadto w swojej monografii, czy wieloznaczność jest zjawiskiem negatywnym, utrudniającym porozumiewanie się? [Szczepańska 1994: 81] Szukając odpowiedzi na to pytanie, cytuje poglądy A. Schaffa, który twierdzi, że „wieloznaczność, będąca defektem języka z punktu widzenia pewnych poczynań badawczych, jest jednocześnie wielką jego siłą z punktu widzenia procesu komunikowania się ludzi: ogromna elastyczność języka pozwala sprostać nieograniczonym więc potrzebom ekspresji w społecznym procesie porozumiewania się" [Schaff 1960:450].

Z przedstawionych uwag wynika, że terminy *homonimia* i *polisemia* nie są tożsame, ale niewątpliwie przyczyniają się do pomnażania zasobu leksykalnego języka.

Podsumowując powyższe rozważania, można skonstatować, że niezwykle istotną kwestią przy analizie procesów uniwerbizacyjnych jest uwzględnianie kontekstu pozajęzykowego, który w wielu przypadkach pozwala na prawidłowe zdekodowanie informacji. To z kolei umożliwia użytkownikowi języka uchwycić model słowotwórczy, za pomocą którego powstał używany leksem. Jest to szczególnie istotne dla uświadomienia sobie jak bardzo popularne są w języku procesy uniwerbizacyjne, których niejednokrotnie użytkownicy języka nie są świadomi.

Działające w języku tendencje - z jednej strony do precyzji wypowiedzi, z drugiej - do jej ścisłości powodują, że przeciętny uczestnik procesu komunikacji potrafi zaobserwować ewolucję swojego języka narodowego.

Podsumowanie

Przedmiotem opisu i analizy w niniejszej pracy były *procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim.* Materiał źródłowy obejmował blisko 3000 leksemów rzeczownikowych, które powstały w następstwie oddziaływania powyższych procesów w konfrontowanych językach. Leksemy te pochodziły z odmiany ogólnej i potocznej języka słowackiego i polskiego. Taki dobór materiału miał na celu uwidocznienie mechanizmu procesów uniwerbizacyjnych i stanowił próbę odpowiedzi na pytanie, który z porównywanych języków ulega im z większą łatwością.

Głównym problemem badawczym niniejszej rozprawy było pytanie:
Jakie procesy określamy mianem procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim i polskim?
Tak sformułowanemu problemowi głównemu towarzyszyły problemy szczegółowe, a mianowicie:

1. Które z procesów uniwerbizacyjnych są w porównywanych językach bardziej produktywne?
2. Jakie formacje stanowią punkt wyjścia dla procesów uniwerbizacyjnych i jakie leksemy powstają w ich wyniku w języku słowackim, a jakie w polskim?
3. Za pomocą jakich sufiksów słowotwórczych powstają słowackie i polskie leksemy zuniwerbizowane?
4. Które sufiksy są najbardziej produktywne w tworzeniu rzeczowników zuniwerbizowanych?
5. Czy formacje zuniwerbizowane dziedziczą rodzaj gramatyczny formacji wielowyrazowych?

Kluczowym zamierzeniem autorki było odnalezienie odpowiedzi na tak postawione pytania. Pomocne w osiągnięciu tego celu był opis leksemów powstałych w wyniku procesów uniwerbizacyjnych, który obejmował:

- sposoby tworzenia uniwerbizmów za pomocą słowotwórczych zabiegów formalnych: derywacji uniwerbizującej, dezintegracji, elipsy (uniwerbizacji eliptycznej), kompozycji (uniwerbizacji kompozycyjnej) oraz uniwerbizacji abrewiacyjnej;
- charakterystykę semantyczną i morfologiczną leksemów zuniwerbizowanych;
- dane o produktywności poszczególnych sufiksów tworzących formacje zuniwerbizowane.

Przedstawiona analiza formalna i semantyczna zgromadzonego materiału źródłowego, jak również kompleksowe ujęcie teoretyczne badanej kwestii pozwoliło na sformułowanie następujących wniosków:

1. Wyjaśnienie problemu badawczego:

Pojęciem *procesy uniwerbizacyjne* w języku słowackim i polskim określa się:

- derywację uniwerbizacyjną;
- derywację dezintegracyjną;
- elipsę substantywizującą i deadjektywizującą;
- kompozycję;
- abrewiację.

Powyższe mechanizmy słowotwórcze działają w porównywanych językach w izolacji, bądź połączeniu ze sobą na zasadzie równoczesności lub następstwa czasowego: np. kompozycja, czy może abrewiacja może być punktem wyjścia dla derywacji uniwerbizacyjnej, podczas gdy dezintegracja może takiej derywacji towarzyszyć.

2. Ustosunkowanie się do problemów szczegółowych:

Ad 1. *Które z procesów uniwerbizacyjnych są w porównywanych językach bardziej produktywne?*

Analiza materiału wykazała, że najbardziej produktywna jest derywacja uniwerbizacyjna, która stanowi ponad 60% zgromadzonych leksemów w porównywanych językach (68 % w języku słowackim, 61% w języku polskim). Drugim produktywnym procesem uniwerbizacyjnym okazała kompozycja (po 12% materiału słowackiego i polskiego). Pozostałe procesy okazały się mniej produktywne: dezintegracja (5% w języku słowackim i 7%w języku polskim), elipsa (8% w języku słowackim i 9% w języku polskim) oraz abrewiacja (7% w języku słowackim i 11% w języku polskim).

Widać zatem, że procesy te przebiegają na gruncie porównywanych języków analogicznie, co może być zaskoczeniem (por. Wyniki przeprowadzonych analiz, s. 174). Podsumowując: tylko derywacja okazała się w języku słowackim procesem przeważającym, jeśli chodzi o tworzenie uniwerbizmów. Pozostałe mechanizmy słowotwórcze do kondensacji nazw wielowyrazowych częściej wykorzystuje język polski.

Ad 2. *Jakie formacje stanowią punkt wyjścia dla procesów uniwerbizacyjnych i jakie leksemy powstają w ich wyniku w języku słowackim, a jakie w polskim?*

Dla procesów uniwerbizacyjnych w języku słowackim w blisko 90% rzeczowników charakterystyczne jest upraszczanie struktur wielowyrazowych, którymi są połączenia rzeczownika z przymiotnikiem. W języku polskim takie grupy nominalne stanowią około 70 % uniwerbizowanych formacji wielowyrazowych. Ponadto, w języku polskim „chętniej" niż w języku słowackim procesom uniwerbizacyjnym podlegają połączenia rzeczownika z innymi częściami mowy.

Ad 3. i Ad 4. *Za pomocą jakich sufiksów słowotwórczych powstają słowackie i polskie leksemy zuniwerbizowane? Które sufiksy są najbardziej produktywne w tworzeniu rzeczowników zuniwerbizowanych?*

Inwentarz sufiksów, które służą do urabiania formacji uniwerbizowanych jest bogatszy w języku słowackim, niż w polskim. Funkcję taką pełnią formanty słowackie: *-ka/-ovka, -ina, -ňa, -ica, -ák/-iak, -ík/-ik/-ník, -ár, -ista, -áč, -ec/-nec/-ilec/-inec, -ok, -ič, -né* i polskie: *-ka/-ówka, -ina/-yna, -yzna, -ak/iak, -ik, -ista, -arz/-iarz, -anin, -owisko.*
Najbardziej produktywne w języku słowackim są sufiksy: *-ka/-ovka, -ina, -ák/-iak,* w języku polskim natomiast: *-ka/-ówka, -yzna, -ak/-iak, -owiec, -ista.*

Ad 5. *Czy formacje zuniwerbizowane dziedziczą rodzaj gramatyczny formacji wielowyrazowych?*

Przeprowadzona analiza wykazała, że w większości rzeczowników uniwerbizowanych (około 70%) rodzaj gramatyczny jest dziedziczony z formacji wielowyrazowych. Jednak dość liczna (30%) grupa przykładów, w których uniwerbizm ma odmienny rodzaj gramatyczny niż jego formacja motywująca wskazuje na to, że zgodność rodzajowa nie determinuje uznania leksemu za wynik oddziaływania procesów uniwerbizacyjnych.

Sądzę, że przedstawiony opis procesów uniwerbizacyjnych i analiza ich rezultatów, jakimi są słowackie i polskie rzeczowniki zuniwerbizowane pozwoli na pełniejsze zrozumienie skomplikowanych mechanizmów nazwotwórczych działających w konfrontowanych językach.

Indeks uniwerbizmów

(wykorzystanych w pracy)

Formacje zuniwerbizowane w języku słowackim

1500 metrov 109
abonentka 145
áčko 111
Akadémia 109
akord 107, 181
akwarel 107
amerika 107
anarchista 103, 158
angličtina 97, 147
arabčina 147
arménčina 147
asfaltka 59, 68, 94
ateista 103, 158
atómka 144
autodielňa 110
autodoprava 110
autogén 107
autopark 110
axel 109
ázia 107
baloniak 100, 156
bankomat 61
basketbalista 103
bavlnka 94
BAZ 61, 78
bazkár 61,163
béčko 111
bengálčina 147
bežkár 163
bežky 96
bicista 159
bieloruština 97, 147
biliard 107
Bratislavčan 164
bravčovina 150
brezina 148, 150
bronz 61, 69, 107
bronzová 61, 69, 74
brušák 100
bulharčina 147
Bysričak 164
céčko 111
cédečko 59, 61, 81, 111
céeska 111
cestovka 95
cukrovka 95
časovkár 163
čeština 97, 147
čina 107
čínština 97,147, 148
čistička 144
dadaista 103, 158
dánčina 147
decák 156,101

deckár 102, 162
déčko 111
delegačka 145
desaťboj 110
detektívka 68, 94, 179
dévedéčko 111
diaľka 109
diaľkár 163, 179
diamat 111
dičo 112
digitálky 96
diplomovka 48, 59, 60, 94
dlhotratiar 110
dohrávka 145
domáci 108
domov 109
doprava 180
dovozné 106
drasťak 65, 100
družobník 102, 164
dualista 158
dubina 149
dvojbránka 110
dvojkrok 110
dychovka 95
džokejka 94
eidam 68, 106
elpéčko 111
ementál 106
emhadéčka 111
esdéelka 111
eséročka 59, 81, 110
éšpézetka 111
fakulta 75, 109
farbatelkáč 111
fínčina 147
flámčina 147
flautista 158
fotoaparát 77
francúz 107, 181
francúzština 97, 147
fúkaná 61, 107
futbalista 103, 159
generál 107
generálka 95
generálny 61, 71, 108
Gestapák 101
gotík 107
gréčtina 97, 147
gremiálka 95
guľa 61, 109
hebrejčina 147
hindčina 147
hlavný 71, 73, 108
hlinikár 162
hodinovka 145
holandčina 147
horčina 97
horľavina 97
hornatina 97
hotelka 61, 144
hovädzina 150
hrabina 150
hrachovina 97
hromnička 95
huslista 158

chladič 105
chlapina 150
chlpáč 104
chorvátčina 147
chrbtica 99, 153
ičo 60, 112
igeliťák 100, 156
insisťák 64
írčina 147
islandčina 147
izolačka 95
jablčník 102, 164
jachtár 163
japončina 147
jarabač 104
jarabka 94
javorina 150
jedlina 150
jednotlivina 98
jednotriedka 95
jelšina 150
káblovka 95
kamenica 99
kandidátka 94, 145
kapustník 102, 164
klubovňa 98, 153
kolínska 60, 108
komunista 103,158
koncentrák 100, 156
koncentrát 100
kontrolky 96
konvera 107
konzultačky 48, 96
kórejčina 147
koronárka 95
Košičan 164
kovovýroba 110
kožák 64
krimi 107
kriminálka 44, 54, 61, 95
krmivár 162
kulturák 100, 156
kuponka 96
kuracinec 105
lakovka 95
lapončina 147
latinčina 147
liečebňa 98, 153
lieskovec 105
lieština 150
lipina 150
listnáč 104
litovčina 147
lotyština 147
lyrik 107
lyžiarák 101
macedónčina 147
mačacina 150
maďarčina 148
magnezitári 162
makovník 102, 164
mandátka 66
maska 109
Matica 60
matik 107
matikár 69

mazutár 162
medailista 103, 158
meračka 144
mesťák 101, 156
meštianka 96
metrák 100
MHD 81
mikrovlnka 95
minerálka 95
ministerstvo 109
mliečňak 101, 156
močarina 150
mongolčina 148
morfola 107
morzeovka 95
mušacinec 105
mydlina 97
myšacina 150
myšacinec 105
myšina 150
mzdovka 65
nájazd 107
nájomné 106
nákladiak 49, 59, 101,156
nedbaj 106
nekov 107
neolit 107
neón 107, 181
nitrolak 110, 156
nočná 108
nosovka 94
novogréčtina 110
obaliar 162
občianka 49, 54
oblina 97
obojsmerka 65
obrnenec 105
obyvačka 96, 144, 179
očiar 61, 102, 162
odbojár 102, 162
odborár 102, 162
odrenina 150
odštiepok 105
ochrankár 102
okruhliak 101
okulelista 158
olejnina 97
omrzlina 150
opera 109
operačka 95
operatívka 65
opravák 65
ordinačka 95
orechovník 102, 164
ornica 99,153
osobák 48, 60, 101, 156
osobka 145
ostrovan 164
osvetár 102, 162
oteplovačky 61, 144
ovčina 150
panelák 99, 100, 156
paralelka 95
partizánčina 98
pásak 99, 100, 156
pásovka 95

patola 107
pauzák 100, 156
pečivár 162
péenka 111
penobetón 110
pergamen 107
perletiar 162
pernamentka 96
personalista 104
perzština 148
pešiak 101, 179
piesčina 97
písomka 96
plátenka 60, 95
plechovica 99
plemenník 102
plenárka 96
plstiar 162
plynová 60
plytčina 150
poisťovňa 98, 153
polnočná 108
poľština 97, 148
pórobetón 110
portland 107
poštovné 106
povalnica 99
poviedkár 103, 162
povolená 59, 74, 108
Povstanie 109
pozitivista 103, 158
pracák 100, 156
pražič 105
prebíjač 104
prehrávač 104
preležanina 150
preliačina 150
prepadlina 150
prepravné 106
presilovka 95
prevádzkar 103
priečnica 99, 153
priehlbina 150
priemyslovka 44, 61, 94
prijímačky 96
pripináčik 102
prípravka 96
príručka 96, 179
prítomník 164
príušnica 99
prostredník 102, 164
prvák 156
prvoligista 60, 110
psina 150
rámovka 95
realista 158
rebrinák 100
rebriniak 100, 156
reformista 158
registračka 96
resustitačka 144
revolucionár 102
ročenka 66
rómčina 148
rozmnožovač 104
rugbista 159

SAD 180
SAV 61, 81
Savka 61, 111
scenárista 103, 158, 159
sedliačina 97
seminarista 104
sieťovina 98
sieťovka 95
silonka 94
skladné 106
skočky 144
slalom 107
slivovica 153
slovanista 158
slovenčina 54
Slovensko 59, 60
sľukár 163
smaltár 162
smečiar 163
smrečina 150
sofnaftári 162
spáč 104
spiatočka 96
spiežovec 105
splachovač 104
spodina 98
spodnica 99
spojár 102
sťahovák 65, 101, 156
stanica 75
statkárka 94
stenogram 77
stíhač 105
stípliar 163
strakatina 98
stravné 106
strednotratiar 110
strednotratiarka 61
stredopoliar 59, 76, 110
stredoškolák 156
strieborniak 101
surfista 159
svalovina 97
šachista 103
šalatovka 60
šampanské 108
šatovka 145
šikmina 97
školák 156
škrabák 101
špeciálka 96
štátnica 99
študijné 60
študovňa 98, 153
štvorbránka 110
štvorbytovka 110
štvorstovka 110
štvortakt 107
štvorvalec 60, 110
štvrtoročiak 156
táborák 100
tatár 59, 69, 107, 181
teľacina 150
tenista 103, 159
tepláky 96,144
teplokrvník 101, 164

terenár 102, 162
textilka 96,144
tisina 150
tíšina 151
tlačovka 95
tokaj 61, 107
toskár 163
traktorista 104
triedny 59, 108
trojbránka 110
trvalá 59, 61, 74, 108
turečtina 147
tvarohovník 102, 164
ubytovné 106
učebňa 98, 153
účet 75
učňovka 96, 144
udené 108
uhol 107
úkolár 102
ukrajinčina 148
úložné 106
úradovňa 98, 153
ušiak 101
úvodník 102, 164
úzkokoľajka 94
vázista 159
vedúci 71, 108
vietnamčina 148
vláknina 97
vlečniak 101
vodičák 101, 156
vodová 108
vojenčina 97
volejbalista 103
voľnoštyliar 61, 76, 110
vozíčkár 162
vraník 102, 164
vrbina 140
vreckár 102, 162
vrták 100
všeumelec 110
výborovka 95
výbušnina 97
vydutina 151
vyhĺbenina 151
vypadovka 66, 95
výpisok 105
výrobok 105
výsadkár 103
vyslúžilec 105
vysoká 108
vysokoškolák 156
výškár 163
vývratok 105
xerokópia 110
záchranka 96
záchytka 96
zajačina 97
zapínač 104
zasadačka 44, 144
zásobovač 104
závoďák 65
zborista 103
zborná 108
zimák 100, 156

zimník 102, 164
zjazdovky 96, 144
zlepšovák 101, 156
zmrazovač 104
znakár 163
zníženina 151
zosilňovač 104
zubár 102, 162
zúženina 151
žieravina 97
živánka 96
žliabkovač 104
žrď 61,109
žuvačka 144
zväčšovák 100
zvukár 102, 162
žalmista 103, 159

Formacje zuniwerbizowane w języku polskim

abisynka 115
abolicjonista 123
adonik 134
aelowiec 140
afgan 134
afiszak 129
afiszówka 119
agnostyk 127, 165
aidsowiec 161
akademik 128
Akowiec 140, 161
akryl 133
aktówka 179
akut 133
alpejczyk 128, 165
aluminiak 129, 156
amerykan 134
analog 133
angielski 136
angielszczyzna 122, 151
Anglikanin 132
annalista 123, 159
antyneutron 138
anyżówka 117
arachid 133
arafatowiec 161
archaik 134
arden 134
Arged 140
arianin 132
asfaltówka 118
ateista 158
Atlantyk 135
atomówka 118, 143
autobus 133
autowy 136
awalista 123
awuefiak 141

azetesiak 141
bagażówka 59, 66, 118, 145
bajkopisarstwo 138
baletówka 145
Bałtyk 135
baranina 121, 150
bawełnianka 145
behapowiec 140, 161
behawiorysta 123
bekhendowiec 126
belg 134
benzyniak 130, 157
bergsonista 123
betoniak 130
bębenkowiec 124
biathlonista 159
biegówka 118
bigówka 117
bila 134
bilard 133
blanszownik 128, 165
blaszanka 145
bojówkarz 131
bombowiec 160, 161
brajl 134
brukowiec 125
brykieciarka 114
brzezina 121, 149, 148, 150
budowlanka 116
Budownictwo 137
burzowiec 124
ceglak 130, 157
cekaem 140
cementówka 119
Centromor 140
centrowiec 124
Centrozłom 140
Cepelia 140
ceramika 134
cerówka 118
cesarka 115
chłodnik 165
chłodniowiec 125
chmielnik 127, 164
cielęcina 121
ciężarówka 119, 145, 160, 174
cyrkumfleks 134
cytrynówka 117
cywilak 130
czarna 135
czeski 136
czeszczyzna 122
czteromasztowiec 126
czterowiosłówka 139
czwartak 130, 156
czwartoklasista 139
czynszówka 145
ćwiczeniówka 119
dachówczarka 114
daktylowiec 124
damka 69
damskie 136
delfiniarz 131, 163
dendryt 134
desantowiec 124
Dębicówka 119

dębina 121, 150
długoterminowiec 161
dochodzeniówka 119
dolomitówka 117
dowód 59
dozorcówka 120, 145
dozorowiec 125
dożywotniak 130
draparka 114
drenarka 114
drewniak 64, 129, 156
drobniak 130
drogowskaz 139
drogówka 118
drożdżówka 120
drucianka 115
drugoklasista 139, 158
drużyniak 129
dwuaktówka 139
dwuizbówka 118, 143
dwumasztowiec 126, 161
dwurzędówka 117, 145
dwuskibowiec 125
dwuślad 134
dwuśladowiec 125
dynasówka 117
dyżurny 136
dziekanka 116
dzielnicowy 136
dziennikarka 115
dzierżyniak 129
dźwigowiec 125
ekonomik 134
ekspres 59
ekspresowy 136
ekspresówka 118
elastyl 139
elektroanaliza 139
elektronówka 118
elektryk 134
ełkaesiak 141
emulsja 135
eozoik 134
erkaem 140
eseldowiec 161
eserowiec 140
fakultet 135
fartuchówka 119
fasolowa 136
fasolówka 117
figurowiec 126
filarowiec 126
filcak 129
Finanse 137, 180
finka 181
fizyczny 136
flagowiec 125
flecista 158
frachtowiec 124, 174
francuski 136
francuszczyzna 122
francuz 134
frezerka 145
fryzjerka 179
gabarytówka 117
gajówka 120

gallikanin 132
Gallux 140
generalka 115
generalny 74
geodezyjniak 130, 157
giętarka 114
gliniak 129
golfista 159
golniczka 116
gończak 156
gotyk 135
grabina 121, 150
grawerka 115
grochowa 136
grochowisko 133
gruntowiec 125
gruntówka 119
grypsanka 116
grzbiet 134
gumiak 129, 157
GUS 140
gwiazdozbiór 138
gwintówka 118
handlówka 118
hazardzista 123
hiszpańszczyzna 122
hitlerowiec 161
holenderka 115
hotelarz 131, 163
husarska 136
iglak 135, 156
iskrówka 118
jabłecznik 165
Jagiellonka 115
jakościówka 118
jarzeniówka 143, 145
jarzyniak 64
jaworzyna 150
jedenastozgłoskowiec 124
jednoetapówka 119
jednokadłubowiec 124
jednokomórkowiec 126
jednomasztowiec 161
jednopłat 134
jednopokładowiec 139
jednopolówka 65, 117
jednośladowiec 125
jubilerka 116
jura 134
kablowiec 124, 126
kadłubowiec 174
kadrowiec 125, 179
kajakarz 163
kalafiorowa 136
kameralniak 129
kamforowiec 126
kapiszonowiec 125
kapitalka 115
karbidówka 118, 145
karetka 137
karniak 129, 179
karny 74, 136
karuzelówka 65
kaszanka 115
kasztanka 115
kasztanowiec 160

Katowiczanin 132
kąpielówki 48
Kielczanin 132
klasyczniak 129
klasówka 30
klęczka 115
klubowiec 125
kokosowiec 160
komis 67, 135, 181
komórka 56
kompostownik 129
konceptualista 158
koniakówka 120
konina 121
kontakt 134
kontenerowiec 48, 125
korkociąg 138
koroniarz 131, 163
kosz 134
koszulówka 120, 145
koszykarz 131, 163
koszykówka 117,145
koźlina 121
krakowiak 164
krakowianin 132
kreskówka 117, 143
Kresowianin 132,164
kronselka 115
krosowiec 126
krótkofalówka 65, 118
krótkometrażówka 119
kruszarka 114
kryminał 134
krzyżowiec 124
księgarz 131, 163
kucany 135
kulturalny 136
kurzowiec 125
kwalifikat 134
kwasowęglówka 77,145
lagrowiec 126
legionista 158
lekarzówka 120
lekospis 138
leonin 134
leszówka 119
leśniczówka 120
lewak 130
lipina 150
liryk 134
literowiec 125
lodowisko 133
lotniskowy 136
lustrzanka 115
luteranin 132
lutnista 123
łacinka 116
łacinnik 127
łagiernik 128
łącznościowiec 126
ługownik 128, 165
magisterka 115
magnetofoniarz 163
mahometanin 132
majówka 120
makowiec 124

malinnik 127, 164
manewrówka 120
marksista 123
marynarka 137
masowiec 126
masztowiec 124
meblówka 120
mechowisko 133
medalista 123
meklemburg 134
mentolowe 136
mereżkarka 114
metalik 134
metalowiec 125
mezozoik 134
miedziak 129
mielonka 116
mielony 136
mieszkaniówka 117
międzymiastowa 59
mięśniówka 118
miętówka 117, 118
migdałowiec 124
mikrofalówka 117
milicja 75,137
miodownik 127, 165
mitotwórca 138
mizdrownik 128, 165
mleczarz 131
młocarz 131
młodzieżowiec 126
modernista 123
MON 140
monograf 134
monologista 123
monterka 116
mormon 135
motorower 138
motorówka 117, 174
mozaista 123
mundurowy 71
murarka 116
musztardówka 119
nabłoniak 130
nacinak 130
naczelny 74, 136
naddźwiękowiec 124
nadfiolet 134
nadliczbówka 118
nadnerczak 130
nadrzędnik 128,165
namiernik 128,165
namiotowisko 133
nartorolki 138
narzutniak 129
narzutowiec 126
nelsońskie 136
neogotyk 135
neolit 134
neonówka 143, 145
neoplatonik 127, 165
nerwicowiec 125
neurastenik 127, 164
nitrolakier 77, 139
nocka 116
nosówka 117

nowelista 159
Nowik 128
nylonówka 118
obcokrajowiec 138
oberżysta 123
obiegówka 117
oboista 158
obozowisko 133
obuwnik 127, 164
odblaskówka 118
odboczka 116
oddziałowa 136
odgławiarka 115
odpadownik 129
odrzutowiec 160
odwrotka 116
odwykówka 120
odzieżówka 145
ogólniak 49, 130,157
okrąglak 130
okularnik 128
olej 134
oligocen 134
oligofrenik 128, 165
oligotrof 135
oliwnik 127, 164
olszyna 121
opatrunkowa 136
operacyjna 136
opisówka 118
oponiak 130
organistówka 120
osobowy 59, 136
osobówka 120, 160
ośmiozgłoskowiec 124
Oświata 137
Pafawag 140
palmityna 121
pamiętnikarz 131, 163
PAN 59, 81, 140, 180
pancerka 116
pancerniak 130
PAP 140
paragrafowiec 126
parostatek 59, 138
parowiec 124
parówka 118, 145, 179
parterak 129, 157
partyjniak 129, 156
paskarz 131
patrolowiec 124
pedagog 69
pedagogiczniak 130
peem 140
peeselowiec 140
pegeer 140
pekaes 140
peowiak 141
pepeesowiec 141
perm 134
peronówka 49, 120, 144
personalny 74, 136
perzowisko 133
pezetpeer 140
pezetpeerowiec 126, 141,161
pezetpeerówka 143

pianista 158
piechociarz 131
pierwszak 129, 156
pierwsze 71, 135
pierwszoklasista 158
pierwszoroczniak 156
pierwszy 135
pierzarz 131, 163
pieśniarz 131, 163
pięcioboista 159
pięciozłotówka 139
pinochetowiec 161
piołunówka 117
piórkowiec 161
piramidziarz 131
pirotechnik 128, 165
plastikówka 145
plażówka 118, 145
plenarka 116
pliocen 134
pluszówka 119,145
płaszczówka 120, 145
płetwonurek 139
pneumatyk 135
pochodnik 128, 165
poczciarz 131, 163
pocztówka 117
podczerwień 134
podgardlanka 115
podstawowiak 129
podstawówka 48, 59, 117, 143, 145
pogotowie 59, 75, 137
pokerzysta 123
polemista 123
polówka 120
polski 136
polszczyzna 122
pomidorowa 136
pomidorówka 118
ponaddźwiękowiec 160
poprawczak 129
porodówka 50, 118, 142, 143
porodówka 50
portowiec 4
pospieszny 136
postnik 127
poszlakówka 118,120, 143
pościgowiec 125
pośpiech 134
pośpieszny 74
pośredniak 129
powszechniak 65, 130
poziomka 116
pozytywista 158
prawicowiec 124
prekambr 134
prowizorka 181
prywaciarz 131
prywatniak 156
przecinarka 114
przeciwzawałówka 138
przedszkolak 129, 156
przegubowiec 125
przejściówka 119, 120
przelotniak 129
przestawka 114

przeszkodowiec 126
przewoźnik 129, 164
przysięgły 71, 135
psalmista 159
pulman 134
punkowiec 161
purytanin 132
pytajnik 128, 165
radioaparat 139
radionadajnik 139
radiowiec 125
rajdówka 120, 145
ramówka 120
razowiec 125
rąbanka 115
realista 158
regatowiec 126
rejonówka 119
reporterka 116
resorówka 120
rezerwista 123
rezerwowy 136
ręczna 136
rikszarz 131
ripościak 130
rocznikarz 131, 163
ropniak 130, 157
rozkaźnik 128, 165
rożniak 129
rożny 136
rtęciówka 119, 145
rycyna 134
ryżowisko 133
ryżówka 120
sabotażysta 123
sadownik 128, 165
samochodówka 119, 120
samograj 135
sankarz 163
satelita 135
schabowy 136
schizofrenik 128, 165
seledyn 134
sernik 165
serowiec 124
sezonowy 136
siatkówka 145
sidolówka 120, 145
siedmiusetlecie 139
sierpowy 136
składak 129
skokówka 119
skrawkarz 131
skrętoskłon 139
skrzydłowy 136
slalomowiec 126
słowacczyzna 122
słowacki 136
służbówka 120
smyczki 134
socrealizm 139
sodówka 119
sokista 159
sośnina 150
spacerówka 120
spikerka 116

spiskowiec 124
sportowiec 124
spożywczak 157, 129, 130
sprężynowiec 161
srebrnik 127
starodrzew 139
stoczniowiec 124
straż 75, 137
stróżówka 119, 145
suflerka 116
suprematysta 123
surrealista 123
syjonista 123
sylabowiec 124
symbolista 123
szablista 123
szeregowiec 161
sześciolatka 139
szpadzista 123
sztabowiec 124, 161
szwajcar 134
szybkościowiec 125
szybownik 127, 128, 164
ślusarka 145
śluzówka 117
śpiewak 129
średniak 130
średnicówka 119
średniodystansowiec 139
średniometrażówka 143
środowiskowa 136
świetlówka 143
świniobicie 138
tabakierka 114
tajniak 130, 156
taksówkarz 131
tapicerka 116
taśmówka 119
tatar 134
teflonka 116
teista 123
telesatelita 139
tenisista 123
terenowiec 161
terenówka 120
tomista 158
tonik 181
torfowisko 133
torowiec 126, 161
Torwar 140
towarowiec 125
towarowy 136
towarówka 120
trabanciarz 163
tramwaj 133
Transport 137
transportówka 120
trawiarz 131, 163
trenerka 116, 145
treserka 145
trociniak 130
trwała 135
trzciniak 130,157
trzcinowisko 133
trzeciorzęd 134
trzymasztowiec 126

turbośmigłowiec 126
tyczkarz 131, 163
tygodniówka 120
ubraniówka 120, 145
uczniak 129
ultrafiolet 134
umysłowy 136
upeerowiec 161
urazówka 119
urzędówka 119
warzywniak 50
watówka 145
Wawelak 130
wątrobianka 115
wątrobowiec 161
wejściówka 120, 145
wenera 135
wędzonka 116
wężowisko 133
widlak 130, 157
wieczorówka 119
wieloboista 123, 159
wieloślad 134
wielotomowiec 125
wieprzowina 121, 150
wierzbina 150
wierzchowiec 124
więźniaka 114
wiolonczelista 123
wiślak 130
wizytówka 66, 120, 145
włócznik 128, 165
włókniak 130
*włókniarz*131, 163
wododział 138
wodorówka 119, 145
wolniak 129
wolny 136
wołowina 121
wopista 158
wręgownik 128, 165
wrzodowiec 125
wrzosowisko 133
wspólnotowiec 161
wstępniak 131
wtórniak 130
Wyborcza 136
wyjazdówka 120
wysokonakładówka 142
wyspiarz 131
wyścigówka 120, 160, 174
zabiegowy 136
zabiegówka 119
zakładówka 119
zamszak 129, 157
zasłonówka 120
zawiszak 130
zawodówka 119
zbrojeniówka 120
zespołowiec 125, 161
zetemesowiec 161
zetempowiec 141
zetempówka 143
zeteselowiec 141
zetwuemowiec 141
zębatka 116

ziemianin 132, 164
zimówka 145
zleconka 115
zlewozmywak 138, 156
zmienny 136
zomowiec 141
ZUS 59, 81, 140
żaglowiec 125, 161
żelazisko 133
żołądkowiec 125, 161
żużlowiec 126
żwirowisko 133

Spis tabel

Tabela 1. Charakterystyka porównawcza uniwerbizacji i multiwerbizacji 87

Tabela 2. Zestawienie ilościowe rzeczowników zuniwerbizowanych w odmianie ogólnej i potocznej języka słowackiego i polskiego 167

Tabela 3. Procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim 169

Tabela 4. Zestawienie inwentarza sufiksów słowotwórczych wykorzystywanych w derywacji uniwerbizującej do tworzenia leksemów zuniwerbizowanych w języku słowackim i polskim 172

Wykaz skrótów i symboli

N - rzeczownik

Adj - przymiotnik

Prep - wyrażenie przyimkowe

Part - imiesłów

$\mathbf{N_f}$ - rzeczownik rodzaju żeńskiego

$\mathbf{N_m}$ - rzeczownik rodzaju męskiego

$\mathbf{N_n}$ - rzeczownik rodzaju nijakiego

$\mathbf{N_{f\,sg}}$ - rzeczownik rodzaju żeńskiego liczby pojedynczej

$\mathbf{N_{f\,pl}}$ - rzeczownik rodzaju żeńskiego liczby mnogiej

$\mathbf{U_f}$ - uniwerbizm rodzaju żeńskiego

$\mathbf{U_m}$ - uniwerbizm rodzaju męskiego

$\mathbf{U_n}$ - uniwerbizm rodzaju nijakiego

$\mathbf{Part_x}$ - imiesłów z rozwinięciem

$\mathbf{N_{Gen}}$ - rzeczownik z rzeczownikiem w dopełniaczu

KSSJ - *Krátky slovník slovenského jazyka*

SSS - *Slovník slovenského slangu*

Dynamika - *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*

SJP - *Słownik Języka Polskiego*

Gramatyka - *Gramatyka współczesnego języka polskiego*

JM - Jan Miodek

ES - Elżbieta Szczepańska

adm. – *administratívny*

anat. – *anatomický*

geometr. – *geometrický*

hov. - *hovorový*

techn.- *technický*

stav. - *stavebný*

chem. – *chemiczny*

ekspres. - *ekspresywny*

introl. – *introligatorski*

jęz. – językoznawczy

lit.- *literacki*

pot. - *potoczny*

przest. – *przestarzały*

środ. - *środowiskowy*

zasł. - *zasłyszane*

Bibliografia

Apresjan J., 1980: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka.* Wrocław

Biolik M., 2000: *„Hydronimy komponowane i ich uniwerbizacja (na przykładzie nazw wodnych Warmii i Mazur"*. W: „Słowiańskie composita onomastyczne. Toponimia. Varia". Red. S. Warchoł, Lublin

Bosák J., 1987: *„O vymedzení univerbizácie"*. W: „Slovenská reč" 52, 1987, s. 231-237

Buttler D., 1971a: *„Odmiany polskiej homonimii I. Homonimy rdzenne"*. W: „ Poradnik Językowy" 1, s. 8-13

Buttler D., 1971b: *„Odmiany polskiej homonimii" II. Homonimy słowotwórcze"*. W: „Poradnik Językowy" 2, s. 74-82

Buttler D., 1972: *„Polska homonimia słowotwórcza"*. W: „Prace Filologiczne" 22, s. 121-157

Buttler D., 1977: *„Niektóre problemy opisu zjawisk uniwerbizacji"*. W: „Slavistična revija", s. 435-448

Buttler D., 1978a: *„Procesy multiwerbizacji we współczesnej polszczyźnie"*. W: „Poradnik Językowy" 2, s. 55

Buttler D., 1978b: *„Wyrazy pochodzenia środowiskowego w nowym słownictwie polszczyzny ogólnej"*. W: „ Poradnik Językowy" 9, s. 397-404

Buttler D., 1981: *Tendencje rozwojowe w zasobie słownym powojennej polszczyzny.* W: Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień. Red. H. Kurkowska, s. 187-219

Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1986: *Kultura języka polskiego, Zagadnienia poprawności gramatycznej.* Warszawa

Buttler D., 1988: *„Właściwości polskiej homonimii"*. W: „Polonistyka" 2, s. 136-149

Buttler D., Markowski A., 1991: *„Słownictwo wspólnoodmianowe, książkowe i potoczne współczesnej polszczyzny"*. W: „Język a kultura". T1. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław

Dokulil M., 1979: *Tvoření slov v češtine. I. Teorie odvodzování slov.* Przekład polski A. Bluszcz, J. Stachowski: *Teoria derywacji*. Wrocław

Dolník J., 2003: *Lexikológia*. Bratislava

Encyklopédia Jazykovedy 1993: J. Mistrík a kol., Bratislava

Encyklopedia języka polskiego 1991: Red. S. Urbańczyk, Wrocław – Warszawa – Kraków - Gdańsk

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego 1993: Red. K. Polański, Warszawa

Encyklopedia wiedzy o języku polskim 1978: Red. S. Urbańczyk, Wrocław –Warszawa – Kraków - Gdańsk

Furdík J., 1993: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie.* Levoča

Furdík J., 2004: *Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia).* Red. M. Ološtiak, Prešov

Gondecka T., 1976: „*Tendencja do uniwerbizacji w nazewnictwie geograficznym na przykładzie nazw typu: Błotna Wola, Wola Boguszowa, Wola Bartoszewska*". W: „Onomastica Slovogermanica" 10, s. 111-130

Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. 1999: Red: R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa

Grochowski M., 1982: *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne.* Toruń

Grzegorczykowa R., 1961: „*Kształtowanie się funkcji znaczeniowych sufiksu –ina*". W: „Biuletyn PTJ" 20, s. 163-173

Grzegorczykowa R., Puzynina J., 1979: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime.*

Grzegorczykowa R., 1982: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe.* Warszawa

Habrajska G., 1995: *Collectiva w języku polskim.* Gdańsk

Helcl M., 1963: *„Univerbizace a její podíl pri rustu dnešni slovní zásoby"*. W: „Slovo a slovesnost" 24, s. 29-37

Honowska M., 1964: *„O pojemności znaczeniowej derywatów"*. W: "Język polski" 3, s. 193-200

Hopper P.J., Traugott E., *Grammaticalization*. Cambridge

Horecký J., Buzássyová K., Bosák J., a kol., 1989: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava

Horecký J., 1993: *„Názvy jazykov v slovenčine"*. W: „Kultúra slova" 27, 11-12, s. 340-342

Horecký J., 1959: *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava

Hrbáček J., 1986: *„Tvoření pojmenování a (slovotvorná) úprava pojmenování"*. W: *„Přednášky z 28. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1984"*, s. 34-43

Isačenko A.V., 1956: *„O některých zákonitostech v oblasti pojmenování"*. W: *„Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura III"*, s. 17-23

Isačenko A.V., 1958a: *„Obecné zákonitosti a národní specifičnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků"* W: *„K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků"* s. 143-151

Isačenko A.V., 1958b: *„K voprosu o strukturnoj tipologii slovarnogo sostava slavjanskich literaturnych jazykov"*. W: „Slavia", s. 334-352

Jacko J., 1981: *„Desubstantíva a deverbatíva s príponou –ár jako názvy osôb"*. W: „Kultúra slova" 15, s. 228-232

Jadacka H., 2001: *System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000)*. Warszawa

Jadacka H., 2005: *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa

Jedlička A., 1969: *„Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích strukturách"*. W: „Slavica Pragensia XI", s. 93-101

Jedlička A., 1978: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praga

Jiráček J., 1971: *Internacjonaľnyje suffiksy suščestviteľnych v sovremennom russkom jazyce*. Brno

Jodłowski S., 1964a: *„Substantywizacja przymiotników jako jeden z elementów procesu rozwojowego języka"*. W: „Język Polski" XLIV, s. 7-14

Jodłowski S.,1964b: *Substantywizacja przymiotników w języku polskim*. Wrocław

Kaproń-Charzyńska I., 2005: *Rzeczownikowe i przymiotnikowe derywaty ujemne we spółczesnym języku polskim*. Toruń

Kiparsky P., 2005: *Grammaticalization as Optimization*.Philadelphia,

Kleszczowa K., 1993: *„Zanik derywatów a produktywność formantu"*. W: „Biuletyn, PTJ" 69-76

Kleszczowa K., 2006 (w druku): *„Derywaty w rywalizacji z grupami imiennymi"*. W: „Функциональные аспекты словообразования" Минск/ Беларусь, 9–14 октября 2006 г." Mińsk

Krátky slovník slovenského jazyka 1998: Red. J. Kačala, Bratislava

Kreja B., 1999: *„O pewnych różnicach w zakresie funkcji przyrostka –ina (-izna) w językach słowiańskich. (Nazwy języków i formacje odnazwiskowe)"*. W: „Słowotwórstwo polskie na tle słowiańskim. Studia". Red. B. Kreja, Gdańsk, s.122- 130

Kreja B., 2002: *„Nazwy przestrzenne na –owisko w języku polskim"*. W: „ Studia i szkice słowotwórcze". Red. B. Kreja, Gdańsk, s. 119- 131

Kučerová E., 1971: *„Menné slovné spojenia ako exemplifikačný kontext"*. W: „Slavica Slovaca", 9, 1, s. 31- 44

Kučerová E., 1973a: *„Univerbizácia substantivizáciou dvojslovných pomenovaní mužských osôb (Na ruskom materiáli v porovnaní so slovenským)"*. W: „Slavica Slovaca" 8, 1, s. 3-14

Kučerová E., 1973b: *„Univerbizácia odvodzovaním dvojslovných pomenovaní v ruštine“*. W: „Československá rusistika“ 28, 3, s. 109-113

Kučerová E., 1974: *„Z problematiky univerbizácie substantivizáciou. Podstatné mená so ženským gramatickým rodom“*. W: „Slavica Slovaca“ 9, 1, s. 23-34

Kučerová E., 1975: *„Univerbizácia substantivizáciou dvojslovných pomenovaní v ruštine“*. W: „Ruštinár“ 9, s. 283- 287

Laskowski R., 1966: *Derywacja rzeczowników w dialektach laskich. Część I. Abstracta, collectiva, deminutiwa, augumentativa.* Wrocław- Warszawa - Kraków

Laskowski R.: 1973: *„Struktura formalna a struktura semantyczna rzeczowników słowotwórczo podzielnych*”. W: „Studia semiotyczne” IV, s. 251-274

Laskowski R., 1981: *„Derywacja słowotwórcza”*. W: „Pojecie derywacji w lingwistyce”. Red. J. Bartmiński, Lublin, s. 107-126

Leksykon PWN 1972: Red A. Karwowski, Warszawa

Lohmann J.F, 1929: *Das Kollektivum in Slavischen, Zeitschrift für vergleihende Sprachforschlung auf dem Gebeite der indogermanichen Sprachen.* Getynga

Lopatin V.V., 1978: *„Suffiskalnaja univerbacija i smežyje javlenija v sfere obrazovanija novych slov“*. W: *„Novyje slova i slovari novych slov“*. Leningrad

Majewska M., 2002: *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym.* Warszawa

Markowski A., 1992: *Polszczyzna końca XX wieku.* Warszawa

Mietła J., 1998: *Multiwerbizacja w języku czeskim i polskim.* Toruń

Miodek J., 1975: *„O słowotwórczych procesach kondensacyjnych w regionalnych i środowiskowych odmianach języka”*. W: „Literatura Ludowa” 1/75, s. 38-46

Miodek J.,1976: *Syntetyczne konstrukcje leksykalne w języku polskim*. Wrocław

Mirowicz A., 1949: *O grupach syntaktycznych z przydawką.* Toruń

Mistrík J. 2002: *Lingvistický slovník.* Bratislava

Mistrík J., 1985: *Štylistyka.* Bratislava

Nagórko A., 2000: *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem).* Warszawa

Nykiel-Herbert B., 1990: *„Jeszcze raz o uniwerbizacji".* W: „Polonica" XIV, s. 193-201

Obara J., 1986: *„Hybrydy i półkalki na tle innych jednostek językowych obcego pochodzenia".* W: „Formacje hybrydalne w językach słowiańskich. Księga referatów Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Lublinie 10-11 maja 1984 roku". Red. S. Warchoł. Rozprawy Slawistyczne 1, Lublin, s. 59-73

Odaloš P., 2002: *Dynamika špecifických sfér komunikácie.*Banská Bystrica

Ondrus P. *Slovenská lexikológia II. Náuka o slovnej zásobe.* Bratislava

Ondrus P., Horecký J., Furdík J., 1980: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia.* Bratislava

Orzechowska A., 1975: *„Właściwości gramatyczne skrótowców polskich".* W: „Polonica" I, s. 199-211

Ostrołęcka- Frączak B., 2001: *„Nazwy własne jako podstawy derywacji".* W: „Współczesna leksyka". Część II. Red. K. Michalewski, Łódź, s. 67-75

Pančiková M., 1993: *„Univerbizované pomenovania v slovenčine a polštine".* W: „Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej: materiały z konferencji 23-25 IX 1992". Red. S. Gajda, Opole, s. 149-153

Pieter J., 1975: *Zarys metodologii pracy naukowej.* Warszawa

Pilch T., 1995: *Zasady badań pedagogicznych.* Warszawa

Przybylska R., 2000: *„Uwagi o nowszych potocznych formacjach słowotwórczych"*. W: „Język Polski" 3-4, s. 197-206

Puzynina J., 1976: *„Jak ustalamy funkcje formantów"*. W: „Język polski" LVI, 2, s. 92-99

Ramat A., 1998: *"Testing the boundaries of grammaticalization"*. W: "The limits of grammaticalization". Red. A.Ramat, P.J.Hopper. Amsterdam, Philadelphia

Ružička J., 1983: *"Eliptické vetné konštrukcie. Ich vznik a fungovanie v spisovnej slovenčine"*. W: "Slavica Slovaca" 18, 1, s. 25-29

Satkiewicz H., 1969: *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego*. Warszawa

Satkiewicz H., 1981: *„Innowacje słowotwórcze w powojennym trzydziestoleciu"*. W: „Współczesna polszczyzna". Red. H. Kurkowska, Warszawa

Satkiewicz H., 1993: *„Budżetówka, krajówka, zbrojeniówka"*. W: „Poradnik Językowy" 6, s. 371-374

Schaff A., 1960: *Wstęp do semantyki*. Warszawa

Siatkowska E., 1964: *„Syntetyczne i analityczne nazwy w języku czeskim i polskim"*. W: „Prace Filologiczne" XVIII, 2, s. 219-237

Slovník slovenského slangu 1993: B. Hochel, Bratislava

Sławski F., 1974: *„Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego"*. W: „Słownik prasłowiański". Wrocław

Słownik języka polskiego. 1998: Red. M. Szymczak. T. I-III. Warszawa

Słownik terminologii językoznawczej. 1968: Red. Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański. Warszawa

Sojda S., 2006 (w druku): *„Kategoria rodzaju wobec procesów uniwerbizacyjnych (na materiale słowackim i polskim"*. W: „Kategorie gramatyczne a kategorie semantyczne i pragmatyczne w językach słowiańskich". Red. M. Cichońska, Katowice

Szczepańska E., 1987: *Substantywizacja jako jeden z rodzajów uniwerbizacji w języku polskim i czeskim.* W: „Poradnik Językowy" 3, s. 169-176

Szczepańska E., 1988: *„Rola sufiksu –ak (-ák)w procesie tworzenia uniwerbizmów".* W: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu jagiellońskiego. Prace Językoznawcze." Kraków, 97, s. 131-135

Szczepańska E., 1992: *„O dezintegracji w procesie tworzenia uniwerbizmów (na przykładzie języka polskiego i czeskiego)".* W: „Poradnik Językowy" 2, s. 129-132

Szczepańska E., 1994: *Uniwerbizacja w języku czeskim a polskim.* Kraków

Szulc A., 1984: *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego. Dydaktyka języków obcych.* Warszawa

Szymanek B., 1988: *Categories and Categorizations in Morphology.* Lublin

Szymczak M., 1996: *„Tendencje uniwerbizacyjne i multiwerbizacyjne we współczesnych stylach funkcjonalnych języka słowackiego".* W: „Rozwarstwienie stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie". Red. A. Bluszcz, Katowice, s. 107- 115

Vlková V., 1978: *„K problematice tzv. multiverbizačních spojení, zvláště v odborném stylu".* W: „Slovo a slovesnost" 39, 2, s. 106-115

Waszakowa K. 1993: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi.* Warszawa

Waszakowa K. 1994: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce.* Warszawa

Waszakowa K., 1995: *„Formant -ista||-ysta i jego warianty: -i(y)sta, -alista, -alista, -onalista, -onista we współczesnej polszczyźnie ogólnej".* W: „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 32, Warszawa, s. 121-135

Wesołowska D.,1958: *„Leksykalizacja skrótowców".* W: „Język Polski"38, s. 339-354

Wilkoń A., 2000: *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny.* Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 1875, Katowice

Wróbel H., 2001: *Gramatyka języka polskiego.* Kraków

Zemskaja E., 1992: *Slovoobrazovanie kak dejateľnosť.* Moskwa